Tartalom

XLVI. ÉVFOLYAM, 9. SZÁM

1992. SZEPTEMBER

JUNG KÁROLY: Vidéki följegyzések; Átázott fotográfia; Dal a hazáról; Télvíz idején; Ha majd a harsonák 3
LÁSZLÓFFY ALADÁR: „Egy vers egyedül jár az utcán" .. 6
ZALÁN TIBOR: Huszárok, hej, gyászhuszárok! 7
SZÖLLŐSI ZOLTÁN: Harmadnapig 18
MÁNYOKI ENDRE: Szemközt a pusztulással... (A béke reinkarnációja) 20
KABDEBÓ TAMÁS: Az ökológia kihívása 22
PINTÉR LAJOS: Tagoló ének 1992-ből; Kontrapunkt (Egy motívumra) 30
HÁY JÁNOS: Marlon: A búcsú (Bevezetés) 32
SZŰCS CSABA: Tar Lőrinc Prágában 37
ALFÖLDY JENŐ: Fél párbeszéd (Kálnoky László születésének 80. évfordulóján) 40

Közép-európai változatok

POMOGÁTS BÉLA: Közép-Európa bizonytalan körvonalai 47

TANULMÁNY

MONOSTORI IMRE: A „mély magyar" Ady (és a „híg magyar" Petőfi) 60
TŐZSÉR ÁRPÁD: Jelentéseltolódások József Attila Wolker-fordításaiban 72

KRITIKA

ERDŐDY EDIT: Mándy Iván: Tépett füzetlapok 85
IMRE LÁSZLÓ: „A szellem: teremtő nyugtalanság" (Beszélgetések Németh Lászlóval)..... 87
CSŰRÖS MIKLÓS: Én, *Belül*, és mosolyogni (Kukorelly Endre: Azt mondja aki él) 89
ZSÉLYI FERENC: Hárman vagyunk (Nádas Péter és Richard Swartz: Párbeszéd) 93

Októbertől: diák-melléklet ..... a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

IMRE LAJOS metszetei a 17., 21., 29., 31., 36., 39., 46. és a 71. oldalon.

JUNG KÁROLY

Vidéki följegyzések

Az albícia itt virágzik az erkély előtt,
Kezét itt nyújtja felém, s virágait.
Ujjait alkonyat előtt összevonja, akár
Nappali kitárulkozás után lenge köntösét
A szerelmes, hogy teste illatozását
Az est leszálltával elrejtse, de
Csak kis időre, hogy aztán újra meg újra
Reázáporozzon a férfira az örök testiség.
De este meghalnak a fák. A sötétség
Elrejti errefelé az orozva lopakodókat,
Csordogál a gyanta a fenyőfa sebein,
Reggelre fehérré fagynak könnyei.
Lopakodik fegyveres kezével a háború,
Áradatként görgeti szennyét a téboly.
Reggelre meglesznek-e még a fák,
Az albícia, a cseresznye, a kajszibarackfa,
A naspolya, a szilva, az ezüstfenyő.
S megleszünk-e magunk is, s te ott,
Bűneinkkel együtt valahányan?

Átázott fotográfia

Két tücsök beszélget egymással,
Árván és magárahagyottan,
Az őszbe szenderülő veranda előtt.
Ugat egy kutya,
Majd egy helikopter rotorja is.
Alkonyodik; szégyenlem magam, hogy élek,

Szégyenlem magam, hogy meghalt
Bennem ez a nyár és az élet.
A tested felé űző vágyakozás.
Testi valómat faggatom, valahol távol,
Merő öncsalás, hogy elérhetetlenül,
Valahol Európában,
A földhöz, a halálhoz oly közel.

Dal a hazáról

„Amikor Magyarországon leírtam a szót:
haza – íróbarátaim kinevettek."
(Csiki László áttelepült költő szavai)

Marad-e majd lábam alatt e föld,
Melyet átkereszteltek a századok,
A nevenincs föld, a Duna, a Tisza, zöld
Kertek, rétek tájéka, meg a konok

Parasztoké; a maradó eszelős kóborok
Hazája, mely mára elfutott a ködben,
Őrült eperfák őrt állnak fölöttem,
Elfolytak Erdődön a borok, s óborok.

Állampolgár voltam, álompolgár lettem,
Piszokszürke égbolt szétfolyik fölöttem,
Sorra magadra hagynak szökő híveid –

Haza. Én azért jöttem haza, mert nem
Bírtam ki tovább. Már nem véthettem
Többet. Ki érti a hontalan keserveit?

Télvíz idején

Kallódnak a költők idegen helyeken,
Hazájuk kiköpte őket a fagyba, a télbe.
Ordasvicsorítás maradt a szó nyomában,
S lopakodik már a sok sunyi sakál.

Maradni vagy menni az egyetlen hazába,
Mert üresen kongnak a szó csarnokai,
Kísért a tébolyodás: hazamenni, haza!
Üressé lesz a haza Duna és Tisza között.

Asszonyokra és szeretőkre maradtak a házak,
Magára hagyatott a könyvtár, a kéziratok,
A barackfa, a szilva, a naspolya, meggyfa,
Megfagyva a krizantémok, mindenszentek előtt.

Csonttá fagyott a föld is, a kétségbeesés,
Nincs az a szó, mely a fagytól visszariadna,
Csonttá fagyva a földben zokognak az ősök,
Az ember, jószága, kit végül magára hagyott.

Hazamenni, csak haza, hiába zúgnak a szelek,
Hiába biztos a köd, végzet, halál, háború,
Tán menti a vétket pesti fohász, kései ima,
De más ne tetézze a bűnt, a majdnem árulást.

Ha majd a harsonák

E kor összes vétkei kitárulkoznak egyszer:
Nincs menekvés, napfényre jut minden bűn.
Minden bűn, mi elkövettetett. S számunkra,
Akik azt hittük, mégis mi voltunk a tiszták,

Kezünk be nem véreztük, minden mocsokfolyam,
Mely fölöttünk összecsapott, tőlünk független,
Mi senkire kezet nem emeltünk – nem lesz
Menekvés; hisz közöttünk vannak a gyilkosok,

S nem is lehet számunkra irgalom: gyilkosokkal
Éltünk! A holtakat szigorú éjszakán kivetik
Majd a búvópatakok, a hörgés újra s újra
Fölhangzik a számtalan tömegsír fölött;

Hiába menekülnek a gyilkosok és a cinkosok,
S hiába velük magunk is, iszonyú vezeklés
A végítélet zűrzavarában a koponyacsont-dobok
Szüntelen crescendója, a lábszárcsont sípok

Töröksípos, zurlás, dobhártyatépő vijjogása.
A bűn, mely elkövettetett, egyetemes. Lakolni
Fogunk érte ítéletnapig. Míg a harsonák egyszer
Meg nem szólalnak végül a fejünk fölött.

LÁSZLÓFFY ALADÁR

„Egy vers egyedül jár az utcán"

1992. szeptember 22-én lenne 70 éves Majtényi Erik

Az éjfél épp szamárköhögve
kísérte ki a holnapot.
Meghalt a költő, egyik könyve
a kirakatban hallgatott.

Ki visszanéz, még megnyugodhat:
így befejezett az egész.
A jövő csak rosszabbat hozhat,
hátha még ez is odavész.

Senki se volt a könyvesboltban,
csend árasztotta a hatást.
Lehet a semmi tudta volna,
ha kérdezik, a folytatást:

megállt az idő, mint a séták
végén a fáradt öregek;
senkiföldjén analfabéták
jönnek a verseink megett.

De hátha megszólal a vers még,
valakié egy reggelen.
Nobel földjén a dinamit-kék
magasság rímeket terem.

„Egy vers egyedül jár az utcán,
egy vers szavalja önmagát..."
Elülnek még a háborúk s tán
magára ébred a világ.

ZALÁN TIBOR

Huszárok, hej, gyászhuszárok!

Katona Imre Józsefnek
némi – vagy nem is kevés – baráti gonoszsággal

HANGOK

Dramaturg
Felső-belső hang
Színész
Színésznő
Bemondó
Feleség

BEMONDÓ: *A bemondó hangján szólal meg:* Mottó: seggem a nyereg feltörte, nagyMagyarország eltörve...

FELSŐ-BELSŐ HANG: Miért kell egy olyan műsorban segg-szerű durva kifejezéseket használni, amelyet százezrek és százezrek hallgatnak meg?

DRAMATURG: A lófaszt fogják ezt százezren és százezren... Mindamellett tényleg baromság. Ez nem mottó, ez kimondott és egyértelmű baromság. Már nem azért, mert, de mégis... Mi az, hogy seggem, egy rádiójátékban? Egy normális hangjátékban nincs seggem. Nincsen lárpúrlár seggelés. Legfeljebb fenék van. Esetünkben *fenekem.* Lássuk!

FELSŐ-BELSŐ HANG: Lássuk, de valamit, ugye, tennie kellene.

DRAMATURG: Neked is, te fantáziátlan ffff... persze, teszek, hogyne tennék, ez a dolgom... teszek rád is...

BEMONDÓ: *A bemondó hangján szólal meg:* mottó: fenekem a nyereg feltörte, nagyMagyarország eltörve...

FELSŐ-BELSŐ HANG: Na, ezzel megoldva van a dolog?

DRAMATURG: A dolog még így sincs meg. Nem elég karakteres ez a nyereg. Milyen nyereg, például? Biciglinyereg? Nem, itt egyértelművé kell tenni, hogy lónyeregről van szó.

FELSŐ-BELSŐ HANG: Azért a túlzott konkretizálástól is tartózkodnék, persze, végül is maga felel azért, ami...

DRAMATURG: Fárasztó ez a duma. Lássuk, nélküled, te ffff...

BEMONDÓ: *A bemondó hangján szólal meg:* mottó: fenekem a lónyereg feltörte, nagyMagyarország eltörve...

FELSŐ-BELSŐ HANG: Még mindig nem az igazi...

DRAMATURG: Még mindig nem az igazi... az ördögbe is már ezzel a szar mottóval! Nézzünk egy – mit tudom én – ritmikai megoldást! A bemondó hangján szólal meg – mottó...

BEMONDÓ: *A bemondó hangján szólal meg:* mottó: (a') lónyereg fenekemet feltörte, nagyMagyarország eltörve...

FELESÉG: Tálalhatom a vacsorát, édesem?

DRAMATURG: A francba minden vacsorával. Hallucinálok, fiacskám. Meglehet... hangokat hallok.

FELESÉG: Népiesseket? Urbánussokat?

DRAMATURG: A francba veled is, mama! Nem látod, hogy dolgozom? Mert dolgozom, és tudd meg végre, dolgozom, mert én vagyok a balek, aki arra van, hogy dolgozzon... hehe... he.

FELESÉG: Válóok. Férji totális elhülyülés esete, elhidegülés a családi vacsorától, durva hangnem, fontoskodás és permanens tökölődés...

DRAMATURG: A mondat első fele rendben van. Lássuk csak, mit lehet kezdeni a másodikkal.

FELESÉG: Ezentúl elemezni fogod a mondataimat?

DRAMATURG: Tévedsz, édesem. Nem a te mondatodat elemzem. Én egy hangjáték egy mondatát elemzem, melyet egy szerző

egy pályázatra írt egy előleg felvétele után, egy írógépen vagy egy szövegszerkesztőn, vagy egy micsodán...

FELESÉG: Jó, azért nem kell fölfalni az embert, mert te egy hangjátékon nyomorogsz...

DRAMATURG: Ki az a barom, aki a nagy-Magyarország kifejezést 1991-ben használja?

FELSŐ-BELSŐ HANG: Pontosan erről van szó. Hogy a Nagymagyarország kifejezést nem lehet használni ma sem, mert a kormánypártra árnyékot vetne, és az ellenzék is rögtön kidugná a szarvát a ...

DRAMATURG: Hagyjuk már a politizálást, apukám! A kormánypárt is, az ellenzék is dugja a szarvát a senekembe...

FELSŐ-BELSŐ HANG: A rádió jó hírnevét s az szép tisztességét ne kockáztassák a kollégák kétes értelmű, homályos mondatok átengedésével... ez nem bátorság, kérem, ez baromság, kérem, a bátorság az, ha valaki odajön hozzám és azt mondja, az elvtárs egy vadbarom, egy tuskó, egy faszkalap, nos, láttak már olyan szerzőt a kollégák, aki ezzel jött volna oda hozzám? Nem láttak. Hát akkor kérem, jegyezzék meg, hogy nem etikus itten célozgatni, meg homályoskodni, miegymás ezekben az újfajta hangjátékokban, lila köd, meg egyéb marhaságok, maguk pedig úgy engedik, mint kacsa a nokedlit a torkán lefelé, hogy egy hasonlattal világítsam meg maguk számára a problémát.

DRAMATURG: Persze, persze, erre gondoltam én is, vén trottyos, úgysincs már sok időd az osztályon... na lássuk csak, hogy is van ez itt... A bemondó hangján szólal meg – mottó...

BEMONDÓ: *A bemondó hangján szólal meg:* mottó: (a') lónyereg a fenekemet feltörte, Magyarország eltörve.

DRAMATURG: Ez nem ritmus, ez lószar. Valamit ide be fogunk szúrni.

FELSŐ-BELSŐ HANG: Nekem speciel tetszik. Szimpla magyarország, kisbetűvel...

DRAMATURG: Nagybetűvel, te ffffff...

FELSŐ-BELSŐ HANG: Aztán nehogy már a hangokon lovagoljunk itten, kolléga, már nehogy a fonémákban tessék engem rendre utasítani, a hétszentségit ennek a fene nagy liberalizmusnak, aztán mehet a kamarába nekem meg a dongakészítő haverjaihoz, énnekem nincs mit takargatnom, na, tud valamit, hogy itt jön elő a nagybetűkkel, hát ha tudni akarja, akkor itt demagógia van, most persze azt várta, mi, hogy elköpöm magam, s azt mondom, hogy itt demagógia forog fenn, de nem, meglesz ennek is a böjtje, maguk hiába hiszik, hogy nyeregben vannak...

DRAMATURG: Helyben vagyunk. Foglalkozhatnánk megint egy kicsit a nyereggel...

FELESÉG: Mit pislogsz ilyen hülyén? Megint szúr a szíved, mi? Látom, hogy szúr! Mindjárt lefordulsz a székről, és a Providencia biztosító fizet nekem egymilliófhatszázat...

DRAMATURG: Nem is hülyeség. Az összes huszárral Providencia-biztosítást köttetek... Talán egy kicsit kusza e vad vadon, de szponzor lesz legalább.

FELESÉG: Néha arra gondolok, nem kellene annyit dolgoznod, ezeknek! Miért te írod meg a hangjátékokat helyettük? Minden hülyének te írod meg a hangjátékát... a nagy sóskát meg ők veszik fel... neked meg szúr a szíved, mást se hallok, mint hogy szúr a szíved... szúr a szíved...

DRAMATURG: Senki sem mondta, hogy szúr a szívem, az ég áldjon meg, drágám, nem szúr a szívem, nagyon jól van, ver, ver, mint a kurva isten, és ne kérdezt meg fél perc múlva, hogy kérek-e vacsorát, mert nem kérek, hanem egy vodkát, azt hozhatnál nagy aggódásodban.... az majd a szívverésemet is gatyába rázza... jó, jó, nem kell úgy felszívni magadat... szóval...

FELESÉG: Menj a picsába, édesem. Hogy kerek legyek és szabatos.

FELSŐ-BELSŐ HANG: Hányszor kértem, hogy a magánszférát ne vigyék be a munkájukba...

DRAMATURG: Hát jó, akkor én sem emlegetem az anyukádat... kolléga... Let's the szöveg, arccal a szöveg felé! A bemondó hangján szólal meg – mottó...

BEMONDÓ: *A bemondó hangján szólal meg:* mottó: (A') lónyereg a fenekemet feltörte, kisMagyarország eltörve.

BELSŐ-BELSŐ HANG: Biztos az, hogy nekünk erősítenünk kell ennek a kis országnak a bűntudatát? Nem volt elég, hogy negyven éven keresztül sujkolták a kommunisták a népbe, hogy bűnös nemzet vagyunk? Ma már egyértelmű, hogy hiba volt ezt így sujkolni.

DRAMATURG: Úgy hallottam, pontos jével mondta. A sulykoltákot pedig elipszilonnal írják... mifelénk.

FELSŐ-BELSŐ HANG: Most meg ezen kezdünk el izélni az elvi dolgok helyett? És azt hogy lesújt, ha már itt tartunk, azt milyen jével írná, ha annyira nagyra van az egyetemeivel?

DRAMATURG: Én nem vagyok nagyra semmivel. Én a súlytot pontos jével írnám.

FELSŐ-BELSŐ HANG: Na látja, akkor miért mondta, hogy elipszilonos jével?

DRAMATURG: Eszem ágában sem volt elipszilonos jével...

FELSŐ-BELSŐ HANG: Hagyja már ezt a kurva szőrszálbaszogatást...

DRAMATURG: Hasogatást...

FELSŐ-BELSŐ HANG: Nem most szóltam? Koncentráljon a szövegre, így karácsonyra se lesz belőlünk énekes halott...

DRAMATURG: Ez a fazon egyre ostobább.

FELSŐ-BELSŐ HANG: Ezt nem tűröm, kérem, még magának sem...

DRAMATURG: Kivételesen most az írókámra gondoltam. Hogy lehet egy ország eltörve? Nem lehet eltörve. Sehogyse lehet eltörve. Annak a balfasz szerzőnek az agya van eltörve. A baromság baromsága. És ezt még én biztattam, hogy vegyen részt a pályázaton...

FELSŐ-BELSŐ HANG: Az előbb valami félreértés történt... én nem azt mondtam, hogy azt mondták nekem, hogy az elvtárs egy vadbarom, vagy mi a túrót mondtam, én az előbb azt mondtam, kérem, hogy az úr vadbarom, szóval azt nem mondták nekem, hogy elvtárs, mert én csak éppen, csak épp, módjával voltam, de nem is voltam, én csak lehettem volna, persze, hogy nem lehettem tiszta szívvel elvtárs, csak akkor, ha valaki valamit akart tenni a közért, magáért is, kolléga, aki most félrehallja, amit mondtam, és leelvtársazik itt magában, de én ezt nyilvánosan fogom kikérni magamnak, na, megértett a kolléga?

DRAMATURG: Hagyjon már a fenébe a baromságaival!

FELSŐ-BELSŐ HANG: Megértette a kolléga, amit itt nyomatékosan mondtam, vagy felületesen átsiklott felette már megint, ahogy szokta...

FELESÉG: Kivel beszélgetsz, angyalom?

DRAMATURG: Na, azt már végképp nem tudom... hát csak úgy, beszélgetek, aztán kihallatszik... Miről is volt szó? Nem hallottad véletlenül?

FELESÉG: Véletlenül nem hallottam. Te, egy vaddisznó jön befelé éppen az előszobából, segítség, két nagy gyémánt van a szemei helyén...

DRAMATURG: Anyukám, félre a hisztériával, ez most nem tartozik ide, a vaddisznó egy Balázs Attila-hangjátékban van, látod, nem látod, hogy jön befelé az előszobából, nem téma, azzal nincs semmi gond, annak rögtön díjakat szoktunk adni...

FELSŐ-BELSŐ HANG: Naná, hogy szoktunk. Abban van értelem, meg érzelem, meg humor, meg irónia, meg az legalább író, mert vannak mondatai, meg történetei is vannak...

DRAMATURG: A bemondó hangján szólal meg – mottó...

BEMONDÓ: *A bemondó hangján szólal meg:* mottó: (A') fenekem a lónyereg feltörte, kisMagyarország nagy ködbe'.

DRAMATURG: Ez talán jó, nem egyértelmű ugyan, de elég ködös, van ritmusa... Ez jó, nem? Persze, még erre is azt fogja majd mondani, hogy...

FELSŐ-BELSŐ HANG: Azt ne találgassa a kolléga úr előre. Azt fogom mondani, amit jónak látok, és ami iránymutató lehet, sőt lesz is, és kérem nem megideologizálni a szakmai szigoromat, mert a ködösség ma már nem probléma, illetve éppen hogy probléma, na ezen gondolkodjon el, mielőtt bármilyen elhatározást is megtesz, nem olyan időket élünk, amikor ködösen kell fogalmazni, csak azért, mert valaki azt képzeli, egyébként rosszul képzeli, hogy ő nagy művész attól, hogy lila meg nyálas meg nyúlós meg ködös, ma már egyér-

telműen lehet beszélni, ne ragadjunk bele a tíz évvel ezelőtti kis szerepjátszásba, hogy célozgatva feszegettük a határokat, most már nincsenek határok, határ csak a csillagos ég, meg ez a maguk Győzője ott, Wimbledonban, mindenki azt mond, amit akar vagy gondol, az a lényeg, hogy esztétikailag legyen rendben, amit mond, csak éppen itt van a bökkenő, hogy a nagy homályos célozgatók most meg nem tudnak egyenesben mit mondani, s főleg esztétikailag kérdőjelezhető meg, amit művelnek, úgyhogy a kollégák dolga nem más, mint ellent álljanak az új dilettánsok rohamainak...

DRAMATURG: Egyébként, minek egy hangjátékhoz mottó? Nem kell mottó. Nix.

FELSŐ-BELSŐ HANG: Gratulálok. Már két órája kínlódik itt, és még mindig nem jutott tovább a mottónál. Húzza ki, szerencsétlen, látom, hogy ki akarja húzni. Húzza ki!

(Egy mottót áthúzgáló 2B-s ceruza erős, egyre visszhangzóbb és erősödőbb hangja.)

DRAMATURG: Lássunk neki a szövegnek.

FELSŐ-BELSŐ HANG: Azt ajánlom, lásson neki a szövegnek végre.

DRAMATURG: Színész (*huszár, szállásadó, férj, strici, paraszt).*

SZÍNÉSZ: Hazámba bujdosok hazámból (Baka István sora, kéretik félkövérrel szedni, vagy a szerzőnek kiutalni a sor elhangzásáért őt megillető honoráriumot!) ...

DRAMATURG: Rendben van, megkapja, ezen ne múljék. De az idézetet, s ne a Bakát szedjék félkövérrel! Áh! Tovább!

SZÍNÉSZ: Hazámba bujdosok hazámból (Baka István sora)...

DRAMATURG: Ezt a marhaságot kihúzni innen, de gyorsan. Semmi köze a cselekményhez. Nem kap egy fillért se a Baka Pista, legfeljebb megsértődik.

FELSŐ-BELSŐ HANG: Kéretik szabályosan eljárni, bármilyen plusz adminisztrációs munkával jár is a dolog...

DRAMATURG: Eljárunk, eljárunk, erős várunk nekünk, hogy eljárunk, de mostmár kuss, apuskám, jön a szöveg!

SZÍNÉSZ: Hazámba bujdosok hazámból. Lovam nyerge a seg...

DRAMATURG: Elég. Nincs több nyereg, segg, kitörés, kis- és nagyMagyarország, ez egy hangjáték.

BEMONDÓ: Ez egy hangjáték, melyben nincs segg, nyereg, kitörés, kis és nagy Magyarország...

DRAMATURG: Ez is baromság. Ez egy *nem ez egy* hangjáték. A bujdosás motívuma is meszelve.

FELSŐ-BELSŐ HANG: Már akartam az előbb is javasolni magának, csakis egy vadonatúj, friss szemlélettel foghat hozzá egy ilyen differenciált szöveg feldolgozásához...

DRAMATURG: A végén még tanfolyamra is beírat, nemdebár?

FELSŐ-BELSŐ HANG: Cinizmusát elengedem a fülem mellett.

DRAMATURG: Na jó. Inkább olvasok tovább.

SZÍNÉSZ: Bejártam a zordon Kárpátoknak összes bérceit...

DRAMATURG: Petőfinek is jogdíj, mi, te anyaszomorító...

FELSŐ-BELSŐ HANG: Ne cinizáljon mindenen. Jó, jó, kis Petőfi van a szövegben, de nem kell mindjárt sarkítani.

DRAMATURG: Mióta szereti maga ennyire ezt a pasast? Ha jól tudom, éveken keresztül be se léphetett a rádióba...

FELSŐ-BELSŐ HANG: Na, itt azért két dolog keveredik, kedvesem. Ugye, most az esztétikai dolgokba belekeveri a politikaiakat. De nem baj, nekem lesz most türelmem szétválasztani e kettőt. Azt mondja, hogy be sem léphetett. Hát én tiltottam ki? Na, elő a farbával! Ha én tiltottam ki, akkor mondja a szemembe, vágja a képembe, köpjön le! Hallgat, mi? Azt is hajlandó elfelejteni...

SZÍNÉSZ: Bérceit, lovam nyerge a seggem feltörte. Nagyma...

FELSŐ-BELSŐ HANG: Ne pofázz bele! Ez még nem a te megszólalásod! Na, tud valamit mondani ellenem? Semmit. Ja, hogy nem borozgattam, bratyizgattam a szerzővel, csak azért, mert ellenzékinek számolták? Az most mit bizonyít? He? Hacsak nem azt, hogy nekem akkor is az esztétikai megítélés volt a fontosabb, meg a családom, s nem tettem politikai engedményeket semmilyen nyomás hatására. Ne

gondolja, hogy én nem éreztem meg, hogy itt minden összeomlik. Hát megéreztem én azt, előbb is, mint maga. De nekem nem volt mit rendbe tennem, nem volt miért haverkodnom ezekkel a... taknyosok voltak ezek, kérem, amikor maguk már írót csináltak belőlük... pont maguk...

DRAMATURG: Erről nem nyitok magával vitát. Ismerős a szöveg, mi?

FELSŐ-BELSŐ HANG: Nehogy azt gondolja már...

SZÍNÉSZ: Lovam nyerge...

DRAMATURG: Kuss, nincs több ló!

SZÍNÉSZ: Kérem. Én mondhatom a következő replikát is! Micsoda anarchia! Ha nem nézném a zsozsót, esküszöm, én úgy itthagynám ezt a kuplerájt...

DRAMATURG: Sok a szöveg! Lássuk a lényeget!

SZÍNÉSZ: Meleg ragyogásodba vackolódtam, rágondoltam átügetett éjszakákon forró, buja testedre, dús hasad melegébe...

FELSŐ-BELSŐ HANG: Kicsit szervetlen...

DRAMATURG: Kicsit? Ez nem szervetlen, ez egyszerűen nevetséges. Röhejes.

FELESÉG: Milyen jével?

DRAMATURG: Te ki vagy? Szóltál?

FELESÉG: Én? Meg sem merek szólalni. Én nem vagyok senki. A nagyságos úr dolgozik.

DRAMATURG: Ja, az más. Micsoda szöveg... Dús hasad... a dilettáns állatja! Még hogy melegébe. A dús hasának... Pont arra van kedve egy napokig lovagló huszárnak, hogy a spiné hasáról álmodozzék. Ez ki fog maradni. Mi lenne, ha a nővel kezdenénk?

FELESÉG: Miféle nővel?

FELSŐ-BELSŐ HANG: Na látja, tud maga konstruktív is lenni. Kezdje a nővel! Nővel kezdeni szerencsét hoz... hehe... bele a közepibe, ahol a legfeketébb, hehe.

FELESÉG: Állandóan fáj a szíve, de azért folyton a nőkön jár az esze...

DRAMATURG: Színésznő (*szerető, feleség, kurva, parasztlány, sellő*).

SZÍNÉSZNŐ: Erős férfi, kardod, karod ereje...

DRAMATURG: Istenem, mennyire modoros! Karod ereje, kardod ereje... Nézzünk egy másik kezdőpontot...

FELSŐ-BELSŐ HANG: Speciel nekem ez tetszik. Kardod, karod, belső rímek, az erő és a vitalitás, epitheton ornans, meg ha sonlók, van ebben löket... látja, az ilyenekből látszik, nem rossz író ez a...

DRAMATURG: Nem, nem. Semmi löket. Másik kezdőpont. Például ez...

SZÍNÉSZNŐ: Azt a pillanatot, azt az órát már soha nem feledem el. Amikor először a tiéd lettem. Úgy hatoltál belém, mint egy isten, kemény voltál, nagy, erős...

FELSŐ-BELSŐ HANG: Ne szamárkodjon már! Hát nincs más egy huszár életében, mint ez a kettő?

DRAMATURG: Miféle kettő?

FELSŐ-BELSŐ HANG: Hát a lovaglás meg a kefélés... Azzal a rettentő nagy, kemény.... huszárkarddal...

DRAMATURG: Micsoda? Mifélés? Milyen huszárkarddal? Nem értem.

FELSŐ-BELSŐ HANG: Hiába mesterkedik, nem fogom kimondani... bassza meg!

DRAMATURG: Na, mi jön erre?

SZÍNÉSZ: Kibontottam a búzodból körteillatú súlyos melleidet...

DRAMATURG: Blúzod...

FELSŐ-BELSŐ HANG: Legalább olvasni megtanulhatnának a színészek a főiskolán...

SZÍNÉSZ: Tessék, itt van a kotta. Lehet blattolni. Mi van idevésve? Meg lehet nézni. Búzod. L nélkül. És mit olvas a színész? Ami le van írva. Kinek a dolga kijavítani?

FELSŐ-BELSŐ HANG: Hadd ne mutogassak ujjal az illetőre.

DRAMATURG: Rendben van. Javítom. Így már el tudod olvasni?

SZÍNÉSZ: El tudom én mindenhogy, ne nekem verd itt a nyáladat, kisöreg, verd annak a hülye főnöködnek.

DRAMATURG: Menjünk tovább. Természetesen nem fárasztjuk a mondat első felének a megismétlésével a színész urat...

SZÍNÉSZ: Oké, főnök, akkor onnan, ahol elakadtunk, jelzem, nem az én hibámból. Khm. Lassan siklott le combodon a könnyű nyári szoknya, zizzent és odahullott lábadhoz, felragyogott dús meztelenséged. A hold, a csillagok, a gyönyör hullámzása gerinceden...

DRAMATURG: Mi köze mindennek a huszárokhoz? Az eszed tokja. Ebben a szövegben nem akar konfliktus lenni? Egy konfliktust talán elő lehetne keríteni, egy vézna kis konfliktust. Mi több, elő kéne keríteni. Országomat egy konfliktusért...

FELSŐ-BELSŐ HANG: Nemzetgyalázó! Speciel, a konfliktus jellemkérdés. Van itt jellem? Nincs itt szar se, uraim. Pardon, hölgyem. De ez a mezítelen igazság. Szar se, blaupunkt.

DRAMATURG: És ha ez menne itt?

SZÍNÉSZ: Három nap, három éjjel meneteltünk akkor a szédítően magas hágókon. Ha megszomjaztunk, a felhőkből vizet csavartunk magunknak.

FELSŐ-BELSŐ HANG: Kicsit ismerős. Annyira, hogy nagyon.

DRAMATURG: Ez a János vitéz... vagy a Háry János. A fene se tud már itt eligazodni. Ezt mind ki lehet húzni. Semmi felhő, semmi pornográfia, közönségeskedés, olvadozás, vadromantika. Konfliktust apám, egy konfliktust adjál már ki valahol, hogy el lehessen kezdeni a hangjátékodat!

FELESÉG: Én nem akarok beleszólni a dolgaidba, de ennek nem lesz jó vége.

DRAMATURG: Hol vagyunk még a végétől, édesem.

FELESÉG: Nagyon nagy baj lesz... én megmondhatom előre.

DRAMATURG: Hát ezt keresem én is, a bajt... csak mondd, ha te már tudod!

FELESÉG: Ezt keresed? Nem kell azt neked keresned, mert meg van találva. Megmondom én neked, kerek, perec, öregem. Nem kéne ennyit innod.

DRAMATURG: Tessék? Innom?

FELESÉG: Igenis, innod.

DRAMATURG: Hát ittam én egy kortyot is ma este?

FELESÉG: Nem ittál.

DRAMATURG: Nahát. Akkor meg mi a bajod?

FELESÉG: De látom, mennyire innál.

DRAMATURG: Ez agyrém. Honnan látod? Rám van írva?

FELESÉG: Rád van írva. Majd elepedsz. Az előbb is könyörögtél. Hogy adjak egy kis vodkát inni.

SZÍNÉSZ: Papucs.

DRAMATURG: Volt beleszólni?

FELESÉG: Még csak fel sem háborodom, hogy így beszélsz velem. Megszoktam.

FELSŐ-BELSŐ HANG: Lehetne ezeket a családi ügyleteket máskor lebonyolítani?

FELESÉG: Téged csak a munkád érdekel.

DRAMATURG: Nem érdekel.

FELSŐ-BELSŐ HANG: Szeretném, ha megismételné, amit az előbb mondott.

SZÍNÉSZNŐ: Most kellünk, vagy hazamehetünk? Uncsi a dolog.

FELESÉG: És melyik színésznőt fogjátok becserkészni a hangjáték ürügyén azzal a másik latorral?

SZÍNÉSZNŐ: Gyászhuszárok ezek, ha tudná... Hej, ha tudná, asszonyom...

FELSŐ-BELSŐ HANG: Méltóztatik végre találni egy pontot, ahol elkezdhető ennek a zseniális fiatal hangjátékíró barátjának a zseniálisan újszerű és nagyszerű hangjátéka?

DRAMATURG: Azt hiszem, van egy pont. Amikor a huszár bemegy a parasztházba...

FELSŐ-BELSŐ HANG: Parasztházba. Lesz ebből még népszínmű is, attól tartok. Hát csak menjen be oda, ha nem tudjuk megakadályozni.

SZÍNÉSZ: Adj Isten.

SZÍNÉSZ: Fogadj Isten, huszár.

SZÍNÉSZ: Seggemet a nyergem...

FELSŐ-BELSŐ HANG: Elég!

DRAMATURG: Ajánlanám figyelmébe az Ismétlődés a művészetekben című tanulmánykötetet... de lehet, hogy nem ez a címe.

FELSŐ-BELSŐ HANG: Szóval, nem olvasta, csak ajánlgatja.

DRAMATURG: Olvastam, de mindegy. Hadd fusson a szöveg!

SZÍNÉSZ: No, ezzel elég nehézkes lesz futkorászni, de mindent megpróbálunk.

DRAMATURG: Próbáljuk meg.

SZÍNÉSZ: Ha férfi lennék, igen, éppen ha férfi lennék, sokat törném rajta a fejemet, végiggondolnám annak rendje és módja szerint, és mindenképp elölről kezdeném.

FELSŐ-BELSŐ HANG: Most ne izéljen itt, ne kezdjen semmit elölről...

DRAMATURG: Ezt nem én mondom, ezt ő mondja.

FELSŐ-BELSŐ HANG: Ki mondja?

SZÍNÉSZ: Rilke mondja.

FELSŐ-BELSŐ HANG: Mi köze ehhez Rilkének?

SZÍNÉSZ: Itt van a lap szélén. Idézet helye: Rilke prózai írások...

FELSŐ-BELSŐ HANG: És na mi van még ott?

SZÍNÉSZ: Mondom. Mert hiszen csak kezdődik valahol, és ha az elejére rábukkan az ember, az sem csekélység már. Ó, Malte, mi csak úgy átmegyünk oda, s én azt hiszem, mindnyájan szórakozottak, elfoglaltak vagyunk, s nem figyelünk eléggé, mikor átsétálunk. Mintha a csillaghullást senki se látná, hogy kívánhasson valamit. Malte, sohase feledd, hogy kívánj magadnak valamit. Ebbe sohasem szabad belefáradni. Beteljesedés, azt hiszem, nem létezik, de vannak olyan vágyak, melyek hosszú ideig, egész életen át eltartanak, úgyhogy a beteljesülést az ember nem is tudná kivárni...

DRAMATURG: Szép, szép, de ezt innen most szépen kinyessük...

FELSŐ-BELSŐ HANG: Ne, az istenért, ember, mit művel?

DRAMATURG: Abszolút szervetlen ez a szöveg itt...

FELSŐ-BELSŐ HANG: De Rilke, kisapám, s manapság aki nem hivatkozik Rilkére, az nem irodalmár, tetszik érteni? Még én is elolvastam ezt a Rilkét, ahhoz képest, szerencsére nem írt sokat... A szöveget pedig bent fogja hagyni, aztán meg majd jönnek itt a nagy modernista barátjai, és rám fogják, hogy én nyestem ki a Rilkét, hát nem, tőlem lehet még Gottfrid Benn is, nem tudom, jól ejtem-e ki, ahogy leírják....

DRAMATURG: Hagyjon békén, ha lehet. Szeretnék dolgozni.

FELSŐ-BELSŐ HANG: Sorry, én csak szívességből vagyok a maga agyában... kérem, én el is mehetnék, de hát maga nem enged...

SZÍNÉSZNŐ: Lesz végre szövegem, vagy hazamehetek? Én nem ehhez vagyok szokva.

DRAMATURG: Nem méhet haza, tündérke. Van itt egy szép monológocska magának.

SZÍNÉSZNŐ: Akkor mondhatom?

DRAMATURG: Ne kíméljen bennünket, kedvesem.

FELSŐ-BELSŐ HANG: Ez itt a vicc helye volt, nem? Haha.

SZÍNÉSZNŐ: Miért mondta, hogy megcsókolja a lábam nyomát? Hisz engem meg kellene ölni. (*Az asztalra hajtja a fejét.*) Úgy elgyötrődtem! Pihennem kéne... pihenni. Én egy sirály vagyok... De nem! Sszsznő vagyok...

FELSŐ-BELSŐ HANG: Nem értettem, mit mondott? Micsoda?

DRAMATURG: Pssssszt! Kezd valami kialakulni.

FELSŐ-BELSŐ HANG: Tisztázni kéne időnként, hogy ki kicsoda ebben a lila fffff...ban. Kimondjam? Két megoldás is kínálkozik...

SZÍNÉSZNŐ: Mondhatom végre? No igen! Ő is itt van... Hát igen... Jól van no... Igen....

FELSŐ-BELSŐ HANG: Ez most civil szöveg? Süketel a csaj?

SZÍNÉSZNŐ: Maga író, én meg színésznő...

FELSŐ-BELSŐ HANG: Ez most biztosan privát. Ezt én nem engedhetem meg...

DRAMATURG: Végre valami dialóg... csönd és szürkeség...

SZÍNÉSZNŐ: Mind a ketten bekerültünk az élet körforgásába... Azelőtt boldogan éltem, mint a gyermek – reggel dalolva ébredtem; szerettem magát, dicsőségről ábrándoztam, és most? Holnap reggel, korán reggel Jelecbe utazom, harmadik osztályon, muzsikok közt, Jelecben meg művelt kereskedők fognak zaklatni kedveskedéseikkel. De durva ez az élet!

SZÍNÉSZ: Tessék, huszár uram, beljebb fáradni, a mi kis Natasánkat hadd mutassam be...

FELSŐ-BELSŐ HANG: Miért kell bemutatni, amikor már el is hagyta az előbb a nő a krapekot?

SZÍNÉSZNŐ: Szép huszár, segged a nyereg feltörte...

DRAMATURG: Feladom...

SZÍNÉSZ: Sok meráni, azt hinné az ember...

SZÍNÉSZ: Elég a panaszból, öreg, mert az orrodra csettintek a karikás ostorommal...

SZÍNÉSZNŐ: Sándor, hát visszajöttél?

SZÍNÉSZ: Vissza én! Maga nekem azt üzente, hogy göndör hajam legyen az én párnám.

SZÍNÉSZNŐ: Még hogy én ilyet üzentem volna, drága fiam? Hát el ne hidd!

SZÍNÉSZNŐ: Csípem azt a gyönyerű fekete bogaras szemedet...

SZÍNÉSZNŐ: Bogaras, bogaras a fiam, igaz, hogy kicsit bogaras, de az az igazság, hogy kiváló betyár, ugye, a Sándor...

FELSŐ-BELSŐ HANG: Nem huszárról volt szó, mester?

DRAMATURG: Egy tollvonás az egész.

SZÍNÉSZNŐ: Kiváló huszár, ugye, a Béla?

FELSŐ-BELSŐ HANG: Aztán mitől lett Béla a Sándorból?

DRAMATURG: Hangzás és harmónia. P...csába a részletekkel, melyik országban vagyunk?

SZÍNÉSZ: Elítélni pedig senki se merje ezt az embert. Ti nem veszitek tudomásul, Willy ügynök volt...

DRAMATURG: Béla...

FELSŐ-BELSŐ HANG: Most mit szól bele...

FELESÉG: Nem is mondtad, hogy meghívtad a Bélát...

SZÍNÉSZ: A Béla ügynök volt...

FELSŐ-BELSŐ HANG: Itt meg kell állni. Jó, én liberális vagyok. De kérem, hagyjuk már ezt a III/III-as dolgot, most mit kell egy huszártörténetbe belekeverni ezeket az átvilágításokat, ügynök, nem ügynök... mi ezzel nem kéne, hogy foglalkozzunk, mi mégis csak irodalmat kell csináljunk...

DRAMATURG: Well. Ismer maga egy Miller nevű embert...

FELSŐ-BELSŐ HANG: Majd a meghallgatáson, kispajtás, majd ott elmondom, hogy kit ismerek és kit nem, de lesz egykét szavam a dolgokról, annyit elmondhatok... így előre...

SZÍNÉSZ: Mondhatom tovább?

DRAMATURG: Ez itt jó szöveg, meg lehet tartani...

SZÍNÉSZ: Szóval, a Béla ügynök volt, s az ügynök élete nem épül szilárd talajra...

FELSŐ-BELSŐ HANG: Nekem mondja... téved, ha azt hiszi, hogy a célozgatásait magamra veszem... veszi a rosseb... Mindazonáltal javasolnám az ügynököt, ugye, huszárra felcserélni.... A pályázati kiírások mégiscsak arról szólnak...

SZÍNÉSZ: Nem a huszár építi a házat, nem ő hozza a törvényt, nem ő írja fel az orvosságot. Elvész az ő útja a nagy ég alatt, pedig mosolyogva jár rajta a cipőpasztájával.

DRAMATURG: Mivel?

FELSŐ-BELSŐ HANG: Mivel, mivel... még szép, hogy észrevette! Írja át a cipőpasztát is!

DRAMATURG: Megtörtént, sir. Át van írva.

SZÍNÉSZ: Elvész az ő útja a nagy ég alatt, pedig mosolyogva jár rajta a szablyájával. S ha csak egyszer is nem mosolyognak vissza rá.... pardon, rá, vissza.... I'm sorry, én battam el, mondom a szöveget tovább, megindul alatta a föld. Neki bealkonyult abban a pillanatban, és vége van. Senki se merje elítélni. Az ügynök... pardon, javítunk (ebbe bele lehet bolondulni)... a huszár álomvilággal ügynököl – az a mestersége.

FELSŐ-BELSŐ HANG: Határozottan ki- és bejelenthetem, egész szépen alakul a szöveg. Ugye. Csak kusza egy kicsit.

DRAMATURG: Posztmodern idézetek és allúziók, kérem. Innen és onnan beilleszthető hivatkozások...

FELSŐ-BELSŐ HANG: Na, de ne én alakítsam már át ezeket az idézeteket és allúziókat, kérem! Legalább annyira figyelhetne a maga posztmodern szerzője, hogy körülbelül megfeleljenek a szereplők a címnek... vagy a cím a szerepeknek, vagy mifene. És nem lehetne valami cselekményt belevinni ebbe a zsenialitáskupacba? Mondjuk, hogy ne az első öt percben aludjék el az a nyomorult hallgató, aki az írón és a rokonain kívül bekapcsolja a készülékét.

DRAMATURG: Lehetni lehet. Mondjuk, egy háborús jelenetre gondol esetleg?

FELSŐ-BELSŐ HANG: Semmire se gondolok. Hol tart a szövegben?

SZÍNÉSZNŐ: Anyám, nehéz az én szívem. Ver, mint a kalitkába zárt madárka.

SZÍNÉSZNŐ: Oszt mi bánt, leányom?

SZÍNÉSZ: Nem látja kend, hogy szerelmes a lánya?

SZÍNÉSZNŐ: Ha csak úgy nem. És kibe szerelmes az én lányom?

SZÍNÉSZNŐ: Én azt megmondani se merem.

SZÍNÉSZ: Megmondom én, te cafka. A mihozzánk békvártélyozott huszárba, azba szerelmes a rüfkéje.

SZÍNÉSZNŐ: Magát senki sem kérdezte ebben az ügyben, büdös parasztja.

SZÍNÉSZ: Azt azonban már meg nem engedem, hogy maga az én szerelmemről így beszéljen, mert ha még egyszer meghallanám, hogy így beszél, én a maga fejét úgy lekanyarítom a nyakáról, hogy ihajj!

SZÍNÉSZNŐ: Milyen jó, hogy itt vagy mellettem, én szerelmem... Örök hűséget esküszöm neked...

SZÍNÉSZ: Anyád szerelme, te mafla, hát nem láttad, hogy kamatyoltak a szalmakazalban az éjjel...

FELSŐ-BELSŐ HANG: Kamatyoltak a szalmakazalban az éjjel... Jó a ritmusa. Ez a vonal megmarad. Férfias, szép, ezt szeretni fogja a népies vonal, de van benne csöppnyi irónia is, hogy az urbánusok se vegyék komolyan a dolgot...

SZÍNÉSZNŐ: Jaj, jaj, gyermekem, mit tettél magaddal, gyermekem...

SZÍNÉSZNŐ: Lúgot ittam, anyám, elszeretted előlem a huszárt...

SZÍNÉSZ: Ahelyett, hogy te ittál volna lúgot, céda anya, most látod sírba hanyatlani gyermekedet...

SZÍNÉSZ: E családi gyász engem mélyen megrendít. Lovamra pattanok és a hátamra veszem a nagyvilágot.

FELSŐ-BELSŐ HANG: Ez az. Ebben van mélység és erő.

DRAMATURG: Képzavar. Az van. Hátára veszi a világot. Veszi a fenét. A ló veszi őt a hátára. Ezt módosítani kell. Így ni.

SZÍNÉSZ: E családi gyász engem megrendít. Végy hátadra, lovam, vár minket a nagyvilág.

FELSŐ-BELSŐ HANG: Így se rossz, csak egy kicsit nem jó. Parttalan. Jó, tudom, hogy posztmodern, de attól még lehetne mondjuk iránya a huszárnak...

DRAMATURG: S vajon milyen iránya lehetne egy huszárnak?

FELSŐ-BELSŐ HANG: Ha már aktualizálunk, most menjen egy kicsit jobbra.

SZÍNÉSZNŐ: Nem, nem, nem, nem, nem, nem, nem, nem...

FELSŐ-BELSŐ HANG: Egy nemet nyugodtan el lehet hagyni.

SZÍNÉSZNŐ: Nem, nem, nem, nem, nem, nem... nem... Semmiképpen sem... nekünk nem ilyen... A halál nem romantika... nem játék, ami gyorsan véget ér... A halál az... nincs. A jelenlét távolléte, semmi több... a sohavisszatérés végtelen ideje... A rés, ami nem látható, és ha átfut rajta a szél, hangot sem ad...

FELSŐ-BELSŐ HANG: A jelenlét távolléte. Ez üres egzisztencialista kaffogás. És ki mondja? Egy nő? Ilyeneket?

DRAMATURG: Ilyeneket. Miért ne.

FELSŐ-BELSŐ HANG: Egy parasztlány...

DRAMATURG: Nem egy parasztlány. Már máshol vagyunk.

FELSŐ-BELSŐ HANG: És azt honnan tudjuk, hogy máshol vagyunk?

DRAMATURG: Majd elényomunk valami zenét.

FELSŐ-BELSŐ HANG: Az rendben van, hogy a hallgatónak így hozzuk a tudomására a színhelyváltást. De mi honnan tudjuk, hogy hol vagyunk?

DRAMATURG: Mi is a zenéből tudjuk meg.

FELSŐ-BELSŐ HANG: Akkor. De most honnan tudjuk?

DRAMATURG: Most kitaláljuk. Itt az van: kurva.

FELSŐ-BELSŐ HANG: Mármint mi kurva?

DRAMATURG: A női szereplő itt kurvát alakít.

FELESÉG: Ehhez persze van étvágyad. Kurvázni. De az én vacsorámat...

FELSŐ-BELSŐ HANG: Való igaz, hogy az ő vacsoráját...

FELESÉG: És muszáj minden hangjátékban kurvázni?

DRAMATURG: Van strici is, életem édes tubicája.

FELESÉG: Van strici, van. Te vagy egy nagy strici, meg az a drágalátos barátod.

DRAMATURG: A lírai hőst nehogy már összekeverjük a szerzővel... s főleg ne a dramaturggal.

FELSŐ-BELSŐ HANG: Ehhez pedig kétségtelenül kedve lenne az embernek... De nyomja a szöveget kolléga, ne a feleségével cicázzon, holnap kilenckor kezdődnek a felvételek. A kérdés mármost az, egy kurva mond-e ilyeneket, hogy a jelenlét távolléte?

DRAMATURG: Ez a kurva nem olyan kurva.

FELESÉG: Minden kurva egyforma.

DRAMATURG: Nono.

FELSŐ-BELSŐ HANG: Mond ilyet egy kurva, vagy nem mond?

DRAMATURG: Mit törődöm én azzal, hogy mond, vagy nem mond. A lényeg az, hogy itt a szöveg működik.

FELSŐ-BELSŐ HANG: Akkor működtesse tovább.

SZÍNÉSZ: Kallódunk, persze. Abban az értelemben, tetszik tudni, hogy a szerző, aki életet adott nekünk, később nem akart vagy nem tudott ténylegesen is bevezetni bennünket a művészet világába. És ez nagy bűn volt, uram, mert akit a sors és a véletlen élő szerepnek alkotott, nevethet még a halálon is! Halhatatlanná lett! Meghal az ember, az író, a teremtés eszköze; de alkotásai halhatatlanok! És hogy örökéletűek legyenek, nincs szükségük rendkívüli képességekre vagy micsodákra. Ki volt például Sancho Panza? És ki volt Don Abbondio? És mégis örökké élnek, mert mint élő csíráknak, abban a szerencsében lehetett részük, hogy termékeny méhbe kerültek, az írói képzeletbe, mely táplálta, felnevelte s örökéletűvé tette őket.

FELSŐ-BELSŐ HANG: Ha nem tévedek, itt a halálról és az örökkévalóságról van szó...

DRAMATURG: Alighanem.

FELSŐ-BELSŐ HANG: S ezt most ki mondja?

DRAMATURG: Ezt egy strici mondja.

FELSŐ-BELSŐ HANG: Ühüm. Akkor azt kell feltételeznem, hogy a szerzői intenciók szerint a striciben az írót kell látnom, de akkor, kérdem én, ki lakik a kurvában?

FELESÉG: A strici.

FELSŐ-BELSŐ HANG: A kedves feleségét ebben az esetben nem kérdeztem volna.

DRAMATURG: Kell nekünk egyáltalán ez a darab?

FELSŐ-BELSŐ HANG: Mint a cukor. Annyira kell. Csak a túlintellektualizáltságából kéne visszavenni. Mire gondolok, na mire? Nem tudnának ezek a szereplők normálisan beszélni? Mondjuk ilyeneket mondanának egymásnak...

DRAMATURG: Már nehogy mi mondjuk meg a szerzőnek, hogy mit írjon...

SZÍNÉSZNŐ: Mondják, untatja kis falunk, a társaságokat kerüli, mi csillogtatni nem tudunk, de úgy tudtunk jöttén örülni. Miért jött el? Békességesen rejtőzve mély vidéki csendbe, tán meg sem ismerem sosem, s a kínt sem, mely betört szívembe; tudatlan lelkem láza rendre enyhülne tán s leszállana, s akit szívem kíván, kivárva, lennék örök hűségű párja s családnak élő, jó anya.

FELSŐ-BELSŐ HANG: Ezt is a kurva mondja, ugyebár... Ha nem téve-dek.

DRAMATURG: A fenét. Hogy mondhatná a kurva. Ezt már a sellő...

FELSŐ-BELSŐ HANG: Ó, igen, gondolhattam volna... Nagyon szervesnek látszó szöveg... épp egy sellő szájába való.

FELESÉG: Majd én megmondom mindjárt, mi való egy sellő szájába éppen.

SZÍNÉSZNŐ: Másé!... A földön senki sincsen, kinek lekötném szívemet. Ezt így rendelte fenn az isten... Tied szívem, téged szeret! ó, tudtam én, el fogsz jönni, zálog volt erre életem; az égieknek kell köszönni, hogy sírig őrzőm vagy nekem... Rég álomhős vagy éjjelemben, látatlan is kedveltelek, bűvöltek a csodás szemek, rég zeng hangod zenéje bennem... Nem álom volt, színezgető! Beléptél, s ájulásba hullva, majd meglobbanva és kigyúlva szívem rád ismert: ő az, ő!

FELSŐ-BELSŐ HANG: Ezzel kellene kezdeni. Halljuk? Micsoda kezdés. Semmi elektronikus kütyizés, meg sárylacizás, szép kamarazene alája, mondjuk Mozart, egy kevés, ízlésesen, azután távoli, majd egyre közeledő lódobogás, a huszár leszáll a lóról, belép a házba...

DRAMATURG: Mondja, maga nem készült valaha írónak?

FELSŐ-BELSŐ HANG: Ha már így megkérdezte... annak idején...

DRAMATURG: És miért hagyta abba?

FELSŐ-BELSŐ HANG: Másfelé vitt az utam... Nem akartam középszerű írócska lenni...

DRAMATURG: Akkor még, úgy látszik, működött az önkontrollja.

SZÍNÉSZ: Most csináljuk, vagy elmehetünk haza?

FELSŐ-BELSŐ HANG: Na, hogy állunk?

SZÍNÉSZNŐ: Rendben, hogy megfizetik, de kellünk mi még ide?

DRAMATURG: Mindenki elmehet a ...

FELSŐ-BELSŐ HANG: Na, most készen vagyunk, vagy nem vagyunk készen?

DRAMATURG: Hát lehet egy ilyen szar témával elkészülni valaha is?

FELSŐ-BELSŐ HANG: Maga nem azért kapja a fizetését, hogy bírálja a témákat...

DRAMATURG: OK. Befejeztem. Készen áll a nagy mű.

FELSŐ-BELSŐ HANG: Akkor hogy kezdődik...

DRAMATURG: A bemondó hangján szólal meg: mottó: Seggemet a nyergem feltörte...

FELESÉG: Jössz már vacsorázni...

DRAMATURG: Elszunnyadni, alunni, s álmodni talán, vagy hogy a francban van ez a baromság... hogy is van...

Szöllősi Zoltán

Harmadnapig

Széchenyi István emlékével

Nagy verset írj széleset mint az út
De háznál hazánál irgalmasabbat
Azoknak akik házuk hazájuk
Körül bujdosnak és hűek maradnak

Nagy verset írj széleset mint az út
Gyászodon rést ütnöd pisztoly ne kéne
Égj virrassz emlékezz Harmadnapig
Szenesedik döblingi éj az éjre

Nagy verset írj széleset mint az út
Ha kell képzeletednél szélesebbet
Aranyhadakkal nyírségi napon
Amit álmodni mert akkor a gyermek

Nagy verset írj széleset mint az út
Új népvándorlásnak történelemnek
Világgá visz vagy vissza Balkányba
Már autón gyalog vonaton mindegy

Nagy verset írj széleset mint az út
De háznál hazánál irgalmasabbat
Azoknak akik házuk hazájuk
Körül bujdosnak és hűek maradnak

Nagy verset írj széleset mint az út
Olyat ahol mehessenek ha mennek
Megmaradásért akár kalandért
Mert menniük muszáj az embereknek

Nagy verset írj széleset mint az út
Amit nem térít el őrt álló gyilkos
És véres terekbe nem torkollik
Melynek hulláma házfalat nem nyaldos

Nagy verset írj széleset mint az út
Nyelvnél emlékezetnél szélesebbet
Ahol nem magyarok s már nem kurdok
Menekülnek megint Hazátvesztettek

Nagy verset írj széleset mint az út
De háznál hazánál irgalmasabbat
Azoknak akik házuk hazájuk
Körül bujdosnak és hűek maradnak

Nagy verset írj széleset mint az út
Annak is akinek nem lehet menni
Mert sehogyan sem tud városából
Jeruzsáleméből kikeveredni

Nagy verset írj széleset mint az út
Húsvét utánit ha a föld is éled
Ahol a holtak is és magad is
Elfértek s mind e mavilági népek

Nagy verset írj széleset mint az út
Olyat amit ifjan volna jó írnod
Hogy seregek terhét ne kéne most
Magad ösvényén egymagadban bírnod

Nagy verset írj széleset mint az út
De háznál hazánál irgalmasabbat
Azoknak akik házuk hazájuk
Körül bujdosnak és hűek maradnak

Nagy verset írj széleset mint az út
Annak is akinek árvasága itt
Kitermelte már vak csigaházát
És szíve meszében verítékezik

Nagy verset írj széleset mint az út
Hol dalt a dal s utat út nem keresztez
Mert megfeszíttetett lator s igaz
Jézus fejével lebukik a nemzet

Nagy verset írj széleset mint az út
Gyászodon rést ütnöd pisztoly ne kéne
Égj virrassz emlékezz Harmadnapig
Szenesedik döblingi éj az éjre

Nagy verset írj széleset mint az út
De háznál hazánál irgalmasabbat
Azoknak akik házuk hazájuk
Körül bujdosnak és hűek maradnak

MÁNYOKI ENDRE

Szemközt a pusztulással...

A BÉKE REINKARNÁCIÓJA

Amikor most Orbán Ottóról készülök írni, természetesen zavarban vagyok. Nemcsak azért, mert van egy ügy, amin fél esztendeje együtt dolgozunk; mert valami szemérem tiltani szokta, hogy ilyen helyzetben megszólaljunk, nyilvánosan. Inkább azért, mert a zavar ennél testesebb, mondhatni: gazdagabb. Ezt a zavart, hogy nagyon egyszerűen fogalmazzak, a világ zavara okozza, amiben élünk.

Túl sok egymást taszigáló elem tesz nap nap után viszonylagossá minden tiszta gesztust. Túl sokszor tűnik föl *választásként* egy-egy – a körülményekhez képest – pontosan fogalmazott mondat. Az egészségesnél gyakrabban használódnak el praktikus (hatalmi?) csatározásokban cseppet sem gyakorlati hasznú (szellemi) értékek. Oda jutunk – lassan? –, ha nem fegyelmezzük magunkat, hogy a beszéd minden fajtája-módja valahol és valahogyan gyanút kelt és mérgez, habár többnyire szándéktalanul.

De éppen ezért, éppen ennek ellenében kell ma nekem Orbán Ottóról írnom. Akihez (hogy Zalán Tibor Kassákra utaló verssorát parafrazeáljam) nekem nem volt semmi közöm. Korábban cseppet sem elszánt *olvasója* voltam, amikor meg a Kortárshoz kerültem, féltem tőle. Ez is, az is ugyanonnan eredt: más világ (volt?) az övé, számomra javarészt ismeretlen; az onnan jövő gesztusokkal az enyéim még csak megütközni sem igen tudtak (mindmáig nem láttam például a hegyeshalmi határátkelőt).

De hogy végre meg tudtam szeretni, ennek indokául azért nagyon kevés volna a Kortársban közölt népdalvers, a Nagy László-érem, az Epilógus – magában. Hiszen nem az történt, hogy egy amerikáner-indiáner mozdulata az általam megélt értékvilág felé megnyitotta a szívemet, s harmincnyolc évem minden kamaszságával most ösztönösen feléje fordulok, dehogy! Az élmény ennél jóval összetettebb, s mint ilyenkor lenni szokott, egyszerűbb is.

Honnan is kezdjem? Több mint egy évtizede már, hogy a politikai pluralizmusigényt messze megelőzve az irodalom megkísérelte a gondolkodásformák másságát érthető rendekbe s trendekbe rakni. Hagyomány és (neo?) avantgarde, nyelvkritika és posztmodern, „új" érzékenység és „régi" – mind-mind önálló térre vágyott, önálló fórumokért küzdött. Az elválasztódás igénye és technikái (különös-e vagy éppen törvényszerű, más dönti majd el, máshol) napjainkban érték utol a teljesen normális, később kezdeményezett, de viharosabban lefolyt valódi pártosodást. Ez az Elbán inneni találkozás azonban még amaz elbainál is „jobbra" (értsd: álnokabbra) sikeredett; nyomban viszonylagossá és még e viszonylagoson belül is kétessé tett szinte minden értéket. A gondolat hullámai, bár természetük szerint kifelé kéne terjedniük, az ideológiák falán megtörvén visszafordulnak, s az önmaguk lényegével ellentétes irányba haladnak. Kavarog, háborog minden, amit irodalomnak hívtak valaha. Az agy az agyat, a szív a szívet, a gyomor a gyomrot részesíti előnyben, s gyötreti a többit. A funkciók *elválasztása* helyett a *szervek* különválasztása zajlik, s közben a test – mi mást tehetne? – vergődik. Hánykolódik a magyar irodalom.

S történik mindez akkor, amikor érték- és mértékadó nagyjai közül már alig is él valaki; az egyensúlyt tartani képesek teljes sora hagyott itt magára *mindent*. Ilyen-

kor kellett volna a *rögtön utánuk* következőknek fölzárkózni, s védeni, ami védhető. Most kellett volna, s most lett volna esély, *megmaradni*: klasszikusan épnek.

Ezért és csak ezért kell ma Orbán Ottóról írnom. Mert bár lehet, hogy tévedek, a mostani tudásom szerint csak őt mondhatom *klasszikus*nak. Aki a teljességet próbálja megidézni, s ezért az „idézetért" (előre posztmodern!) kimegy a fedezékéből. Ki a bizonytalanba.

Sem a népdalvers, sem a Nagy László-érme, sem az Epilógus: nem egyszerűen gesztus. Nem holmi kirándulás, tisztességtétel, engedmény, hasonlók. Több és igazabb: csuklás, légszomj, zaklatott áttűnés a manifesztált *más*ba. Öregkori hódításkísérlet egy titkos szeretőnél. Az *egész* már-már pogány ünnepének szemérmesen személyes óhaja, vágyódás az ünnepre. Józan vágyakozás. Kétségbeesett józanság ez, a modern Márkusé, akit nem csalás, hanem a hűség szomja hánytorgat az elemek között.

Orbán Ottó ma (ha türtőztetem magam, akkor is): a béke reinkarnációja. Ezért a békéért kapkod Aranyhoz, Nagyhoz, s szalad Ginsberghez. Hogy klasszikus-e, nem tudom. A *viselkedése* klasszikus.

KABDEBÓ TAMÁS

Az ökológia kihívása

Didimus Tamás apostolt is a kereszténység megalapítói, terjesztői és mártírjai között tartja nyilván az Egyház, s vele együtt a kereszténységgel egybenőtt nyugati civilizáció, holott, még az Írás tanúsága szerint is, csak azt hitte el ő, amit látott. Hasonlóképpen vagyunk az új hittel, az ökológiával. A huszonegyedik század eme reményének hívei közt is lehessen azonban hangját hallatni egy-egy gnosztikus Tamásnak, most, még a huszadik század legvégén.

Az ökológia sok szinonimával és számos szemantikai bővítéssel, sokféle módon, de mindenképpen egyirányúan határozható meg, s ím, fogadjunk most el egyet a lehetséges munkadefiníciók közül. Az ökológia a föld lényeire, erőforrásaira és potenciális készleteire vonatkozó operatív együttható: ez magába foglalja a részek együttélésének harmonikus gyakorlatát, a múlt élő hagyományainak felhasználását, a jelenlegi irányzatok (pl. mint a bioszféra védelme) kiterjesztését, és a jövő készlet- és energiagazdálkodása kidolgozásának kéknyomatát.

„Az ember fáj a földnek", írta Vörösmarty, s bár ő elsősorban az emberi természet és az emberi sors interakciójára gondolt, az idea vonatkoztatható ma, a huszadik század felső határán a Föld bajaira, melyeknek mintegy kórokozója az ember. A hasonlatot könnyű lenne odáig nyújtani, hogy a Föld testében – elsősorban a felszínén – hasznos és haszontalan baktériumok az élőlények, s közülük (mert hatalma egyre nő) legkártékonyabb az ember. De hát a jól fölfogott ökológia éppen azon van, hogy *harmóniát teremtsen a szerves és szervetlen világ potenciálja között,* s az ember, a humanizmus tárgya, csúcsa (és alkalmanként, koronként megtagadója, megszégyenítője) saját magának és a világnak tartozik azzal, hogy magát elfogadhatóvá, *harmonizálhatóvá* reformálja.

Ez nem megy máról holnapra, több okból kifolyólag nem, melyek közül csak kettőt említünk. Az egyik a növekedés elve, mely máris disztrófiához vezetett. A Föld 1933-ban 2 milliárd lakost hordozott a hátán. „Kit kétezer millió ember sokaságából kiszemeltek", írta a minden nyelvek egyik legnagyobb szerelmes versében József Attila. Ez a kettő, a közbejött világháború, gázkamrák, járványok, népirtások és természeti katasztrófák ellenére ma már túlhaladta az ötöt. Malthus igazolva látszik, mert hacsak az AIDS, illetve más előre nem látott katasztrófa kettébe nem töri a növekedési görbét – harminc éven belül a Föld lakossága megkétszereződik, vagyis eléri a tízmilliárd embert.

Ilyen körülmények között természetvédelemre csak a népszaporodás korlátozásaival együtt lehet komolyan gondolni, hisz a természet természetellenessé válásának elsőrendű oka, hogy a Földnek egyre több embert kell eltartania. Amíg tehát a népességnövekedés globális visszafogására nincs panacea, az ökológia összes többi aggályai másodrendűi fontosságúak. Példa gyanánt: ha egy amúgy is lekopasztott, jó éghajlatú legelőre évről évre egyre több bárány jut, akkor nem a fű vagy a talaj minőségét kell megvizsgálni, hanem a bárányok mennyiségét. (Károly angol trónörökös is ezt üzeni a brazíliai ökológiai világkongresszusnak.)

Az ökológia problematikáját a világ többi gondjától sem lehet elválasztani.

Századunk utolsó évtizedében, úgy tűnik, a humanizmus újra előtérbe kerül, az egzisztencialista iskola agnosztikusainak vagy a teológia úttörőinek, mint Teilhard du Chardinnek vagy Robinsonnak nézőpontját felhasználva. Az eltérő felfogású iskolák megegyezni látszanak abban, hogy egy bizonyos fokig mi, emberek a saját sorsunk alakítói vagyunk. Ideológiai és szellemi harc folyik azonban abban a kérdésben, hogy az öröklődés és a DNA kéknyomat hogyan szabályozza a viselkedést, és végül is az egyén életvitelét, illetve ez hogyan növekszik, hogyan halmozódik fel, szembeállítva vele a nevelési, tanulási tapasztalatot és az idegen kultúrához való alkalmazkodást, tehát az egyed tapasztalatát. Azt sem tudjuk, mennyire befolyásolnak bennünket az ősi képzetek, a közös mítoszok, vagy hogy az érzékeken túli percepció előretörése mennyire egyeztethető össze gondolkodásunkkal, s végső soron tetteinkkel.

Azt azonban tudjuk, hogy a szexuális kapcsolatot követően egy anya gyermekeként születünk világra, és aztán meghalunk, általában százéves korunk előtt. A születés legújabban már nem csupán az anya kiváltsága, mint életadóé, de nem is szükségszerűen nemi érintkezés eredménye. A mesterséges megtermékenyítés új perspektívákat nyitott meg. Időlegesen vagy éppen véglegesen egy kémcső helyettesítheti a méhet, sőt a hüvelyt és a hímvesszőt is. Az orvosok képesek elvonni spermát és petét az emberi szervezetből, és ugyanolyan emberi lényeket tudnak létrehozni, mint amelyeket Huxley álmodott meg. Hogy képesek-e erre most, vagy csak a jövőben, vagy hogy teljesen kizárják-e az emberi közreműködést, miután kivonták az életerőket – már más lapra tartozik. A lehetőség, akárcsak Damoklész kardja, mindnyájunk feje felett lebeg, miszerint a mesterséges vagy gépesített születés elvágja a köldökzsinórt, ami a gyermeket az anyához, a család talajához, és végső soron az általunk ismert társadalomhoz köti.

A brazíliai tupi indiánoknak van egy mítosza, amely még ma is befolyásolja a törzs egyes tagjait: keresik a Jóság földjét, ahol nincs szenvedés, nincs halál. Bár ilyen föld nem létezik (s ha igen, nem ezen a világon), rendkívül jellemző a törekvés, ami a gondolatot szülte. A halál mindenkit elér, de nem mindegy, hogyan ér el: munkánkat elvégezve, szeretteink körében, ez a mors bona, a szép halál legáltalánosabb ismérve. A szenvedés forrásai közül az éhséggel csaknem egyenrangú – méretekben és intenzitásban – a tönkretett környezet okozta szenvedés. A környezet egészét nálunk nagyobb természeti erők formálták; a környezet kisebb, de ma már egyre növekvő részét az ember módosította. Az az ember, aki szimbiózisban élt az állatfajokkal, kihasználta a környezet előnyeit.

A mens sana corpore sano, a testi és lelki épség embere csak egészséges környezetben élheti meg potenciálját. Az eltűnő őserdők légzőszerveitől fosztják meg a Föld egészét, természetes környezetétől a benne élő indiánt, négert, malájt. Az atomsalak közvetlen környezetében azonnali rákosodást okoz, hatásában gyakorlatilag el nem évülő kártékony sugárzást. Az elefántok kiirtása (és a rinocéroszoké, a bálnáké, de a kardfogú tigriseké és a farkasoké is) nemcsak egy biológiai filumtól fosztja meg a bolygót, hanem hozzájárul az ökológiai egyensúly felbomlásához, melyeknek ezek a fajok szerves tagjai. A túlpermetezés (indiai példa) egy hatalmas rizsföldön megölt minden „kártékony" s ugyanakkor „hasznos" rovart is, nem beszélve az irtószerek kémiai hatásáról, melyek átterjedtek a rizsre és végső soron a fogyasztóra. (A kártékony szöcskéket természetesen tartja kordában a hasznos fekete pókok telepítése.)

A Temzéből a beleeresztett szennyvizek és motorolaj következtében – két faj kivételével – kihaltak a halak; 1970 és 80 között új rendszabályok és szűrőberendezések megtisztították a vizet, s ma Nyugat-Európa egyik legtisztább folyója és 12 visszahonosodott halfajta lakóhelye. A Duna Bécs és Linz közötti szakasza a partján épült kémiai

üzemek tevékenysége miatt ma is a legszennyezettebb, időnként, helyenként kifejezetten mérgező. A Bős–Nagymaros erőmű, ha megépül, a tájjal, a vízzel együtt átalakítja a humuszt, módosítja az időjárást, idegenné teszi a környezetet. Ez a környezet, mármint a Dunántúl északi része, illetve a „fel-dunai táj" természetesen csak micro-milieu. De emlékezzünk a költő szavára: „Világ valamennyi vizét hazatereld víz juhásza!" Vagyis a vizek összefüggnek, a micro-milieu a macro-milieu-vel, a Dunatáj egészével kapcsolatos. (A Rajna, Majna baja hasonló.) A 21. század legnagyobb kincse az édesvíz lesz, mely, ha már ma megkeserítjük, könnyeinktől lesz még keserűbb. A földgolyóbis immáron olyan falu, melynek kútjai a folyók. Emlékezzünk, hogy bántak el a középkori zsarnokok a nekik nem tetsző falu népével! Megmérgezték a vizét!

A táj csupán a fokozatos és organikus alakítást bírja el, s az ember sincs másként. „Rántsd ki a talajt a lába alól", s elidegenedik, eltűnik (az emberszeretet mellett) legfontosabb érzése, a hovatartozásé, s testi nyavalyák mellett a sehollét pszichikai fájdalmai nyomorítják. Ha nem vigyázunk, a technika előnyei a technológia Procrustes-ágyai lesznek.

Manapság mindenki – a fasisztákat kivéve – elfogadja azt a tényt, hogy genetikailag egyenlőek vagyunk, hogy minden fajnak lehetnek géniuszai, hogy bármelyik nemzet fia válhat agysebésszé vagy nukleáris tudóssá, ha éppen „kéznél van" a megfelelő környezet hozzá. És mégis: a lehetőségek szörnyű egyenlőtlensége továbbra is fennáll. A régészeti leletekből következtethetünk arra, hogy az ősember nem túl barátságtalan területeken próbált megélhetést biztosítani magának, és a történelmi idők embere viszonylag kellemes helyekre építette birodalmait. A kezdeti geográfiai szerencse, úgy tűnik, geopolitikai lehetőségeket ad az utódoknak, de ők még mindig szilárdan és rendületlenül ragaszkodnak öröklött földi javaikhoz, a termelés feletti hatalmukhoz, többféle választáshoz, a „szabadság" hangsúlyozott jelentéséhez, ami alapvetően kizárja vagy figyelembe sem veszi mások szabadságát. A harmadik világ gyermekeinek szenvedése (első világ, második világ, harmadik világ – kényelmes kategóriák, mintha szállodák vagy éttermek lennének), a gyermekmunka, az éhség és az éhínség, amint ezeket az egyre növekvő milliós néptömegek érzékelik, emberi együttérzést vált ki, de a kevés jótétemény olyan, mint a seb kötözgetése annak gyógyítása nélkül.

Viszonylagos értelemben az éhezés csökken a világon – bár a segélyszervezetek ezt az állítást megkérdőjeleznék –, de abszolút értelemben még mindig növekszik. Az ötmilliós emberiség legalább kétharmadának nincs elég élelme, és milliók halnak meg naponta éhségben vagy rosszultápláltságban. Két kezünk összetéve feltehetjük a kérdést: igazán érdemes-e a világra jönni, ha nincs meg a lehetőség, hogy az ember rendszeresen megtöltse a hasát? Van-e fontosabb, mint az a jog, hogy az ember kapjon a fennálló készletek bőséges kosarából? Annyira kibillent az egyensúly a gazdag és szegény országok között, hogy ezt már nem is tudjuk visszaállítani? Vagy csak egyszerűen túl kényelmes úgy hagyni, ahogy vannak, megszabadítva lelkiismeretünket azzal, hogy adományokat juttatunk misszionáriusoknak és segélyszervezeteknek? Vagy még egyszerűbben, a FAO, az ENSZ Élelmezési és Mezőgazdasági Szervezete vessen ki egy világra szóló, úgynevezett éhségadót, melyből közös pénzalapot létesítenének, és egy nagyszabású mezőgazdasági beruházásba fognának, melyet élelemkészlet kísérne, ami aztán eljutna mindenhova, ahol az éhségtől nagy számban szenvednek gyerekek és felnőttek. Nemde csökkentené ez a fizikai szenvedést?

A korai reneszánsz óta a legtöbb humanista hitvallás megjelöli az emberi jogokat és célokat, pozitív és negatív értelemben. Mindnyájan a boldogságot keressük – noha kevesen, és csak rövid időszakra érjük el –, és szeretjük azt hinni, hogy munkával,

ügyességgel, tanulással, elmélkedéssel, szellemi és lelki gyakorlattal tökéletesíthetjük önmagunkat. Vannak, akik azt mondják, hogy az élet célja önmagunk tökéletesítése. De legyen bárhogy is, az minden további nélkül igaz, hogy az emberiség tökéletesítette technikai, technológiai, természet- és humán tudományos ismeretét: hogy ma az emberek többsége lényegesen többet vár el a test kényelmét illetően, mint a háború előtt; hogy sikerült elkerülni lassan fél évszázada a legmagasabb fokú népirtást, amit úgy hívnak: világháború, noha belháborúk még mindig dúlnak, és a terrorizmus is egyre növekszik.

Minden humanista egyetért egy kérdésben: a fájdalom rossz. Ez radikális eltávolodás a középkori, keresztény világfelfogástól, amely a szenvedést gyakorlatilag szükségszerűnek tartotta az örök élet elnyeréséhez; de azt nem állíthatja senki, hogy a pueblo indián vagy ősei valaha is osztották volna ezt a nézetet. Ez az antropológiai körülmény – bizonyos furfanggal – megerősítheti azt a sejtésünket, hogy a legtöbb általánosítás gyanús, mely alól ez az esszé sem kivétel. De mégis: a fájdalom nem jó. Hippokratész tudta ezt, a kínai akupunkturisták tudták ezt, és rákspecialista barátaim is e szerint az elv szerint élnek. Ha pedig rossz a fájdalom, próbálkozzunk csökkenteni azt! A buddhizmus korai formája teljesen vagy csak részlegesen arra a gondolatra épült, hogy legalább a lelki fájdalmat kellene kiiktatni az ember életéből. Napjainkban a buddha szerzetesek halálra égetik magukat nemzeti célok érdekében, ami arra a gondolatra késztet engem, hogy a buddhizmus sem találta meg a gyógyírt a lelki fájdalom ellen, bár bizonyára felvértezte követőit olyan szellemi fegyverzettel, amellyel inkább képesek úrrá lenni, vagy elviselni a fizikai fájdalmat, mint a lelkit. Noha az helyes feltételezés, hogy (hála a fájdalomcsillapítók és az anasztézia elterjedésének) a fizikai fájdalom lecsökkent, addig a lelki fájdalom – valami, ami aggódással indul, s szenvedésbe, kínba torkollik – aligha van csökkenőfélben. Mégis, az elvárások és a tűrés közti különbségek, már ami a fizikai fájdalmat illeti, olyanok, mint a nyugati ember hasának megtöltése (vagy túltöltése), és a keleti vagy déli, korgó gyomrú ember szenvedése közti differenciák. Amerikai fogorvosom régebben helyi érzéstelenítést használt, mikor tömte a fogam, ugyanez az ember korábban szabadságait az afrikai őserdőben töltötte mint „jótevő", ahol különböző törzsbeli négereket kezelt. Ezek az emberek köréje sereglettek a missziós állomáson, ahol naponta száz fájó fogat húzott ki anélkül, hogy a fájdalmat bárhogyan is tompította volna.

A félelem a lelki fájdalom legismertebb oka. Bolygónk bioszférájában minden teremtett élőlény, kicsi vagy nagy, érzékeli ezt. Feltételezzük, minél fejlettebb az idegrendszer, annál erősebb a fizikai fájdalom érzékelése: esetleg a bonyolultabb agy „élesebben" képes felfogni a nagyobb fájdalmat, az élesebb lelki gyötrelmet. Legáltalánosabb félelmeink az univerzális és egyéni pusztulás, a szeretet, a remény, a hit elvesztése – magunkban, embertársainkban, a gondviselésben vagy a történelmi szükségszerűségben való hitünk elvesztése –, félünk, hogy elveszítjük a fejlődésbe vagy az élet értelmébe vetett hitünket. A fájdalom nem abszolút: sokkal elviselhetőbb, ha valaki úgy sérül meg, hogy igaz ügyért harcol, bármi is legyen az ok, vagy az illető igazságérzete.

„Hen panta rei" – egylényegű a világ, mondta Hérakleitosz. Korunk két kiváló magyar filozófusa, Hamvas Béla és Határ Győző teljesen eltérő következtetést vontak le a fenti tételből. Tele idealizmussal, Hamvas úgy gondolta, ezt az egy és egyetlen világot emberi lények népesítik be, akik vagy tisztában vannak az őket körülvevő valóságos világgal, vagy sem. Azok, akik tisztában vannak vele, lelki rokonságot

éreznek minden más teremtménnyel, mint pl. az állatokkal, növényekkel, sőt még a kövekkel is. Ez mellesleg a Védák tanításából ered.

Határ világfelfogása is integrált: a többféle, lehetséges univerzumok összhangba kerülnek az egyetemes, tárgyi világ törvényeivel, s bár némi tudatosság valószínű, a határai azok, amik az öröklődött növekedés és az átadott tudás felhalmozódásának határai is, amelyek legfeljebb annyival érnek fel, mint a hangyák szorgoskodása egy teljességgel közömbös univerzumban. A két következtetés közül az első tele van indokolatlan reményekkel, a másik pedig be nem bizonyított pesszimizmussal. Határ világegyeteme nem csökkenti a lelki fájdalmat, és nem is teszi könnyebbé az emberiség terhének elviselését.

Különös, de bármi is legyen a dolgok „igazi" állása, a humanista ideálok lelki termései, melyek a tizennyolcadik században kerültek előtérbe – mint pl. szabadság, egyenlőség, testvériség – csillapítószerként hatnak. Századunk kutatásai az agresszió terén, mint pl. Koestler intuitív feltevése állati örökségünket illetően, és Konrad Lorenz jól kifejtett, etológiai munkája, melyben az ember mint önkényeskedő cselekvő és katalizátor szerepel; úgy tűnik, azt sugallják, bármilyen kollektív akarat is létezik, amely ellensúlyozni képes a rossz szerencse, fájdalom, rossz elosztás és más összetevők terhét, az agresszió második természetünk. Aggodalmaink tehát csak viszonylag csökkentek: a rossz elő-előtör, ha nem háborúban, hát terrorizmusban, ha nem terrorizmusban, hát a túlzott huliganizmusban, az öregek megtámadásában, a védtelen bántalmazásában, az ártatlan megerőszakolásában.

A fennálló vallások a felvilágosodás kora óta válságban vannak. Mivel a „túlvilág" jutalmai térben és időben elhalványultak, ennek a világnak fájó kelései egyre sajgóbbá váltak. Úgy tűnik, minden kor felfedezi saját gyógyírját, mivel „az emberiség nem bír el túl sok realizmust". A múlt század gazdasági és politikai messianizmust kürtölt szét a világban, mely úgy tűnik, ennek a századnak utolsó évtizedében ért véget. A proletár internacionalizmus ugyanolyan lehetetlen összekötő kapocs volt, mint az a testvéri szeretet, amelynek a keresztény nemzeteket kellett volna egybefognia. Ezek a gondolatok valahol, nagyon mélyen és távol, a Bibliában gyökereznek. Felváltva, egymás után voltak kapcsolatban a judaizmus legtisztább változatával – az Esszénekkel különösképpen –, és tipológiailag elég közel állnak a sztoikus nézetekhez, melyek a görög gondolat újraértelmezésére épültek. Mintha egy időtlen, valódi jóság és egy elképzelt, idealista jóság egyesülne, s egy új és optimista hitvallás szövedéke bontakozna ki. De ki zavart össze mindent? Az agresszió – lenne az egyik válasz. Az egoista emberi természet – lenne a másik.

Lamarck és Darwin együttesen (kapcsolódva természetesen a háttérben levő száz másikhoz), úgy tűnik, az evolúció kétélű kardját adták át nekünk. Puszta teória, de mégsem alaptalan. Eltekintve attól a kikövetkeztetett elmélettől, hogy sok milliárd éves bolygónk utolsó öt percét éli most, a geológiának kevés értelme lenne anélkül, hogy el ne fogadná: lávával és gázzal borított földgömbünk fokozatosan hűl ki, engedve kifejlődni a vegetációt, majd kiirtva az őserdőket, hagyja őket szénné kövesedni. A vallás legújabb formája, a „zöldek" hite térít és hódít misszionárius hévvel. A hívők nemcsak az embert kívánják megmenteni, hogy ezen a bolygón jobb életteret nyerjen, közben egészségesen tartva őt a többi egészséges embertárs között – az állatfelszabadítók csupán egy vakbuzgó szektája ennek az új egyháznak –, hanem az egész környezetet is meg akarják menteni: a golyóbis bőrét, leheletét, nem beszélve a belekről és az erezetről. A zöldek megállapítanák a vegyi anyagok használatát a mezőgazdaságban, az atomenergia használatát az iparban. Stratégiájuk éppoly vonzó és nem tisztán körvona-

lazott, mint a többi csodaszeré, ami valaha is létezett. Csak képzeljük el: ahogy most van, földünk egyharmada közel van az éhezés szintjéhez, egy másik harmadának pedig nincs elegendő ennivalója. Egy olyan helyzetben, mikor nincs népességnövekedés – hogy ne is említsük a termelés növekedésének hanyatlását –, az alapvető betegségek elterjedhetnének, mert a kémiai technológia visszaszorult.

Azért persze pártolom az ökológiát. Nem szép dolog, és történelmileg helytelen is azt állítani, hogy „Krisztus tévedett", mivel a kereszténység hozta létre az eretnek-üldözést és az inkvizíciót, s a vallásháborúkat. Ideál és tökéletes gyógyszer előírása a világ és az emberiség bajainak orvoslására – még ha a maga csetlő-botló, önző módján is – biztos, hogy valahol elmérgesedik. De a többi rész még így is gyógyszer marad.

A legnagyobb veszély, mellyel a környezetvédőknek szembe kell nézniük, az a tény, hogy a tömegnépszerűség (amennyire irányítani lehet, olyannyira kiszámíthatatlan is) új „klímát" hoz létre, ahol „felborul az egyensúly". Valóban a Földet védeni kell, mint ahogy az összes teremtményét. Igazában kéne lennie egy elefántprogramnak (az esszé írója kapcsolatban áll a Világ Vadvédelmi Szövetséggel), a bálnavadászatot teljesen be kéne tiltani, nemesvad-megmentési akciónak kéne indulnia, dohánymentes környezetet kellene létrehozni, meg kellene oldani a nukleáris hulladék eltávolítását – és folytathatnánk a listát a végtelenségig. De kellene lennie valami egyensúlynak a fennálló energiatartalék használata és kivonása között, vagy merő pusztítást viszünk véghez földanyánk megmentése nevében. Csak néhány példa erre: a szerves farmgazdálkodás jobb, mint a vegyi. Azonban, ha ki is tudnánk a vegyit „iktatni", fokozatosan persze, az olcsó élelmet előállító farmgazdálkodás, az élelemsegélyezési programok hirtelen leállnának, és az éhség, talán még nagyobb fokon, milliókat pusztítana el a földön. A részleges megoldás az, hogy a harmadik világban enyhén vegyszeres mezőgazdaságot kellene bevezetni.

Az Angol Zöldpárt, akik az én szavazatomat is megkapnák egy választáson, azt jósolta, hogy a huszonegyedik században hárommilliárdnál több ember nem élhet a Földön, mert ennél több túlfeszítené a bolygó energia- és egyéb tartalékait. Ha pedig így van, ez úgy hangzik, mint egy új, biológiai diktatúra. Hacsak nincs egy világkormányzó, és egy világadó a családonkénti több mint egy gyerekre, vagy olyan világpolitika, mely képes ezeket a törvényeket foganatosítani – efféle korlátozást sosem lehet alkalmazni. Tehát hogyan csökkentsük a népességszámot, s hogyan virágoztassuk a zöld gondolatokat anélkül, hogy letipornánk az emberi jogokat? A válasz a következő: *apránként, lépésről lépésre.* Ki kell alakítanunk a világöntudatot, ennek pedig fokozatosan kell megszületnie: ne éljen több ember a világon, mint amennyi egészségesen el tudja a földet és önmagát tartani.

Ha az evolúció a dolgok természetének lenyomata, akkor a jelen problémáinak fel kellene oldódniuk a jövő problémáiban. A brontosaurusok környezeti és biológiai problémája eltűnt azáltal, hogy emlősök foglalták el a helyüket, akik a szárazföld meghatározó élőlényeivé váltak, s akik hozták a maguk környezeti és végül is társadalmi problémáit. A jelen távcsövén keresztül csupán két csillagot látunk világítani, a sokkal racionálisabb jövőből, melyek fényénél a megélhetés sokkal „jobbnak" tűnik a többség számára, mint amilyen a jelenben. Az egyik a világkormányzóság, a másik pedig a világűr. Ha az „élet-halál harcot" – a természetes kiválasztódás, agresszió vagy akármi révén –, ha a túlélést a DNA szabályozza, akkor bizonyára többet meg tudunk hódítani, mint ezt a kék és zöld, agyonnépesített bolygót.

Jó lenne itt most megállni kissé, hiszen a világkormányzóság már csírájában köztünk van, a pillanatnyilag még tehetetlen Egyesült Nemzetek álruhájában. Űrutazá-

sok, holdra szállások, űrszondák és vizsgálatok messzi bolygókon már mindennapi életünkhöz tartoznak, mégis ugyanolyan messze vagyunk attól, hogy a lakhatatlan csillagokat lakhatóvá tegyük, mint attól, hogy az Egyesült Nemzeteket olyan szervezetté alakítsuk, mely képes megállítani a világéhezést. Még most is hiszek abban a feltételezésben, mely szerint az emberi testvériség gondolata potenciálisan lehetséges, s hogy a jövő világkormányzósága úgy fog kezelni minden nemzetet, embercsoportot, mint egy nagy család tagjait. Alaptalan feltételezés ez?

Jó tíz évvel ezelőtt azok az emberek, akik átfogóan látták a világ veszélyes helyzetét, a nukleáris háború rémétől rettegtek, mely az emberi faj legtöbbjének teljes kipusztulásához vezethet a maga bombarobbanásaival, radioaktív sugárzásával, nukleáris telével, majd az azt követő éhezésével és pestisjárványával. Mára a pszichológiai klíma jelentősen javult: kevesebb a fegyverkezés (bár nem sokkal), a nagyhatalmak közti hidegháborús légkör enyhült, és az a haszonelvű szemlélet, miszerint adjunk többet a gazdaságnak, mint a fegyverkezésnek, uralkodni látszik, már ami a nagyhatalmakat illeti. Akár Jeremy Bentham véleménye (aki azt mondja, minél többek boldogságát próbáljuk elérni), akár a belháborúktól való félelem a motiváló erő, a nagyhatalmak csendes vizek felé hajóznak. Jelenlegi időszakunkra nézve a totális nukleáris háború valószínűtlen fenyegetés, bár a kiskirályoskodó, helyi zsarnokok nemzetközi atombanditizmusa nem szüntethető meg. Mivel az többé-kevésbé igaz, hogy a Yale egyetemen végzett hallgató képes biciklitárolójában nukleáris fegyvert készíteni, az őrült és lelkiismeretlen pedig képes könnyen eljátszani a sci-fi bestsellerek forgatókönyvét: ahol az őrült és a gonosz tartja fogságban az okosat és a jót. Nem ugyanez volt az, amit Hitler és Sztálin tettek a rendelkezésükre álló eszközökkel?

És mégsem az Idi Aminok, Ceauşescuk, Ayatollah-k azok, akiktől leginkább félünk, hacsak nem vagyunk történetesen afrikaiak, erdélyiek vagy irániak, hanem a nagyszájú hősöktől, akik pillanatnyilag olyan színben tüntetik fel magukat, mintha ma született bárányok és liberálisok lennének. Ki az, aki megbízik bennük? Olyan konglomerátumok, mint az Európai Közösség látnak napvilágot (részben a nagy francia forradalom egyik álma válik valóra), mások viszont, mint a Szovjetunió és Jugoszlávia, felbomlanak (akárcsak Lenin rémálmaiban). Ez kellemessé teszi az életet, ha éppen nem Eszéken lakik az ember.

Bolygónknak bioszférája és fizikai környezete van, melynek előnyeit az élő organizmusok élvezik és kihasználják, kezdve a növényektől az emberig, melyek ugyanolyan testfelépítéssel rendelkeznek, s ugyanazon elv szerint működnek. Az élettelen testeknek ugyanolyan atomstruktúrájuk van, mint az élőknek és más testeknek, melyek valaha is anyaggá álltak össze a világegyetem távoli pontján. Teilhard de Chardin egy nooszférát is lehetségesnek tartott, mely a tudat növekvő, átfogó hálózata. Ennek létezése, akárcsak az evolúcióé (melynek szellemi kiterjedése lenne az iménti) attól függ, elfogadjuk-e ezt a teóriát, mely jobban magyarázza a világot, mint más magyarázatok. Az élet, már ahogy mi ismerjük és értjük, versenyszerű. Amikor a verseny felgyorsul, a versenyzők agresszívvá válnak. Az agresszió pedig romlásba torkollik. És legvégül önpusztításhoz vezet-e ez? Ha az ember nem képes meghódítani az űrt – eddig csak utakat tudott belé építeni –, ha nem képes kordában tartani saját nooszféráját vagy uralkodni saját agresszivitásán, akkor az önpusztítás veszélye nemcsak örökké jelen lesz, hanem sokkal valószínűbbé is válik az újabb és egyre rafináltabb módozatok bevezetésével, melyek a bioszféra tönkretételéhez és a nooszféra szétrombolásához vezetnek.

„Az emberélet útjának felén..." – mondja Dante, és csupán sugallta azt, hogy harmincöt éves volt, mikor elindult a túlvilági régiók megismerése felé. Az élet várható tartama Fiesoleban – ahonnan elindult – ma biztos több hetven évnél. Ugyanez igaz az ipari világ másik felére is. Ez nem – vagy még nem? – igaz a maradékra. Ezen azt értem, hogy az élettartam Etiópiában vagy Szudánban talán ha lehet, még rosszabb, mint száz évvel ezelőtt. Ezért bátran állíthatja valaki, hogy bár az élet meghosszabbításának ismerete világszerte jelen van, ez csak a fejlett nemzetekre nézve állja meg a helyét. Hetven, nyolcvan vagy kilencven évet megérve mindnyájunknak meg kell halnunk valamikor. Az élet alapvető feltétele, hogy egyszer véget ér, már ami az egyes élőlényeket illeti. Ami pedig a fajokra nézve igaz, ahogy paleontológiai, zoológiai, botanikai, sőt archeológiai múltunk mutatja, egyes fajtípusok kihalnak – vagy katasztrófa miatt, vagy mert nem tudnak környezetükkel megküzdeni –, míg mások létrejönnek, alkalmazkodnak, életet adnak új dolgoknak, mint friss hajtások egy korhadó tölgyfán. Az ember a fa tetején van, minden élőlények és saját környezetének ura. De ura marad-e nagyon hosszú, hosszú távon saját sorsának, vagy kettős természete ostoba szolgájává válik-e? Nem tudom megmondani, mi lesz..., mert mi akkor már nem leszünk itt, no meg Heisenberg bizonytalansági törvénye...

Hosszú távú jóslatokba már csak azért sem tanácsos belebonyolódni, mert ahogy a ma a tegnaptól, úgy a holnap a mától függ, a holnapután – a szimbolikusan távolabbi jövő – a holnaptól függ majd. Mi ma azért aggódjunk, hogy ma mi történjék: a holnapért. Amennyit elérünk, annyival jobb lesz a holnap: kevesebb szenvedés, több létbiztonság, fokozatos változással egybekötött ökológiai folytonosság. Ezen – és az idők méhében fogant, még föl nem ismert aggodalmakon – alapszik majd a holnapután.

PINTÉR LAJOS

Tagoló ének 1992-ből

Ablakunk alatt balkáni gerle
fára, fűre száll, ott burukkol –
balkonunk alatt itt Észak-Balkán,
a legvidámabb barakk múltán
legvidámabb a Balkán-kávéház.

Régi folyónkon egy égi komp jár –
részeges révésze réveteg.
Fölhangzik mégis féltőn egy ének,
ők énekelnek, a gyerekek:
hová ringsz, ringatsz, átkunk, komp-ország.

Kontrapunkt

(EGY MOTÍVUMRA)

Hajszál-vékonyra, tű-hegyesre
faragom ceruzáimat: karcolják
a papírt. Nem írni akarom, inkább
tetoválni a verset.
Válogatok ceruzáim között,
motozok, válogatott ceruzáim
– verstéma ez is –,
ez a Jolly *vagy ez a* Brevellier
vagy ez a Skoleblyani.
Tűhegyes Jolly ceruzával írom
– végül a verset.

Nézd csak, este lesz, este lesz immár,
égi folyón jár a régi csónak: a hold.
Hajnal és éjszaka távoli partjait,
álomi lét és ébredés
távoli part-falait összekötő
csónak a hold,
ott ring az égi folyón.
Megállok most, megtörlöm
szemüvegem, dörzsölöm fájó szemem.
Éjszaka azt álmodtam, míg ringatott
a hold, éjszaka azt álmodtam,
hogy anyám halott.

De él, tyúkot ültet – s mint régen,
még mindig bevarrja a kotlós szemét.
Tűvel bevarrja. Tű-hegyes ceruzával
varrom én is a verset.

Mondd csak hold, égi csónak,
fiaimat az életnek nevelem, ugye,
nem egy jövendő háborúnak?
Éjszaka, éjszaka, éjszaka,
orgona föld-illata,
jázmin illata, rózsa illata,
eső áztatta föld orgona-illata.
És minden eladó.
Hajnal lesz. S a nagy árverésen
– hajnali átverésen –
elkel a hold is,
a mindenkit ringató égi csónak,
hajnalra elkel a hold is.
Hisz minden eladó.

Ki ringatja majd álmainkat?

HÁY JÁNOS

Marlon: A búcsú

BEVEZETÉS

Tizenhat éves voltam. Mint minden életrajzot, ezt is kezdhetem, akár az elején, akár a végén, vagy netán a közepén. Igen: ott. Ez éppen a közepe. Bár tagadnom sem lehet, olyan részletek sorjázására is számíthatnak, melyek éppen a lényegtelenségükkel riasztanak, s az egész, bár egy szerelem története, fokozzuk: az első szerelem története, mégsem bővelkedik a szívet vagy a testet pezsdítő részletekkel. Unalmas, így nevezik az ilyes eseteket. Elmesélni is csak azért vagyok kénytelen, mert az alapszituáció meghatározza a szív, s az elme élesítésére írott könyvünket.

Hamisítvány! – üvöltenek rám. Hagyja abba: hamisítvány! És bolyongani kezdenek az adatok paravánjai között, hogy igaztalanságra leljenek, de kérem, ne a fáradtságot. Valóban tizenhat éves voltam, s ez épp a fele annak az életnek, amit életrajzom átfogni bír. A szerelem történetének kezdeti éve, amelynek nyomán képes volt megduplázódni az évek száma. A továbblendítő idő. A folyamatosság meg fogja rémíteni Önöket, hiszen olyan epizódok kerülnek így egymás mellé, melyek a valóság kritikáját nem állják, pedig-pedig, mennyire is igazak, valószerűbbek, mint az a kapcakövetkezetesség, aminek révén az elme kirajzolja a napok logikáját. Folyamatosság, micsoda folyamatosság! – üvöltenek. Laza cselekménygörgetés, itt-ott töröl az emlékezet, s a hiányzó helyeket a fantázia tölti meg rémlényeivel. Ámde mit tehetnék. Mindaz, ami velem történt, az emlékezet meseszerű távlatába tűnt, összekavarodva ott mindavval, ami tényleg meseszerű, s aztán a keverék, a nyelvkoktél újra feltör, átzúg a korlátok halmai között, a placcra tolul.

De honnét lenne elég erőm mindeme vircsaftot maguk elé tárni. Honnét venném a tehetséget, amivel a tervezett könyvet befejezhetném, és tudottá tehetném azt, ami számomra már létezik!

Először azt hittem, az egészet meg fogom írni, pontosan, úgy, ahogyan volt, hogy ha a művészi erő kevésnek bizonyulna – és mi mondana ennek ellent – legalább mint dokumentum, irattár, ha nem is magasztos és nemesítő, de hasznos perceket hozzon az írásba elmélyedő olvasónak. Most azonban látom, a tervezett precíz teljességigényű munka sem készülhet el, csak részletek bemutatására jutott erőmből, ami az epizódok közötti szünetekben játszódott le, a maguk fantáziájára épít, hogy mindama tapasztalat, amit nálamnál mélyebben és alaposabban voltak képesek (esetleg kénytelenek) megszerezni, egy, az enyéménél teljesebb könyv létrejöttét segítse elő. Éppen ezért a hiányos történet némiképp hasznosnak is mondható.

Tizenhat éves voltam. Éppen nem készültem semmire, s ez jellemezte a mindennapokat. Különösebb tehetség – ami ilyen korban látható – nem mutatkozott bennem. Életstratégiám csak ez lehetett: következő lépés a tizenhetedik, aztán a tizennyolcadik év, és épp így tovább, amíg valami nem történik, ami lezárja ezt az értelmetlennek sem mondható folyást.

Nehezen telt az idő, jó lassan – úgyhogy alaposan áttanulmányozhattam. Mondhatni, egy év alatt legalább kettőt éltem, de lehet, hogy hármat is. Fölkeltem, aztán, ha szólt valami villanyzene, lazán megrezzentettem a csontjaim, de különösebben nem

éreztem, hogy ez élvezet. A tavaszi fáradtság, a téli félálom hosszította még a napokat, meg persze az irdatlan nyári hőség, amikor szabályszerűen érezhető volt, hogy megáll az idő, és a végeérhetetlen esős őszi délutánok.

A külső szemlélő – ezen nagyon meglepődtem – egészen másnak látott, mint én önmagamat. Némelyek keresték a barátságomat, mert világlátást sejtettek a hiányban. Írt, különösséget, minden olyat, ami a tizenhat évesek számára fontos. Egyébiránt – későbbi tapasztalat – más korosztályok sem viselkednek különbül. Igaz, ha ők különbül viselkednének, különbek volnának a tizenhat évesek – és persze én magam is.

Ez az árnyas liget – folytathatnám stílusban ideillően – volt az ifjúságom. De tényleg – a véletlen játéka, hogy az árnyas liget képeként pont egy ilyen hely és idő jelenik meg: ahol és amikor a zavaró külső impulzusok kizáratnak: kopj le, napsugica.

Láthatják, vacak dolog ezt tovább folytatni – talán értelme sincs. Az évek során nem álltak össze a velem történtek egy kerek életregénnyé, ahol igenis szerepe van a mozzanatoknak, ahol éppen azért következnek be dolgok, mert az előtte történtek megkívánják, sőt, megkövetelik azt. Legyen bár halálról szó, bár éppen az élet bizonyosságáról. De itt semmi ilyenre nem bukkanhatnak. Nincs olyan eseménysor, ami értelmezhetővé, aminek ismerete megnevezetté tenné a leélteket, s így a leélőt is. Az epizódoknak nincs jelentése, mintha kiszakadtak volna a Jóisten teremtette, megnevezett világból, s a messziről halkan hallatszó ige – nem szándékom, hogy kérjelek a jóra, perzselő szomjat kelteni a jóra, ezért jöttem –, a fiú szava elhal. Pedig Marlonnak hívnak, de azt hiszem, mindez csak a megkülönböztetést jelenti, s azon kívül semmi mást, nem, semmit.

Kénytelen vagyok itt – mikor még írásom sehová sem jutott – bevallani azt a célt, azt az alattomos szándékot, ami miatt mindez létrejön, ami arra késztet, hogy adatokat szolgáltassak magamról és Marionról. Eljutottam addig, hogy megduplázván az indító számot, végképp megbizonyosodjak, számomra (számunkra) egyetlen megoldás maradt, ha el akarom kerülni saját létem (létünk) kétségbevonását, hogy megírják rólunk egyszerűen: nincsen, tehát egyetlen megoldás, ha én magam vetek véget a megnevezetlen létezésnek, és elkavarodok az adatok és információk, az emberek, állatok, növények és más lelkes és lélektelen lények kusza rengetegében, vagy eltűnök, hogy aztán a hiány késztesse magukat arra, hogy megnevezzék azt az életet, a fellelhető adatok nyomán végigkövessék napjainkat, éveinket.

Tizenhat voltam, mikor megismertem Mariont, és ha csak ez a kevés is, de ez aztán megtörtént. Hitték volna? Olyan időben született ez a kapcsolat, amikor minden a maga útján ment. Sima, olajozott volt a világ működése. A csóringerek frankón elpatkoltak, a gazdagoknak meg dagadozott a bukszája. Jó és szép időnk volt – értem ezt itten a tavaszi napsütésre is –, mert az isten napja minden hasra egyformán süt, legyen az bár puhos vagy éppen üres. Szociális demagógia, már akkor így hívták az imént írottakat. Nem volt úriemberhez méltó öklődni attól, hogy a másik döglődik. Talán igazuk volt. Értelmetlenek voltak a robbantgatások, amit egy anarchista-terrorista szervezet tagjaként véghezvittem. Lehet, ez csak engem boldogított, nem a cafatokba foszladó véres hús látványa, hanem az igazságé – úgy gondoltam: ez itt az igazság, maga a bizonyosság róla. Hamar véget értek kalandos akcióim, mert megvetettem bár a kereszténységet, a keresztet, s magát a fiút is, de a gyermekkor mégis kitörölhetetlenné tette azokat a szentségeket, melyeket Ő, a fiú hozott el közénk, amikről most már tudom, ha észrevétlen is, de köztünk vannak. Vagy helyesebb volna azt mondani: minden tettetek ellenére köztetek vannak – így búcsú előtt magamat mégsem volna illendő a dologba belekeverni.

Minden olajozottan ment, jó kis dalokat írtak erről a frankó életről – itsz ö vanderful, vanderful lájf –, és azokat nyomatták reggeltől estig a rádióban.

A legjobb persze az volt, hogy mindenki ehetett: itt éhes ember nem lehet, de még állat sem, hiszen ők is isten teremtményei. S hogy mindenki tudja is, érezze is a gondoskodást, ezt a célt szolgálták azok a speciális méretű asztalok, melyeket egy kutatótársaság, a Table-Company munkatársai dolgoztak ki. Ezek olyanra készültek, hogy az étkezés ne maradjon észrevétlen mellékcselekmény, hanem a napi egy evés legalább a következő napig emlékezetes legyen. Az asztalok lapja pont úgy volt belőve, hogy az alacsonyaknak egy kicsit magas volt – így aztán különös kanalazói bravúr kellett hozzá, hogy a löttyöt – ez volt a mindennapi – valahogy a tálkából a pofazacsekjukba juttassák (őket nevezték egyébként a konyha zsonglőrjeinek); a magasaknak meg mindez egy kicsit alacsony volt, hogy vagy iszonyatosan meg kellett görnyedni, vagy egy hülye mozdulattal alulról, az ágyék szintjéről kellett a kanalat kihúzni, és a szájba löttyinteni a levet (ők voltak a kanalas rejszosok).

Olyan vidám volt itt a hangulat, hogy a konyhafőnökkel nevetett együtt az egész bagázs, csak lötyögött szerte a kanalakból a zsírlé. Nem kell ezeknek annyit adni. Tizenhat éves voltam, és még szűz. Zajlott az élet körülöttünk. Pont kellett is egy jó kis szerelem, Marlonnak hívnak, s akivel összejött, Marion. Akkor még nem tudtam, mi az a szerelem. Csak a vágy dolgozott bennem, a test vagy a lélek. Nem tudtam, mi van férfi és nő között, Marion pedig még annyira sem. Minden nehezen ment. Ki gondolta volna akkor, hogy a férjek nyelvükkel teszik öregedő feleségeiket boldoggá, s a feleségek ugyancsak a szájat használják, mert nem bírják egymás arcának bőrét, a szájuk szagát, a fogaik állását, a szuszogásuk; a szerv pedig ugyanolyan: szag, szín: oké: merilin monró, lövell az ondó.

Csöndes a sötét lakótelep, nem szuszognak az élvezet paripái. Valaki felsikolt. Beleakad a fogtömés a szűkületbe. Harapjuk az esteli levegőt, lovaink horkantanak, valaki a végítéletről nyöszög, mi kétszer pörgettük meg a tizenhatot, laza mozdulattal, szisztéma nélkül, úgy, ahogy kell.

Elérkezett végül a pillanat, mikor is kiderült, minden szerelem lényege, hogy aktív működésbe hozza a lélek azon területeit, melyek képesek azonossá válni a világ robogó áradatával, melyek az állandó kívülléttel küzdőt percidőkre legalább, de hozzátapasztják a környezethez. Ki érezné ilyenkor, mi sprőd, mi hideg a felület.

Befejeződött a tizenhatodik év, elkezdődhetett a tizenhetedik, majd a tizennyolcadik, a tizenkilencedik, egészen addig, míg meg nem dupláztuk a tizenhatot. (Dupla vagy semmi: ilyen alapon játszottunk.) Minden év betöltötte feladatát, előkészítette a következőt, letelt rendesen, egy nap sem hiányzott egyikből sem. Ám egyebet nem hozott: látható volt, az időnek dolgozik, és még véletlenül sem nekünk. Az idő ürességét a lovak tervezésével töltöttük ki, a képzelet és a való paripáival, amelyekkel áttörhetjük a kibírhatatlanság platóját, s elvágtathatunk. Mert aki szereti, csak annak fájdalom megválnia tőle, ki pedig kínnak és nyűgnek érzi, bizony ír a bujdosás, s hat pejkóval sem lehetne onnan visszahúzni, legyen az új haza bár a legádázabb kutyafejűek birodalma.

Szerettem Mariont, a lelkét és a testét – de nem bizalmaskodhatom magukkal –, és ő is szeretett engemet. Szíveink között különös szálak szövődtek, összekötötték a különvalókat. Mint a hegység, ahol az éj, s a köd eltünteti a hasadékokat, amiről csak reggel – amikor a nap már átmosta a nyers levegőt –, csak reggel mondhatják az egykedvű baltások: Zwei herz, zwei herz. És én mindebből csupán egy tetszés szerint kiválasztott szeletet tudok maguk elé tárni, akár ha a hegyet írnám le, s megakadnék az

első turistajelnél, a hegy lábánál, s ahelyett, hogy eljuttatnám véletlenszerű útitársaimat a csúcsra, a jel szépségéről regélek, s végezetül, mikor már leszáll az este, kifut az idő, visszairányítom őket a faluszéli menedékházhoz, hogy ott töltsék bor és körömpörkölt mellett az éjt. Egy szelet mindössze, amiről magam sem tudom, bír-e értelemmel, láttatni engedi-e az egészet. Megbontván a harmóniát, kiemeltem, s akik rajta maradtak, nem hullottak vissza a tányérba, akik megkapaszkodtak a kiemelt lap peremén, azok lettek történetem szereplői. Akaratom ellenére esetleg mellékes figurákkal kell megismerkedniük (Edvina, Zsuzsó, Gomérka stb.), mert a kulcsszereplők, az igazi játékosok lemaradtak, vagy egyáltalán eszük ágában sem volt megkapaszkodni az általam kiválasztottban. Érdekli is őket a való, a teljesség, tehát mindaz, ami tőlem, elbeszélőtől megkövetelhető.

Ami közöttünk volt, mindenki számára felfoghatatlannak tűnt. Minden mozzanatában ellentmondott a környezet elvárásainak, egyesek szerint saját természetünknek is. Ez a minket körülvevő furcsaság, furcsálkodás, ami egyaránt eredhetett környezetünkből és belőlünk magunkból, zárttá, titokzatossá tette szerelmünket. Mint egy halott után lezárt szoba: azt sejtette, olyan varázslatos dolgok rejteznek a zárt ajtó mögött, aminek kifürkészése, esetleg megszerzése vagy tönkretétele igazi próbatétel, héraklészi munka. Vértet és páncélt ölteni ezért mindenképpen érdemes, sőt szükséges, némelyeknek pedig egyenesen kötelező.

Az évek teltek, jelentéktelen epizódok töltötték ki az időt. Edvina elhagyta otthonát, a férjét, azt az unalmas frátert, építkezésszervezőt. Többé nem láttuk, csak mások meséiből tudjuk, hogy eltűnte után a nagyváros utcáin bolyongott naphosszat, préda után koslatott. Azt mondják, a hatalmas embertömegben egyszer ismerős arcot pillantott meg. – Nem élet ez így – szól mások füle hallatára. Zsuzsóka megoldást ajánlott. Felhívta magához az asszonyt, aztán egy gyors telefon és beszerzett egy igazi, belevaló krapekot, akiben – mint Zsuzsó fejtegette – együtt van erő és technika. Mindketten előkészültek a fürdőben. Csengetés. Megérkezett a férfi. A fürdőszobából kilépő Edvina csodálkozva, meglepve (stb.) ismerte fel a jövevényben saját férjét. Elképzelhetik, mi kezdődött ekkor, s mi csodákat rejtett Edvina számára még a jövő. Meglepetést hoztak a hétköznapok, a másoknak unalmasan pergő percek folyamatos kalandot. Gomérkának ezzel szemben nyűg volt minden pillanat, az alvás, az ébrenlét, a levegővétel akár. A szomszédunkban lakott, kertjét és kertünket közös sövény határolta, háza mögött, ahogy a miénké esetében is, a szalámigyár fala magasodott. Végignéztük napjait, és ő is végignézte a miéinket. Aztán mindig összefutottunk a Bárkában. Ezek már nem a napok, hanem az esték voltak, meg az éjek. Ott elmesélte egyszer azt, ami az öregedés keserűségére is felhívhatja akár a figyelmünket. Gomérka közel járt a negyvenhez, és hogy nézett ki... A bőr porózus volt, a mellek aszottak, a hús mindenütt meglöttyedt a csontokon, az inakon. Ismerjük ezt a jellemzést, mint a kétszer kettőt. Munkát nem talált magának, de még a kielégüléshez kellő partnert sem bírta összekaparni. Ekkor született meg az ötlet, hogy fiatal fiúkat, tizenhat éves srácokat szerez, s bevezeti őket a szexuális játékok szórakoztató és lenyűgöző élményeket kínáló birodalmába. „Az élvezet órái Gomérkával" – így hirdette magát, vagy: fénykép és alatta felirat: legyen a betöltetlen úr ura. A két fiú felment hozzá. Féloldalt dőlve hevert az ágyon, az egyik már a meztelen nő látványától elsült, de a másik, mint egy igazi profi: nyomta, lökte, dugta, harapta, falta, zabálta. Hamarosan az első is felélénkült újra. Gomérka remegett az élvezettől: „Szendvics friss húsból, olyan volt, mikor a két srác dolgozott rajtam" – fejezte be a történetet, a nyelvét jobbra-balra vagdosta a szájüregben.

Az évek teltek. Jelentéktelen epizódok jelentéktelen alakokkal töltötték ki az időt. Valaki segített, hogy összepakoljunk, valaki hajnalban kicipelte bőröndjeinket az utcára. Voltak, akik még dolgoztak, a hajnal csendjében jól hallottuk a cigány krapek hangját: Mélytorok, Tömés, Lágy cumi. Ekkor azonban már úton voltunk, s mindannak, amit hallottunk, csak hanghatása volt, akusztikája, de értelemmel nem bírt.

Eddig juthattam, földi mulatságot, s mennyei boldogságot szerető olvasó. Egy valóságos történet foszlányai egyelőre ennyit engednek láttatni magukból, hogy más alkalommal is szolgálni tudjak némi újdonsággal, ennél többet el nem árulhatok. Kit mégis az izgalom fúr: miképpen perdülnek tovább az események, lapozzon előre. Ám jó, ha tudja, históriánk némely mozzanata a múlt legendás köntösében bukkan elénk, hogy valódi hősökön, vitézeken, és igazi szerelmeken át tanulmányozhassuk az imént a mában szerényen exponált dolgok természetét.

Szűcs Csaba

Tar Lőrinc Prágában

Hellácskának, aki Ildikó

„Tíz esetben kozmált oda a szerelmünk, mint ama híres parancsolatok s bizony mondom néktek: nem vagyunk istenek a szerelemben. Mert milyen kor az, melyben olyan dolgok történülhetnek, hogy a férfinak jobban meg kell küzdenie saját szavahihetőségéért, mint a nő szerelméért; mert ebben is inkább bujkál ördög, mint megváltó; s ez a kor csak abban hasonlatos elődeihez, hogy a szerelem nyila olykor ártatlanok szívét is célba vevé, s hogy ki műve ez: azóta folyik a vita. De én tudom, s most előadom." – idéztem Hellának Rabelais-t, de ahogy elnéztem őt lógázó lábakkal, gyanakodtam, hogy rájött volna a valóra.

Elmélázva tekergette lábai között a foszladozó kollégiumi lepedőt (enyhén szólva, tisztátalannak tűnt), s gondolatai valahol máshol járhattak. Az biztos, hogy a szobánk falain túl, mert ahogy az ablakhoz lépett, kinyitotta, és egy nagyot sóhajtott az éjszakába. Ki tudja, hol akadhatott fenn ez a forró, trópusi lehelet, mely Hellácskából feltört, aki – máskülönben, mert ügyesen rejtette – egy önmagába érő vulkán volt: gejzírcsata és lávaszőnyeg.

Egyszóval, egy igazi forrongó nőci, pedig nem gondolnád most, mikor szemét lesütve visszaballag az ágyhoz.

– Hagyjuk ezt. Szóval, mért titkolózol? Ki volt az a férfi?

– Helluka, holnap „hivatalosak" vagyunk a zsidó temetőbe. Készítsd elő szépen a kis Beirette-t és tegyük el magunkat holnapra. Jó?!

Másnap azonban hatalmas eső zúdult a városra, félő volt, hogy kimossa a halottakat. A múzeummal egybekötött temető fái mintha csak ezt akarnák megakadályozni, egymásba karoltak. Boltozatuk alá csak néhány cseppet engedtek. Szélcsend honolt odalent, és a kövek is kiizzadtak egy kis magukban őrzött napsugarat, mellyel a maradék cseppek megsemmisültek.

Ennek ellenére nem nyitott ki a múzeum-temető.

Most mitévők legyünk?

Fellapoztam a noteszomat, hátha találok valamit.

És nem tévedtem.

Tudod mit, Helluci? Ha már úgyis múzeumba készültünk, mit szólnál a Népi Babonák és Hiedelmek Panoptikumához?

Hangos félhomály fogadott bennünket. Így kell mondjam, ha egyszer a turisták nem képesek másképp átosonni a meghittségen, mint hangosan. Sietve, élénken gesztikulálva, vitatkozva – de sohasem rácsodálkozva.

Hogy ezt elkerüljem, többnyire kiválasztok egy viszonylag nem túl nagy területet, melyet aztán alaposabban is szemügyre vehetek. Tehát a múzeum egyik vagy másik sarkát.

Elővettem az útleírást, és megállapodtam a Janáček családnál. Híresek bűntetteik miatt voltak. Dagerrotipek őrizték vonásaikat. Oly szerencsétlen korban éltek, hogy ők voltak az első „bűnözők", akiket dagerrotipvégre kaptak. Mivel a tűzfalakról szinte naponta néztek vissza, a helybeliek hathatós segítségével hamar rendőrkézre kerültek.

De voltak ennél furcsább dolgok is. Azt írja az útikönyv: „...és ott voltak a Janáčekék, akik fiatal szűzleányokra specializálódtak. Ők a nagyvárosi bűnözés archetípusai. Moldva-parti maffiáknak is nevezték őket. Közülük csak a családfő halt természetes halállal. Azt remélték, sikerült az egész családot vagy hűvösre tenni, vagy más, hasonló vérű családdal összeveszejteni. Mígnem egy napon..."

A város népe próbálta nem tudomásul venni a történteket, a vasárnapi fúvóskoncertre járva lufiként eresztették el gondjaikat; vattacukor ragasztotta össze a szerelmesek csókját, s a lányok loknijait vidáman cibálta a szél; a derű és a kellem jótékonyan befolyásolta az urak és a hölgyek hangulatát, amikor éktelen fékcsikorgásra lettek hirtelen figyelmesek. Pokoljáró Tar Lőrinc húzott el automobiljával, megelőzve ezzel egy parasztszekeret. Rohant is a jónép azonmód a papért, ki úgy szaladt, mint a nyúl. Nyomában a ministránsok a füstölővel... mert azt hitték, elszabadult a pokol, s Lőrinc csak motorizált előhírnöke mindannak a rémségnek, ami vélhetően rájuk fog szakadni, a szemlehunyt bűnök miatt.

Lőrinc háta megett ült az ördög, ki jót mulatott a nép hirtelen jött félelmén. „Lőrinc pajtás, itt tegyél ki" – mondotta, s a kocsi épp a Szerelmesek kútjánál fékezett. „Igen, itt jó lesz" – mondta még egyszer, jó nagyokat csettintve a nyelvével. „Tetszik nekem ez a hely", s harminchatos tornacipőjében lelépett az óváros macskaköves utcájára. Csinált egy-két karkörzést, miközben a jószagú Úristen távoli hegedűszó kíséretében jázmin- és levendulaillatot bocsátott a térre: így fordultak másik oldalukra a környező házak lakói.

„No, mert ingyen elfuvaroztál, tartozom néked egy történettel, Lőrinc barátom."

„Csak mernék tőled pénzt kérni, soha nem jöhetnék fel időnként a pokolból" – zsémbelődött magának Lőrinc.

Amikor egy kis olasz falucskában, Campolióban húztam a harangot a főtéri templomban, mely munka azon sikeres megegyezés eredménye volt, melyet az atyával kötöttem, s mely szerint nem viszek el egyetlen lelket sem, kire nevemet átokként szórják... nos, ott hallottam életem legédesebb muzsikáját. Giovanni... a szépséges, a jólelkű, a tiszta szívű Giovanni énekét: maga volt az angyalok kara. Mikor ő énekelt, mindenkinek könny gyűlt a szemébe a meghatottságtól és a gyönyörűségtől. Amióta felfedezték a tehetségét, a templom zsúfolásig megtelt a jámbor Antonio atya nagy megelégedésére és az én nagy bánatomra... Gondban is volt, hogy miképp ejti meg újólag azt a csodát, amit egy Krisztus nevű ördög követett el. Kenyeret és bort hogy szaporítana annyi embernek, de úgy tűnt, hogy ez felesleges aggodalom: mindenki degeszre ette magát Giovanni énekével.

Ő persze nem csak egyházi énekeket ismert; bizony szerelmes románcok és gunyoros, élcelődő dalok is elhagyták az ajkát, cirógatva és üszkösítve az emberek szívét. Szerelmes volt az alvégen lakó Laurettába, aki oly gyönyörűséges volt, mint egy festmény. S ha a szomszéd falvakban Krisztus menyasszonyairól prédikált a pap, mindig hozzáfűzte, hogy legszebbikük földi mása itt található nem messze: nosza felkerekedtek a hívek, hogy Lauretta szépségében és Giovanni hangjában ráleljenek az isteni harmóniára. Mindenki tudta, hogy egymáshoz valók, s hogy egymásért vannak.

„Hát, ördög pajtás, eleddig elég szokványos egy szerelmi történet volt; százszámra hallani ilyeneket a fogadókban, s pár garasért még cifrábbakat is" – mondta Lőrinc, miközben a tölcséren keresztül öntögette a benzint az automobil torkába. „De csak várd ki a végét, rövidebbre fogom" – nem maradt el a gyors válasz.

Persze a püspök úr is hírét vette a csodának, s az egyik pásztorútja során úgy intézte, hogy több időt töltve Campolióban, meghallgassa a mi kedves Giovanninkat.

A szentmise után magához rendelte a fiút a sekrestyébe, és a legkegyelmesebb áldásában részesítette.

Rómába pedig páter Francescón keresztül jutott el a híre, aki a püspök úr igen közeli jóbarátja volt. Hamar döntött: a pápa őszentségének meg kell ismernie a fiút. Eltökélte, hogy beszervezi a pápai kórusba. Megtette a szükséges előkészületeket, elutazott a faluba, s beállított az öreg Giovanni házába. Miután előadta szándékát és a sóvár vágy sárgásra színezte szembogarát, egy pillanatra megrettent attól a gondolattól, hogy az öreg (apai ösztöneire hallgatva) mégsem engedi útnak a fiút. De az apáknak nincsenek ilyen ösztöneik... Másnapig várt a válasszal. Mit volt mit tennem, estére álmot küldtem az öreg szemére, melyben egy angyal jelent meg a szépséges Lauretta képében; ki mondá néki, hogy Giovannit már neki ígérték és nem őszentségének; pláne nem egy ilyen gömbölyű csuhásnak, mint ez a páter Francesco, akire még egy útra sem ildomos a fiút rábízni, nemhogy még patrónusa legyen.

De hát hiába ígért cserébe örök boldogságot és békességet, az öreg ezeknél a mennyei dolgoknál jobban szerette azt a láda aranyat, amit a páter mutatóba hozott: s ígérte, ha az üzletet nyélbe ütik, még ezt is megtoldja valamennyivel.

Úgy kellett elmennie Giovanninak, hogy búcsút sem vehetett szerelmesétől, csak akkor, amikor útközben egy vendégfogadóban megszállva, kérés és biztatás nélkül belefogott a legszebb dalba.

„Csodálatos hangja van ennek a fiúnak – mondotta a kocsmáros –, csak az a kár, hogy ez az angyali hang egy-két év múlva meg fog változni."

A páter erre a kijelentésre megvetően elmosolyodott, hiszen ő tudta... hogy nem fog megváltozni.

Negyednap délelőtt érkeztek meg Rómába, és még azon a napon kiherélték a fiút.

De eközben már Lőrinc hármasba rakta a sebességváltót, és a felpörgött motor zúgása elnyomta az utolsó mondatokat, örök talánnyá szelídítve az aszfalton araszoló csigák után maradt sötét foltot, és örökös téllé változtatva a pipacsszínű mezőket, melyen át Tar Lőrinc automobilja rendre vágva át a sorsokat, eltűnt a messzeségben –

ALFÖLDY JENŐ

Fél párbeszéd

KÁLNOKY LÁSZLÓ SZÜLETÉSÉNEK 80. ÉVFORDULÓJÁN

A hetvenes évek közepétől igyekeztem megragadni minden alkalmat, hogy felhívjam a figyelmet Kálnoky László költészetére. Aki ismerte a hatvanas és hetvenes évek fordulóján megjelent köteteit, a *Lángok árnyékában* 1957 és 1969 között keletkezett verseit és a *Letépett álarcok* versválogatását, mely 1932-től 1971-ig írt műveit foglalja magában, úgy vélhette, hogy majdnem teljes életművel ismerkedett meg, mely legfeljebb szórványosan keletkezett darabokkal egészülhet ki – a költemények gondolati összefüggése, a pályaív logikai ívelése a teljesség érzetét nyújtotta a szemlélőnek. Nem sejthettük, hogy a *Farsang utóján* – mely a *Letépett álarcok* válogatásából átvett új darabokat teljes kötetté szervezte további művekkel – csupán átmenetet képez egy teljesen megújuló alkotói korszak irányában. A költő kezdettől elsajátított, nyugatos formakultúrája itt szerveződik át egy oldottabb, szabad vershez közelítő kifejezésmóddá, s a komor alaphang, melyet bírálói előszeretettel neveztek „pesszimistának", itt hangszerelődött át szatirikusabbra. A hetvenes évek második felétől azután egészen a költő utolsó napjaiban nyomdába küldött kötet verseiig a meglepetések sorozatát mutatta fel Kálnoky László. Epikus ciklusai, epigramma-szonettjei, posztavantgárd sorozatai, töredékeket mímelő gnómákból komponált költeményei csakúgy, mint versnaplói és emlékiratversei, mind az újdonság erejével hatottak az olvasóra. Valóságos alkotói mámorban élt az idős, beteg lírikus, munkatempója testi-szellemi erőtől duzzadó, fiatal tehetségek teljesítményét múlta fölül.

Voltak, akik egyfajta bizalmatlansággal figyelték nehezen követhető – habár olvasmánynak mindig élvezetes és bárki számára szórakoztató – produkcióját, mely élete utolsó nyolc évében megduplázta verseinek addigi összterjedelmét. Volt, akit zavarba ejtett a tapasztalat, hogy a költők általában kifáradnak öregkorukra – vagy prózára váltanak. Talán végig kellett volna gondolnia, hogy nem szokványos alkotóerejű költővel áll szemben: Kálnoky műfordítói életműve a legnagyobbak egyike irodalmunkban; a verses drámák, elbeszélő költemények és a lírai műfordítások együttesen a százezer sort is megközelítik. S minthogy a hetvenes években abbahagyta a fordítást, minden energiáját költészetének kiteljesítésébe fektethette.

Bár seregnyi költőtársa és kritikusa kísérte figyelemmel hangváltásait, s a szakmai érdeklődés centrumába került, költői életműve még jócskán tartogat feltáratlan titkokat. Egy pillanatig sem vonom kétségbe pl. méltatói és kritikusai meglátásainak értékét, ha azt mondom: rejtve maradt e költészetnek számos gondolati összefüggése, bölcseleti aranytelére. Rejtve maradt saját, 1977-es kismonográfiámban is. Ahogy ezt fellapozom, csupán óvatos célzást találok benne arra, hogy miként folytatott a költő vitát egy élet hosszán a Teremtővel, a Teremtés rendjéről és értelméről. Nem is lett volna szerencsés dolog, ha ezt valaki akkoriban részletezi: a költő így is túl sokat megtapasztalt a mellőztetésből, s kiújuló betegségével súlyosbítva, volt rá elég oka, hogy csüggedten elhallgasson akár esztendőkre. S ha valamely kritikusa hosszú lére eresztve kifejti, hogy Kálnoky egyoldalú párbeszédet folytatott a Teremtővel, hogy ilyenformán istenes líránk egyik legnagyobb horderejű alkotója volt, s hogy ez a félbevágott párbeszéd lesújtó

konzekvenciákhoz vezet az emberiségre nézve – akkor ez csak rontott volna a költő esélyein, s a sokáig éppen csak „tűrt" lírikus valószínűleg a „tiltott" kategóriába került volna, s ki tudja, vajon még vissza tudott volna-e kerülni a nyilvánosságba, mely az életet jelentette neki.

Lehet, hogy utólag nem mindenki fogadja el tőlem, de tapasztalatom szerint voltak helyzetek, melyekben a kritikus kénytelen volt azt fontolgatni, miként csomagolja burkolt formába valamely véleményét, észrevételét egy alkotóról, nehogy kiszolgáltassa azoknak, akik nem jönnének rá, milyen gondolatokkal birkózik, de ha rájönnének, irgalmatlanul elbánnának vele. Meg is tették ezt néhányszor Kálnokyval, főleg az 1957-es *Lázas csillagon* kritikáiban, vagy egyes versei – pl. *A kegyelet oltárán* – megjelenését követően; zord idők voltak azok, fenyegetésekkel volt tele a levegő akkoriban.

Hogy Kálnoky gondolkodói magatartása mellbevágó volt, az példázza legjobban, hogy nemcsak az előírt világnézet hivatalos őrei és számonkérői ütköztek meg rajta. A hatvanas és hetvenes évek első számú kritikai tekintélye, a katolikus sajtó hasábjaira szorult Rónay György is szolid fenntartásokkal nyilatkozott Kálnoky világképéről. Katolikus világnézetének szellemében – mely nála egyébként kiválóan összefért a Nyugat esztétikai és erkölcsi örökségével – szelíden dorgálta Kálnoky végletes pesszimizmusát; a teremtés talán mégis több bizalmat érdemelne a költőtől. Ez a hang csöppet sem bántotta Kálnokyt. Tökéletesen megértette, hogy így beszél egy hívő katolikus. Ő maga is ilyes tanokon nevelkedett szülővárosában, a bigottságig vallásos egri környezetben, mely messze túltett Rónay humanizmussal és liberális nézetekkel árnyalt katolicizmusán, s alighanem egyik fő oka volt annak, hogy már diákkorában fellázadt a tételes vallásosság és a paposan felfogott erkölcsiség ellen, s inkább Schopenhauer, Heine, Baudelaire, Rimbaud és Verlaine, Babits és Kosztolányi, Karinthy és Füst Milán szelleméhez pártolt. De Rónay nagy elismeréssel párosuló dorgálását elfogadta: teljes joggal beszél így szerinte egy hithű keresztény, nem kell, hogy egyetértsen világnézeti kérdésekben vele, a kételkedés szellemével megáldott vagy megvert lírikussal. Tanulságos azonban, hogy egy tetőtől talpig szabadelvű költőt sem a marxizmus zászlóját lobogtató hatalom, sem az egyházi szellem nem tudott elviselni: Rónay baráti hangú bírálatánál sokkal élesebb kritikák is érték őt a katolikus sajtó részéről.

*

Már a harmincas évek verseit magában foglaló *Árnyak kertje* című kötete megmutatja Kálnokynak azt az arcélét, mellyel kételkedve fordult a Teremtő felé. Az 1980-as *Összegyűjtött versek*ben az *Elégia* IV. része átírva szerepel, de az eredeti változat, bár sokkal kicsinyesebben sorolgatja az emberi lét lehetetlenségét, s bölcseleti értelemben aligha érdemel említést, hogy „Hangszórónk mindig torzít egy kicsit / s a cipőfűzők mindig elszakadnak": ez csupán a bosszankodás szintjén érzékelteti, hogy milyen szenvedések és megpróbáltatások várnak minket a valóságos emberi sorsban. De annál inkább sajnálhatjuk, hogy az átírt változatból eltűntek ezek a sorok, a háború küszöbén álló fiatalember kitűnő politikai érzékére valló gondolatokkal: „s mint csorda-tag, sodródtam a menettel: / soha nem törhettem ki, bár az undor, / mint fuldoklót a vízár, úgy lepett el" – tehetetlennek érzi magát, de látja, milyen veszélyek övezik a mindennapi embert. S ha itt-ott kicsinyességekre fordítva is a szót, megszólaltatja azt az egyre erősödő, egész életművén átvonuló gondolatát, melyet a teremtés kritikájának és a Teremtő elleni lázadásnak nevezhetünk.

Bár a hetvenes évek végén írta át az *Elégia* IV. részét – „túl naivnak és gyengének tartottam", írja az Összegyűjtött versek utószavában –, az átírt változat is igen jellemző

a mindenkori Kálnokyra. „Minden világok legrosszabbiká"-nak mondja a világot, megfordítván Leibniz derűlátó mondását, mely szerint ez a világ minden létezhető világok legjobbika. Arra, hogy a világ rosszul van elrendezve, s csupa méltatlanság, igazságtalanság, kudarc és hiábavalóság forrása, csupán egy válasza van mindenkor, mely tipikusan értelmiségi válasz, hogy a világ egyetlen lehetséges értelme: megszülni az emberi szellem kiválóságait, az Emberiség géniuszának hordozóit. Az élet azonban velük is rendre méltatlanul bánik el: szenvedés, rövidre szabott életidő, hálátlanság, értetlenség az osztályrészük. Az idős Kálnoky tudatosan törekedett arra, hogy fiatalkorának ne csupán stílusát, hanem gondolkodásmódját is imitálja, ha öregkori ízléséhez igazítva is. „Tán van valami célod, de magunknak / el nem árulod féltett titkodat; / dróton rángatott bábjaid vagyunk csak" – vádolja a Teremtőt. A népnyelvben a „jó" jelzővel összeforrt Isten-képzet iránti bizalom rendült meg benne eredendően: „...végre kimondom, / hogy félek tőled tán, de nem szeretlek, / mivel hibára halmoztál hibát". A pusztulás uralkodik ezen a világon, „hol az idő krokodil-fogsora / morzsol össze mindent, mit álmodik / a költő, a tudós, a feltaláló".

A költő, a tudós, a feltaláló – ellentétben Vörösmarty Csongor és Tündéjének három szimbolikus hősével, a kalmárral, a tudóssal és a hadvezérrel – a legmagasabb minőség hordozói Kálnokynál. *Óda Charles Baudelaire szelleméhez* című költeményében – mely Az árnyak kertje című kötet súlyponti helyzetében szerepel – így beszél Baudelaire túlvilági asztaltársaságáról: „Rubens, Delacroix s a többi fároszok". A festőnevek azért illenek ide, mert Baudelaire festészetszakértő és kritikus is volt. De jellemző, hogy később is a tudóst, a művészt, a költőt mutatja fel, mint az elrontott Teremtés méltó ellenfelét, s mint akik közt a legszívesebben képzeli el magát. Vágyakozik a boldogságra, akár a Csongor által űzött kék madárra, a szerelemre és más földi örömökre is, de értékrendjében alighanem a szellem világa ragyog a legfényesebben. 1939-ből való az *Epilógus*, melyben huszonhét évének sikertelenségeit panaszolja. Érezhető a vidéki úrifiú életének védettsége, melyet még nem dúlt szét a három év múlva rátörő tüdőbetegség és bordaműtét, s az újabb évek múlva egész családját megnyomorító háború, majd a rangjavesztett értelmiségi sors. Az élet vélt és valódi nagy ajándékai közül azonban kiemelkedik a költőrang: a „Nagy költő" rangja, melyet minden „Boldogság" fölé helyez, bármennyi szenvedés, lemondás az ára.

1942-ben írt nagy verse, a *Szanatóriumi elégia*, szociográfiai és önéletrajzi alapossággal ábrázolja a *morbus hungaricus* áldozatainak sorsát, mely őt is közelről fenyegette. A szanatórium melletti temetőben szemlélődve, először csak az egyénnel szemben közönyös hatalomnak tünteti fel a Teremtőt: „Ó, ha a számtalan csontszáj beszélni tudna, / mily hangzavar támadna itt! / De emberéletet Isten csak egyszer adhat, / s nem fogja kedvükért megtörni az anyagnak / örök létű törvényeit." Ha azonban az Isten nem Gondviselő, hanem öntudatra ébredt teremtményeinek mostoha sorsot szánó, közönyös Úr, akkor az, aki ezt fölismeri, nem fogadhatja el az alázatról szóló keresztényi tanítást: „A félelem felém hiába is lopódzna, / nem fogom görbülő gerinccel, szolga módra / kérlelni a könyörtelent." Innen már csak egy lépés a „könyörtelen" elleni lázadás, ha ugyan nem káromlás: „Láttam, mit ellenünk szeszélyből, unalomból / egy ellenséges ész a földön túl kigondol."

Istenes vers ez, noha Isten ellen lázadó, s valósággal Isten-ellenes: nem tagadja Isten létét, hanem vádolja, kihívóan vitába száll vele, amiért megtagadja a teremtés végső célját, az öntudatos elméjű embert, akinek tudatában önmagára ismerhetne. Abba az irodalomtörténeti folyamatba illeszkedik költészetének ez a jelentős tartománya, melybe a középkori himnuszok, istenfélő zsoltárok, psalmusok, a panteisztikus reneszánsz

énekek, a heroikus barokk líra ünnepélyes hódolatai, majd a felvilágosodás lírájának megújulóan panteisztikus költeményei, a romantikában felbukkanó, hívőn hitetlen vallásos énekek, Ady perlekedő istenessége – és így tovább Illyés mindvégig feloldatlan szkepsziséig, melyben az istenfogalom még vissza-visszatér, de hitről már nem lehet beszélni e verseivel kapcsolatban, és így tovább Pilinszky Istentől magára hagyott emberéig.

Kálnokyt nem az a teológiai kérdés izgatja legjobban, hogy higgyen-e Istenben, vagy sem. Úgy vitázik a keresztény tanokkal, mint aki túlságosan sokat hallott róluk, de megcsömörlött tőlük, s mint akinek mindegy már, mit higgyen és mit ne, véleménye lesújtó a teremtett világról. A *Baka utcá*ban olvashatjuk: „Nem csábít a kétes üdvű mennybolt: / ki a földön mindig idegen volt, / nem vigasztalhatja azt az ég."

Életének egy hosszan tartó válságos szakaszában megrendül hite az emberben – saját magában is: „Hogy olvasztott ércként lényembe forrjál, / azt hittem, ehhez lesz erőm nekem, / s mint Isten sárgolyót képére formál, / világomat magam teremthetem." (*Bűn*). Bár ez a részlet csupán a szerelmi csalódás állapotát szemlélteti, sokat elárul világszemléletéről: ahogy az Isten megteremti a világot a maga gyönyörködtetésére, s aztán magára hagyja, mint megunt játékszerét, az ember is hasonlóan cselekszik: a művész – a szerelemtől is ösztönözve – önálló világot teremt, mely magában foglalja az isteni világ kritikáját, s különb annál. Ezzel Kálnoky bevallottan beleütközik a *hübrisz* csapdájába: az ad absurdum vitt humanizmus önellentmondásába. A természet rendjével szembeni küzdelem bármennyire is emberi érdekű, meg kell hogy sértse magát az embert is, aki elidegeníthetetlenül része maga is a természetnek. A lázadás hősiesen reménytelen, és a lázadó maga is áldozattá válik.

A háború utáni évek nem hoztak átmenetileg sem megnyugvást a költőnek. Igaz, hogy alkotóereje elemében van, az életkörülményei igen megromlottak. Apját, aki Eger polgármestereként megtagadta a háborús mozgósítás „felkoncoltatik" jelszavú plakátjainak kiragasztását, aki a nyilas uralom idején lemondott rangjáról, s akinek oldalán a fiatal költő maga is részt vett a lengyel menekültek elhelyezésében és ellátásában, egy újdonsült helyi diktátor Eger kazamatáiba záratja. Az idős ember megvakultan, testileglelkileg összetörve kerül ki a zárkából, hamarosan meg is hal. A *Jegyzetek a pokolban* így idézi ezt fel: „...mintha holt apám beszélne / hűdéses szájjal: Eltemettek élve! / Kiásták. Sorvadt arcán ott a vád." De ez is csak része egy általánosabb filozófiai kérdést görgető gondolatmenetnek: a természeti berendezkedés értelmetlen voltáról. Kálnoky antifasiszta körökben élte át a háborút, többségükben üldözöttek voltak a barátai, segítette is őket, amennyire csak telhetett tőle, a bordaműtét következtében rokkanttá vált belügyminisztériumi tisztviselő igazolványokat szerzett, lakásán bújtatta egyikmásik üldözött költőtársát. Ekkoriban alakult ki az a gondolkodásmódja, mely a hitlerizmustól eleve undorodó költőben – az 1939-es *Egy modern zsarnokhoz* írójában – megérlelte azt a nézetet, hogy teljességgel elfogadhatatlan a természet azon törvénye, melyet az orvostudomány tárt fel: százezernyi és milliónyi élet árán alakul ki egyetlen élet a fogantatáskor. Merész logikával viszi ezt át a társadalomra: itt is hasonló történik. A filozófiailag vitatható analógiával lényegében a spártai gondolkodásmódot veti el, mely a természetes kiválasztódást mesterségesen mintegy megtoldja: maroknyi ember arisztokratikus érdekeinek veti alá a sokaság érdekeit, s durván beavatkozik abba, ki maradjon életben születése után, és kit taszítsanak le a Taigetoszba. A náci fasizmus nagyüzemi módszerekkel emeli a sokadik hatványra ezt a gyakorlatot. A háború tapasztalatai így mélyítik tovább a szerelmi csalódással és egyéb személyes megpróbál-

tatásokkal súlyosbított véleményét: „Pusztításvágyból vagy csak unalomból, / születni, nőni, élni hagy s lerombol / mindent valami kozmikus fölény."

További fokozatokat jelez e tragikus világkép alakulásában *A teremtés kudarca.* A Teremtő „elborzadott a zordon mű felett" – idézhetjük Vörösmartyt az elbukott szabadságharc gyászhónapjaiból, gyászéveiből. De ez még mindig a romantika emberszabásúvá stilizált, megszemélyesített Isten-képzete. Kálnoky Istene felelőtlen szörnyetegnek tűnik föl, aki minden lényt összekavart egyetlen kín üstjében, s végleg magára hagyja az összekuszált világot – ő maga elmenekül a görbülő tér útvesztőibe.

Különös fordulat az *Emberszabású panasz.* A címben szereplő jelző ironikusan értendő: egy végképp *nem* emberszabású világot vizionál a költemény. Az emberi Szellem semmit nem jelent a Teremtőnek – a világkultúra nagyságai akár majmok is lehetnének, akik le sem jöttek a fáról. A korábbi vádak Isten ellen az elviselhetetlenségig fokozódnak: „Egy perverz akarat diktálta, szörnyű kéj / nemzi önmagát önmagából. / Megvillan a titok, s a kétértelmű éj / útvesztőjébe visszatáncol." És: „Ilyen kegyetlenül még nem kötözte meg / a népét semmiféle zsarnok." Majd: „Nem tud vagy nem akar rajtunk segíteni / Ő, a mindenség alkotója; / rejtelmes üzeme melléktermékei / vagyunk, erjedünk félredobva." A végső megállapítás szinte paszvillussá hajlítja a vádaskodást: „Bizonnyal szívtelen, s ha mégis van szive, / miattunk nem zaklatja gyász s bú, / hiszen nem emberi formájú nagy müve, / s ő maga sem emberszabású."

Ezzel eljutott arra a pontra, ahonnan nem lehet tovább lépni az eddigi irányban. Érdekes, hogy miközben fokozhatatlanul vádolja a Teremtőt, valami különös józanság szállja meg: mintha tudomásul venné, hogy aki maga nem emberszerű, az nem is lehet emberi – milyen nyilvánvaló, milyen kézenfekvő. Vagyis eljutott a banalitásig, ahol az ész megtorpan, a szenvedély lelohad. Változtatni kell a gondolkodáson, ezért először az érzelmet kell revideálni, mely a gondolatot irányítja. Így keletkezik a *Vezeklés káromlásért.* Most megfordítja az *Emberszabású panasz* gondolatát: ha ott arra jutott, hogy az Istentől nem várhatjuk az „emberszabású" – emberséges – gondoskodást önnön teremtményeiről, akkor itt azzal mentegetődzik ezért a vádért, hogy a halandó embertől nem várható el a halhatatlan Isten döntéseinek megértése. „Tudom, hogy létezel, mindegy, hogy mily alakban. / E tudat vonz Feléd, de vissza is taszít: / ily terhet nem bír el, aki nem halhatatlan." Kiderül azonban, hogy nem a félve tisztelt vagy félve hitt Istentől akar elsősorban bocsánatot kérni. Ez csupán bevezetés ahhoz, hogy megkövesse az emberiség azon nagyjait, akiket majomként ábrázolt a Teremtő nevében, akinek mindegy, emberek-e vagy majmok a világirodalom nagyjai, a festészet, a színművészet és a tudomány kiválóságai. A vezeklés nekik szól, értük szól. S ez a vallomás voltaképp a legnagyobb istenkáromlás, ami valaha elhangzott: Prométheusz éltetésében csúcsosodik ki, akinek hatalmas tette, hogy a tüzet az emberiségnek adta az Isten akarata ellenére, maga a legnagyobb Isten elleni vétek, lázadás – és közben humanizmus. Maga a hősiesség, méghozzá annak legnemesebb változata, a reménytelen heroizmus: „reménytelen csatát vívni az Emberért." (Ne felejtsük el, hogy a keresztény mitológiában Krisztus ugyanolyan közvetítő Isten és ember közt, mint a görögben Prométheusz.)

A hatvanas évek végén megjelent kötet címe: *Lángok árnyékában.* Ezek a lángok a világháborút és a forradalmat megélt költőt veszélyeztető lángok éppúgy lehetnek, mint a titáni ajándék, a prométheuszi Tűz árnyéka. Az önellentmondásszerű kettősséget a jelzős szerkezet közvetlen valóságra vonatkoztatása is érezteti: a lángnak magának nincs árnyéka, csak visszfénye; valami abszurdról van szó, valami ellehetetlenülésről, a semmiben kallódásról. Megkockáztatom a kötetcím ilyen értelmezését: „a lángok árnyékában" élni annyi, mint az emberi teremtés árnyékában tengődni. S ez valahogy

összecseng *A műfordító halálával*, mely kényszerű pótcselekvésnek tünteti föl a műfordítást az eredeti költészet műveléséhez képest. Ennek szomszédságában keletkezett az *Oszlopszent*, ez a groteszk jeremiáda, az öngúny és önmegvetés apoteózisa, fonák megdicsőülés. Nem áldozatnak, nem mártírnak tünteti fel magát, hanem paradox képet ad magáról: tudja, hogy szellemi teljesítménye kivételes mértékű és értékű, de ámulatot csak azzal kelthet, hogy ijesztőnek, szánalmasnak és taszítónak látják az emberek, akiknek sokaságáról azért, érezzük, nincs jó véleménye: azért látják csak az esendőségét, szánalmasságát, mert nem érhetik föl alkotó szellemének aszkétikus nagyságát, s az áldozatot, melyet munkájával hozott költői hajlamai árán.

Óhatatlanul szerepjátszáshoz vezette mindez: *A műfordító halálában* egy tragikomikus alkimistához hasonló figurának ábrázolja önmagát, az *Oszlopszent*ben magamutogató Isten balekjának. Gondolatmenetünk szempontjából a *Hérosztratosz* folytatja a sort – noha említhetnénk *Az aszkéta pillanatát*, a *Hamlet elkallódott monológját*, a *Szvidrigajlov utolsó éjszakáját* és még több más, ugyancsak szerepjátszó költeményét, éppen a legjelentősebbek közül. S bár a Hamlet-versnek is van egy teremtést bíráló mozzanata, az elsősorban a világháború és a náci üldözés mártírjairól, áldozatairól szól, nem a Teremtésről általában.

Talányos, kivételesen merész költemény a Hérosztratosz – a szokatlan főképp az benne, hogy szerzője maradéktalanul vállalja a görög legendárium egyik legellenszenvesebb alakjának szerepét. Darázs Endre „groteszk békeversnek" érezte, és ezt meg is kell szívlelnünk, főleg, ha arra gondolunk, hogy a hatvanas évek közepe táján gyakran sodródott a világ egy új, nagy háború közelébe. Összevetve azonban a versek itt említett csoportjával, az összefüggések másra is rávilágítanak. Hérosztratosz – aki Ephezoszban felgyújtotta Artemisz templomát – úgy is felfogható, mint Prométheusz ellenpárja. Közös bennük, hogy mindketten fellázadtak az isteni felsőbbség ellen, de míg Prométheusz maga is halhatatlan félisten, s az ember szövetségese, addig Hérosztratosz eszelős bosszúálló, a rombolás szellemének elvetemült képviselője. De lázadásában radikálisabb, mint Prométheusz, ezért szüksége van rá a költőnek, aki minden lehetséges módon éreztetni akarja ellenszegülését a világ rendjével, az istenekkel. „Harchirdető" – alighanem ez a legfontosabb jelzője a versben. Fontos a Hérosztratoszt elítélő „hibbanterényű jámborok" jelzős szerkezet is: a mindent kritikátlanul elfogadó, belenyugvó, nyárspolgári szemlélet ellen szól, mely a költő ifjúkori, kisvárosi versei óta célpontja verseinek. Hogy a Hérosztratoszt valóban a Hamlet-verssel együtt érdemes szemlélnünk, az is indokolja, hogy az utóbbi felvillant egy Prométheuszra – Hérosztratosz dialektikus ellenpárjára – utaló képzetet: „...hulljon bár lábam elé csőrtépte májdarab". Igen, ha Prométheusz a tűzlopó titán, akkor Hérosztratosz a megszállott gyújtogató. S ha Prométheusz a teremtés eszközeként adta a tüzet az embernek, akkor Hérosztratosz az az ember, aki rosszra használja, rombolásra – de ez a rombolás egyúttal bosszú is, amiért a teremtésben ilyen elhibázott és torz emberek is a világra jöhetnek. S Kálnoky eljutott a lázadásnak arra a fokára, hogy ezt a szerepet is vállalhatta egy lírai pillanat erejéig. Itt – hogy egy jóval későbbi szonettjéből vegyem kölcsön a szót – megint „túllőtt a célon", akárcsak az *Emberszabású panasz*ban a „cerkóf Shelley"-vel, a „gorilla Shakespeare"-rel és a többivel. Ám a szerepjátszás révén nemcsak azonosult a torz legendahőssel, hanem el is idegenítette magától a diderot-i színészparadoxon módján. Hasonlóan, mint Petőfi *Az őrült*ben: az „őrült" romantikus zsáneralak, egyúttal allegorikus megtestesítője a rombolás, a bosszú, a heroizált kisebbrendűségi érzés szellemének.

A „visszavonás" mégis megtörtént, legalább abban az értelemben, hogy a fél párbeszéd legkatartikusabb magaslatára érve, a *Letépett álarcok*ban félretesz minden mitikus képzetet, fogódzót, s patetikusan hitet tesz a prométheuszi szellemű, de immár nem titánikussá felstilizált ember mellett. Igazi értelmiségi hitvallás ez, magasabb szinten visszatérés a kezdeti vallomáshoz, melyet az *Óda Charles Baudelaire szelleméhez* című versében tett világirodalmi mesteréhez. Ez egy gondolatmenet vége, egy logikai végiggondolás eredménye; innen már nincs följebb – csupán néhány nélkülözhetetlen árnyalattal gazdagodik a kép. Az Istennel folytatott párbeszéd véget ér – a továbbiakban, ha még előfordul, hogy a jelképesen általánosított „hatalomnak" oda-odavág egy-egy kemény mondatot, az már a földi hatalmasságoknak szól: „Akármit mondasz, ellentmondok... / undorító hatalom!" *(Téli napló)*. Istennel a *Letépett álarcok* óta befejezettnek tekinthetjük perét.

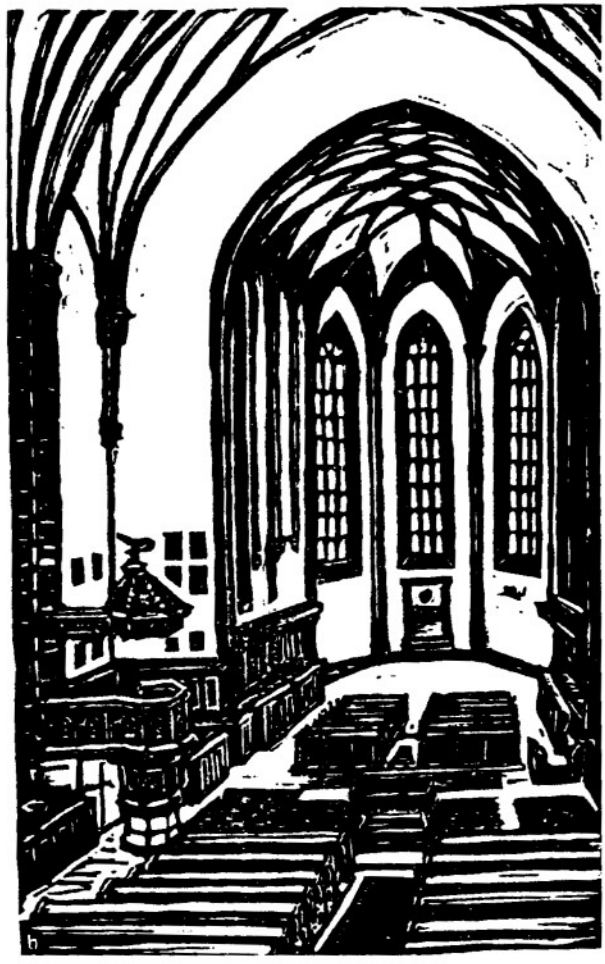

Közép-európai változatok

POMOGÁTS BÉLA

Közép-Európa bizonytalan körvonalai

EMLÉK ÉS VALÓSÁG

Közép-Európa fogalmát inkább érezzük, mint érzékeljük, inkább meditálunk fölötte, mintsem egyértelmű és megvalósítható terveket készítenénk arról, hogy miként is kövezhetnénk ki a hozzá vezető utat. Közép-Európa mint geográfusok és államjogászok által is szentesített politikai realitás egyelőre a nosztalgikus képzetek világába tartozik, egy imaginárius lelki térképen található csupán, és ez a lelki térkép talán csak Budapesten, Bécsben, Prágában és Zágrábban dobogtatja meg a szíveket. Közép-Európa egyelőre (és talán még hosszú évekig) inkább az irodalom, mint a politika érdeklődését váltja ki: Elias Canettiét, Milan Kunderáét, Antun Šoljanét és persze Mészöly Miklósét, Konrád Györgyét, Esterházy Péterét. Emlékezések és ábrándozások tárgya, és mint minden nosztalgia, a múlthoz, jelesül a közép-európai régió történelmi múltjához fordul, erre hivatkozik, erre támaszkodik.

Ennek a nosztalgiának a tárgya alkalom szerint a késő középkor keresztény Közép-Európája, a Baltikum és a Balkán között: a „három királyság" – Magyar-, Cseh- és Lengyelország – Nagy Lajos vagy Zsigmond korabeli lovagvilága, amelynek vörös és ezüst színekben tündöklő lobogói diadalmasan hirdették Nyugat ideáljait a keleti limeseken. Vagy az a humanista összefogás, amely a Solidaritas Danubiana kulturális „konföderációjában" öltött alakot: a szellem törékeny épületében, amely a történelem fölé épült, és persze azonnal összedőlt, midőn a Kelet felől érkező barbár támadások megrengették a történelmi alapzatot.

A közép-európai nosztalgiák többnyire mégis a Habsburg Monarchia világát célozzák meg, annak politikai és szellemi értékeit idézik fel vagy emelik magasra a költészet szárnyain. Elgondolkoztató, hogy a Monarchia, amely közvetlenül összeomlása előtt és után történelmi képtelenségnek tetszett és szinte mindenki: Karl Kraustól Musilig és Krležától Masarykig úgy látta, hogy bukásával a jogos történelmi végzet teljesedett be rajta, lassanként a költői és politikai nosztalgiák mesebeli országa lett. Karel Čapek, aki pedig a csehszlovák állam alapítójának szűkebb szellemi környezetéhez tartozott, 1932-ben a fennállásának huszonötödik évfordulóját ünneplő Nyugatban adta közre *A kétfejű sas nyomában* című útirajzrészletét, és ebben arról beszélt, hogy a Habsburg Birodalom bizony maradandó szellemi értékeket is létrehozott, midőn különböző népek és kultúrák békés és alkotó együttélésének megszervezésére tett kísérletet. Legutóbb aztán egy másik cseh író, az 1968 után emigrációba kényszerült Milan Kundera tűnődött el *A Nyugat elrablása, avagy Közép-Európa tragédiája* című elégikus esszéjében azon, hogy a politikai Közép-Európa lerombolása milyen fájdalmas következményeket zúdított a régió népeire.

Éppen a mögöttünk maradt évtizedek fájdalmas mérlegének elkészítése és az egykori közép-európai integráció előnyeinek számbavétele okozza, hogy Közép-Európa mint művelődéstörténeti valóság, hosszú évtizedek némasága után ismét megjelent. Egyelőre persze a legkevésbé sem a térképen, minthogy politikai tekintetben ma erősen vitatott, hogy hol húzódnak Közép-Európa mindig is bizonytalan, hiszen szüntelenül változó határai. Vajon melyek azok az országok, melyek a jelenben ennek a virtuális Közép-Európának a részei? Ausztria, Magyarország, Csehország és Szlovákia (ez utóbbi természetesen csak akkor, ha függetlenségének kinyilvánítása után nem fordít hátat az európai demokráciák politikai normáinak!) Lengyelország bizonyára közéjük tartozik. Minden bizonnyal a régió része Szlovénia és Horvátország, de odatartozik-e Erdély, amely a történelmi múltban mindig a közép-európai régió része volt, s most mindinkább egy dél-kelet-európai (balkáni) jellegű politikai kultúra foglya és áldozata? Közép-Európának elsősorban ma sem politikai és még kevésbé államjogi, hanem kulturális, de mondhatnám így is: szellemi és lelki értelme van.

Közép-Európa mint elnevezés, ha nem használták is így, valamikor a középkorban a két római császárság: a német és a bizánci közötti régiót jelölte meg. Két szakrális birodalom között európai helyüket kereső népeket és királyságokat, amelyek maguk is a Gondviselés kegyelmével igazolták létüket, minthogy első királyaik maguk is keresztény apostolok, felszentelt és utóbb szentté avatott uralkodók voltak. Később Közép-Európa abban a politikai „háromszögben" helyezkedett el, amelyet egy-egy oldalról a német, az orosz és az oszmán birodalom határolt. Ebben az időben Ausztria vált a közép-európai térség megszervezőjévé, és egy időben szinonimájává, és Bécs a központjává, amely mellett Budapest, Pozsony, Kolozsvár, Prága, Brünn, Krakkó, Lemberg és Zágráb lettek a régió kultúrájának és szellemiségének Bécs mellé rendelt műhelyei és otthonai.

A szellemi Közép-Európa elsősorban az irodalomban és a művészetekben testesült meg. Rilke és Ady, Hoffmanstahl és Krúdy Gyula, Karel Čapek és Kosztolányi Dezső, vagy éppen Miroslav Krleža és Németh László éppúgy ennek a szellemi régiónak a képviselői, mint Richard Strauss, Bartók Béla és Leos Janáček, avagy Gustav Klimt és Csontváry Kosztka Tivadar. Közép-Európa mindig hálás témája lehetett a komparatista irodalom- és művészettörténészeknek, vagy azoknak, akik a huszadik századi kultúra (az európai modernség) szellemi gyökereit keresték. Közép-Európa közös múltját és szellemiségét mutatja a régió építészeti kultúrája is: a bécsi, a budapesti és a prágai belváros, a Stephanskirche és a budai Mátyás templom, a bécsi városháza és a pesti parlament, vagy éppen a szinte mindenütt bécsi mintára épült színházak és pályaudvarok. A gótikus, reneszánsz és barokk múlt monumentumai mellé épített közép-európai építészeti eklektika: a régen halott Monarchia lelke ma ebben az építészeti eklektikában él tovább. Egy klagenfurti, brünni vagy zágrábi utcasarkon a látogatót gyakran a „déjà vu" élménye keríti hatalmába: elvégre valamikori közös otthonunkban vagyunk.

A régió politikai térképét ma éles határok metszik, kicsiny színfoltokat látunk a szomszédos nagyobb és máris töredező, változó színfoltok között. Közép-Európának ma az atlaszban nincs saját színe, mint kultúra, mint hagyomány, mint lelkiség mégis átdereng a tarka papírmozaik mögül. Ebben az évszázadban a fegyver és a hatalom szinte mindent elkövetett annak érdekében, hogy Közép-Európa ne legyen: a kultúrát, a hagyományt és a lelkiséget mindazonáltal nem bírhatta le. Lehet, hogy Közép-Európáé a jövő?

EGY KÖZTES RÉGIÓ

Minden földrajzi-politikai régiónak csak körülményesen lehet megvonni a határait, és ezek a határok mindig felettébb bizonytalanok. Valóban merre is húzódnak a közép-európai régió határai, s hol található Közép-Európa maga? Általános meggyőződés szerint a Balti tenger és a Földközi-, illetve Fekete-tenger között, abban az etnikailag és kulturálisan igen vegyes övezetben, amely a német és az orosz tömb, illetve birodalom között az öt-tíz-harmincmilliós népek: lengyelek, csehek, szlovákok, osztrákok, magyarok, horvátok, szlovének, szerbek, bosnyákok, makedonok, románok és bolgárok történelmi otthona. A politikai és a kulturális határok azonban szinte sohasem estek egybe: a lengyelek tartoztak Közép-Európához (az Osztrák-Magyar Monarchiához) és Kelet-Európához (az orosz birodalomhoz), mi, magyarok pedig ma részben Közép-Európában (Magyarországon, Szlovákiában), részben Dél-Kelet-Európában (Erdélyben, a Vajdaságban), részben Kelet-Európában (Kárpátalján, azaz az ukrán államban) vagyunk széttagolva. A nemzet és az állam fogalmának teljes inkompatibilitása ugyancsak a közép-európai régió történelmi viszontagságainak kedvezőtlen s aligha felszámolható következményeihez tartozik.

Közép-Európa maga sem egységes és egynemű geográfiai, történeti és kulturális régió. Kétségkívül létezik egy bizonyos történeti és kulturális „választóvonal" a térség nyugati és keleti fele között. A nyugati és a keleti kereszténység, Róma és Bizánc, a gazdagon tagozott nyugati civil társadalom és a tagolatlanabb kelet-európai társadalmak, a személyiség- és a szabadságelvű nyugati mentalitás és a kollektív rendet, valamint a személyi alávetettséget többnyire gyanútlan természetességgel elfogadó keleti gondolkodás, nos, mindezek eredendő elkülönülése éppúgy megkülönbözteti egymástól a régió két felének politikai kultúráját és emberi viszonyait, mint azt a művészeti hagyományt, amely maga is hordozza és alakítja e kétféle mentális szerkezetet. Beszélni szoktunk arról, hogy Brassó (a híres Fekete templom) a nyugati gótikus építészet és Lemberg belvárosa az ugyancsak nyugati barokk építészeti kultúra fellegvára: mindaz, ami tőlünk délre és keletre található, az Bizánc és az orthodoxia örököse, Balkán és Oroszország, olyan kulturális övezet, amely élesen elüt mindattól, amit a nyugat létrehozott.

A közép-európai régiót úgy is meghatározhatjuk, hogy e térségnek más a kulturális tudata és más a politikai helyzete. Kulturális tudata minden jelzőtől mentesen európai tudat, politikai helyzete pedig mindig is ki volt szolgáltatva az erősebb szomszéd akaratának és törekvéseinek. Volt idő, amikor a Nyugathoz tartozott, és voltak időszakok, amikor az egész térséget a maga birodalmi szerkezetébe tagolta be, azaz tette vazallusává valamelyik nagyhatalom, így a középkor végén a török, később a német birodalom, a második világháború után pedig a Szovjetunió. Az európaiság tudata mindig megvolt a történelem folyamán a közép-európai régió nemzeteinél. Ez a tudat beépült identitásukba, ugyanakkor szüntelenül érezték (és érzik) azt a paradoxont, amely kulturális tudatuk és politikai helyzetük között feszül. A régió népei általában igazságtalannak tudták aktuális politikai helyzetüket, kialakult közöttük egy olyan kollektív igazságtalanságtudat, amely ugyancsak közép-európai identitásformáló erő. Ez az érzés Európában máshol valószínűleg meg sem található (talán egyedül a középkorban az arab uralom alatt élő Spanyolországban jelentkezett). Ez a fajta frusztráció Közép-Európa esetében folyamatos, mindig kiújuló mentális konfliktusok forrása volt. A régió úgy is szemlélhető és meghatározható, mint a történelmileg frusztrált népek

övezete. Ez a frusztráció jelent meg a térségben általános nacionalizmusban vagy abban a teljesen ésszerűtlen versengésben, amely akörül folyt, hogy melyik nép „inkább európai".

Emellett érvényesül egy másik történelmi tendencia: folyamatos, habár nem konfliktusok nélküli törekvés az integrációra, a régió kulturális, mi több, politikai egyesülésére. A középkor folyamán a régióban érvényesült egy bizonyos egység, ebben az időben az akkori európai nagyhatalmak (a német és a bizánci birodalom) között néhány közép-európai ország középhatalmi rangra emelkedett. Ilyen volt elsősorban Magyarország és Lengyelország, némely időszakban Csehország. Ezek között az országok között működött a nyugati kereszténység összefogó, kohéziós ereje, a közös keresztény szolidaritás. Nem véletlen, hogy a török birodalommal vívott csatákban mindig jelentős szerepet játszottak az egymásnak küldött segélycsapatok: például Bécs 1686-os török ostroma idején Sobieski János lengyel király felmentő serege. A közép-európai szolidaritás így már jóval az osztrák császárság 1806-os és az Osztrák–Magyar Monarchia 1867-es létrejötte előtt eleven erőt jelentett a térségben, a régió országai között.

Legerősebben és leghatékonyabban a Monarchia fogta össze a régiót, annak ellenére, hogy a birodalomban sok heterogenitás volt tapasztalható, és az állami szerkezetet szinte állandóan kulturális, valamint etnikai divergenciák bomlasztották. A Monarchia mindazonáltal életképes alakulat volt, hiszen évszázadokon keresztül fennállt és jól–rosszul, de működött. A Habsburg Birodalom létét mindenképpen kedvezően kell értékelni, a régió ugyanis a Monarchia fennállásának idején volt képes arra, hogy a saját érdekei szerint kapcsolódjék be az európai politikába. Ebben a korszakban az európai politika a világpolitikát jelentette. Sőt, azt részben a Monarchia megszűnése okozta, hogy az európai politika megszűnt világpolitika lenni. A Habsburg Birodalom igen fontos összefogó szerepet töltött be, s ennek során éppenhogy nem nélkülözte a belső koherenciát. Működő belső piac alakult ki határain belül, ez a hatalmas piac előnyös volt a régió népei számára, s a gazdasági egységnek természetesen megvoltak az egyéb következményei is, hiszen a Monarchia nemcsak piacot, hanem életformát, életstílust, közös „kulturális levegőt" is jelentett.

A Monarchia összefogta a közép-európai régió országait és népeit, egyszersmind (hosszú időn keresztül) meg tudta védeni őket a két szomszédos birodalom: a német és az orosz behatolási kísérleteitől. Vajon ezek a végül is sikerrel járó behatolási kísérletek milyen mértékben voltak szükségszerűek, és miként lehetett volna védekezni velük szemben?

Természetesen voltak olyan külső nagyhatalmi tényezők, amelyeknek közömbösítése nem állt a Monarchia, illetve a régió hatalmába. Ilyen volt a már az első világháború előtt érvényesülő nagy-német, majd a második világháborút követően mindent maga alá gyűrő szovjetorosz befolyás. Mégis azt kell mondani, hogy a térségben élő nemzetek rendre elmulasztották azoknak az eszközöknek a kialakítását, amelyek esetleg védelmükre szolgálhattak volna. Főleg két dologról beszélhetünk. Egyfelől elmulasztották az Osztrák–Magyar Monarchia olyan átszervezését, amely a térségben élő népek nemzeti személyiségének érvényesülését és politikai önrendelkezését tette volna lehetővé. Holott erre a történelem kerek ötven évet adott. Ebben a mulasztásban felelősség terheli a dualizmus kori magyar kormányokat és az akkori magyar nacionalista közvéleményt is, amely minden tekintetben azon dolgozott, hogy a dualizmus ne épüljön tovább, s ne vonja be az államalkotó népek közé a Monarchia további nemzeteit, például a cseheket vagy a dél-szlávokat. Pedig a cseh vezetők a dualizmus

kiterjesztése, pontosabban trialisztikus átalakítása fejében Magyarország és Csehország alapvető történelmi szövetségét kínálták fel. Ezt a lehetőséget az akkori magyar vezetők sajnálatosan elmulasztották. A továbbiakban is nagy hiba volt, hogy a magyar vezető réteg nem igyekezett megkötni a hazai nemzetiségiekkel a maga külön kiegyezését, sőt mindig útját állta azoknak a törekvéseknek, amelyek a Monarchiát egy föderalista berendezkedés felé akarták volna fejleszteni. Pedig Magyarország még a legfekete-sárgább Ferenc Ferdinándos föderalizmussal is jobban járt volna, mint Trianonnal: Pozsony, Kassa, Kolozsvár vagy Nagyvárad magyar jellegét és hovatartozását még a közutálatnak örvendő trónörökös sem kérdőjelezte meg.

A térség „immunitáscsökkenésének" másik oka az volt, hogy teljesen megváltozott a Monarchia európai szerepe, pontosabban megváltozott az a külpolitikai orientáció, amelyet a Habsburg Birodalom korábban hagyományosan követett. Ezt a változást a katonai és a külügyi vezetők rövidlátása és stratégiai alkalmatlansága idézte elő. A Monarchia ugyanis a korábbi hagyományos angol szövetség és a francia politika iránt tanúsított jóindulat helyett egyértelműen a német szövetséget választotta. Ezzel megbontotta azt az európai egyensúlyt, amely máskülönben fennállásának és hatalmi helyzetének legfőbb garanciája volt. Mindez tulajdonképpen Németországnak sem szolgált a javára, hiszen a hatalmasnak látszó közép-európai szövetség olyan ábrándok felé vitte a németeket, amelyek hosszú távon az egységes Németország pusztulásához, majd időleges felbomlásához vezettek. A Monarchia új külpolitikai orientációjának, mint köztudomású, elsősorban az orosz túlerőtől való félelem volt az oka; minthogy a birodalom vezető politikusai, különben teljes joggal, meg voltak győződve arról, hogy a cári hatalom, amely a Távol-Keleten Japántól elszenvedett vereség után ismét Európa felé fordult, a Balkánon és Galíciában a Monarchia kárára kíván terjeszkedni. Az ugyancsak expanzionista német birodalommal kötött szoros szövetség és szinte feltétlen együttműködés ennek ellenére súlyos politikai hiba volt. A Monarchiának hosszú évszázadok óta mindig bevált hagyományos európai politikáját kellett volna követnie, vagyis a nyugat-európai orientációt. Az angol politika ugyanis igen hosszú időn keresztül, egészen az első világháború végső szakaszáig, a Monarchia fenntartása mellett szállt síkra.

Ha a Monarchia vezetői valamilyen történelmi belátás folytán elvégezték volna a Monarchia korszerűsítését, s fenntartották volna a hagyományos angolbarát politikát, akkor talán hatékonyan fel tudták volna venni a küzdelmet a két irányból (keletről és nyugatról) is fenyegető nagyhatalmi terjeszkedéssel szemben. S hogy egy pillanatra a történelmi képzelgések útjára lépjünk, így talán elképzelhető lett volna, hogy a világháborúra nem kerül sor, hiszen egy olyan helyzetben, amikor a Monarchia és Anglia megőrzik szövetségüket, Németországnak kétségtelenül visszafogottabb politikát kellett volna tanúsítania, s Anglia sem menekült volna, a német expanzióval szemben, Oroszország karjaiba. A Monarchia és Anglia vagy a Monarchia és Franciaország között nem voltak jelentékeny és valós érdekellentétek: a Habsburg Birodalomnak ugyanis nem voltak gyarmatai, a Anglia mindig számíthatott volna a gyarmatbirodalmát és világhatalmi helyzetét szüntelenül fenyegető Oroszországgal szemben a Monarchia támogatására. Ezzel szemben a Monarchiának elsőrendű félnivalója volt Oroszországtól, és majdnem ennyi félnivalója volt Németországtól. Németország ugyanis esetleges háborús győzelme következtében megvalósíthatta volna a berlini vezetés alatt álló közép-európai gazdasági és politikai uniót, amelynek keretei között Bécs elveszítette volna addig élvezett helyzetét, sőt elveszítette volna szuverenitását. Oroszország győzelme következtében pedig a cári birodalom legázolta és felszámolta volna a Monarchiát.

Kétségtelen, hogy a Monarchián belül volt bizonyos „nagynémet" („altdeutsch") veszély, hiszen a monarchiabeli németek egy része határozottan vonzódott a nagy-német birodalom eszméjéhez. Másrészről jelentékeny volt a pánszláv veszély, amelyet elsősorban Oroszország terjeszkedő politikája keltett, s a pánszlávizmus bizonyos befolyást gyakorolt a Habsburg Birodalom szláv népeire, különösen a csehekre, a szlovákokra és a galíciai ukránokra (ugyanakkor a lengyelek határozottan szembenálltak vele!) Ezek a külső veszélyek azonban feltétlenül csökkenthetők lettek volna a Monarchia átszervezésével. A Monarchia népeinek nemzeti érzéseit össze lehetett volna egyeztetni a Monarchia fennmaradásának érdekeivel, természetesen a nemzeti autonómiák megadása által. Így az erdélyi szászok elsősorban az erdélyi identitást vállalhatták volna, és csak ezzel együtt a németet, vagy a birodalom átszervezése esetén a Magyarországéhoz hasonló jogokkal bíró Csehországban csökkenhetett volna a pánszláv hatás. A Monarchia népei között bizonyos mértékig élt a patriotizmus érzése a soknemzetiségű birodalom iránt (ennek jelei fellelhetők a századelő magyar irodalmában is), a közép-európai régió föderalisztikus átszervezésével és az európai egyensúly megteremtése érdekében folytatott hagyományos politikájának fenntartásával ezeket a patriótaérzéseket meg lehetett volna erősíteni. Az első világháború elkerülésével pedig időt lehetett volna szerezni arra, hogy a szükséges reformok bevezetésével megnövekedjék a birodalmon belüli kohéziós erő.

KÖZÉP-EURÓPA ÉS NÉMETORSZÁG

Közép-Európa valóban „köztes" régió: két hatalmas nép és két történelmi nagyhatalom között a kisebb népek övezete. „Köztes-Európa": „Zwischen-Europa" – mondották így is valamikor német geográfusok. Ez a „köztes" övezet most – az 1989 után bekövetkezett nagy kelet-európai politikai földrengés következtében – úgy tetszik, megszabadult a sorsát szinte fél évszázadon keresztül kezében tartó keleti nagyhatalomtól: a Szovjetuniótól, s egyelőre még nem lehet igazán látni, hogy mik lesznek az új keleti nagyhatalom: Oroszország ambíciói és lehetőségei. Ellenben, milyen szerepet fog betölteni a közép-európai régió további sorsának alakításában a nyugati szomszédos nagyhatalom: a most ismét felemelkedő, s bizonyos értelemben közép-európai vezető szerepre pályázó Németország? Egyáltalán, Németország közép-európai államalakulat-e?

Németország és a közép-európai régió viszonya körül már régóta folynak a viták. Németország, amely a német egység létrehozása után következetesen a régió vezető hatalmának pozíciójára törekedett, az első világháborút megelőző években már elméletileg is alátámasztott módszerességgel készítette elő ezt a vezető szerepet. Friedrich Bernhardi *Deutschland und der nächste Krieg* című, 1912-ben megjelent műve, majd Franz von List *Ein mitteleuropäischer Staatenverband* című 1914-es, illetve Karl von Winterstetten: *Berlin–Bagdad: Neue Ziele Mitteleuropäischer Politik* című, ugyancsak 1914-es munkája már a német és az osztrák–magyar birodalmak államszövetségének tervét vetette fel, mint amelynek egyfelől az orosz, másfelől az angolszász világhatalmi aspirációkkal szemben kellene egy Közép-Európára (és a Balkánra) támaszkodó hatalmi koncentrációt létrehoznia. Ezek a politikai törekvések készítették elő Friedrich Naumann 1915-ben megjelent, s igen széles körű vitát kezdeményező *Mitteleuropa* (magyarul: *Középeurópa,* 1916) című munkáját, amelynek megállapításai tulajdonképpen találkoztak a berlini kormány világpolitikai elképzeléseivel. A német tudós az első világháború tapasztalataira: az igen széles körű német és osztrák–magyar

együttműködésre alapozta gondolatmenetét, amelynek végső következtetése szerint a Német Birodalomnak és az Osztrák–Magyar Monarchiának egy közép-európai gazdasági és politikai államszövetség keretében kellene egyesülnie, s világpolitikai hatalmi szerepet vállalnia.

Naumann terve igen nagy vitát váltott ki a magyarországi politikai és szellemi életben, s tulajdonképpen megosztotta az addig kialakult hagyományos konzervatív és progresszív táborokat. A politikai életben olyanok állottak mellé, mint gróf Andrássy Gyula, gróf Apponyi Albert és Lukács László, és olyanok fordultak vele szembe, mint gróf Tisza István miniszterelnök, Rákosi Jenő, Gratz Gusztáv és Hegedűs Lóránt. A tudományos és irodalmi életen belül csatlakozott hozzá Jászi Oszkár, Szabó Ervin, Bíró Lajos és Ignotus, szembeszegült vele Kunfi Zsigmond, Ágoston Péter, Szende Pál és Ady Endre, aki a Nyugat 1916. május 16-i számában megjelentetett *Ellenségekkel egy szándékon* című írásában maga is némi álmélkodással számolt be arról, hogy az „ősellenség" Rákosi Jenővel egy csapatba került. A legátfogóbb és ma is legtanulságosabb vita pedig a Társadalomtudományi Társaság 1916. február 22-től április 2-ig megrendezett üléssorozatán zajlott le Naumann tervezete körül, ezen a vitasorozaton csaptak össze a polgári radikálisok mozgalmán belül meglevő különböző közép-európai koncepciók.

A magyar történeti irodalom általában kedvezőtlenül ítéli meg a Naumann-féle terveket, és ebben kétségtelenül szerepe volt annak, hogy Ady élesen bírálta a német tudós elképzeléseit. Később többen is úgy interpretálták Naumann tervezetét, mint a Harmadik Birodalom közép-európai terjeszkedésének elméleti alapvetését. Holott a tervezet megjelenésekor és későbbi utóélete során is bizonyos egyetértéssel találkozott éppen a közép-európai progresszió köreiben: 1937-ben Teodor Heuss, a későbbi nyugatnémet államelnök, 1958-ban pedig a kiváló történész, Golo Mann (annak a Thomas Mann-nak a fia, aki különben maga is Naumann hívei közé tartozott!) „rehabilitálta" a nevezetes tervezetet, amely az elmúlt évtizedek során – bizonyára az európai egységtörekvések következtében – már általában igen kedvező megítélésben részesült.

Mint már szó esett róla, eleve kedvező megítélést kapott a magyar progresszió korabeli képviselőinek egy részénél is: ők ugyanis a nagyobb gazdasági egység és a vámunió kialakításának következtében fellépő ipari és kereskedelmi fejlődés megindítását, illetve a közép-európai nemzeti konfliktusok föderalisztikus elsimítását, vagyis a Monarchia (és a történelmi Magyarország) nemzetiségi ellentéteinek megoldását várták a Naumann-féle tervezettől. „Ami ma történik és napról napra elkerülhetetlenebbé válik – állapította meg Jászi Oszkár *Középeurópa és a demokratikus fejlődés* című, 1916. február 13-án keltezett írásában –, az nem egy politikai kényszerhelyzet erőszaktétele a természetes gazdasági-kulturális viszonyokon, hanem ellenkezőleg, egy olyan külpolitikai konstelláció előállása a nagy háború következtében, mely végre-valahára lehetővé teszi, hogy a középeurópai nemzetek és népek szabadon követhessék gazdasági és kulturális fejlődésüknek logikáját és életszükségleteit. Ez az új és a népies erőkre kedvező konstelláció abban a felismerésben áll, hogy Ausztria és Németország ősi rivalitása ma már egy értelmét vesztett érzelmi anachronizmussá vált, hogy a monarchia és Németország közötti szövetséges viszony többé nem egy ad hoc célszerűségi belátás eredménye, hanem egy hosszú történelmi fejlődés fait accompli-ja, melyen kicsinyes érzelmi vagy taktikai okokból változtatni egyáltalán nem lehetséges." „A demokratikus haladásnak – írja ugyanitt – ezeket az alapvető okait csak erősítheti a középeurópai koncentráció terve. Hogy itt csak egyet említsek a sok lehetőség között:

a középeurópai államszövetség az egyedüli koncepció, amelyen belül a nemzetiségi problémát eredményesen megoldani lehet. Középeurópa összes nemzetiségi kérdései elveszítik méregfogukat abban a pillanatban, amikor egy szoros gazdasági és politikai szövetség lehetetlenné, sőt oktalanná teszi az egyes nemzetiségek kifelé gravitáló hajlandóságát."

A Jászi és Ignotus által képviselt gondolatmenetet ezen kívül egy világpolitikai meggondolás is befolyásolta, tudniillik a közép-európai orosz terjeszkedés, egyáltalán az orosz nagyhatalom imperialisztikus politikája által táplált félelem. A közép-európai államszövetségtől ennek a fenyegetésnek az ellenszerét várták, mindezt jól mutatja az a kis jegyzet, amelyet Ignotus a Nyugatban Ady Endre imént említett írásához fűzött: „Én szívesen osztanám az Ady félelmét, ha még jobban attól nem félnék, amire ő, úgy érzem, nem vet elég ügyet, hogy a mai Bizánc: Moszkva." Ennek a megfontolásnak a jelentőségét mutatja az is, hogy Jászi Oszkár 1917. július 29-én keltezett *Középeurópa és Nyugateurópa* című cikkében utólag maga is arról beszélt, hogy Naumann tervezetében azt a lehetőséget találta meg, amely az orosz terjeszkedéssel szemben nyújthat védelmet a közép-európai régió népeinek: „A középeurópai népszövetség elég erős lett volna a cárizmus kielégíthetetlen imperialista étvágyának feltartóztatására; viszont a német műveltség, szervezés és fegyelem legalkalmasabbnak látszott arra, hogy egy hatalmas vámegység közös vérkeringésében óriási mértékben emelje az itt élő népek termelőképességét és ezáltal a demokratikus átalakulás lehetőségeit." Ez a megfontolás az orosz februári forradalom, azaz a cári hatalom megdöntése után természetszerűleg részben elveszítette jelentőségét. De csak időlegesen, hiszen a szovjet-orosz hatalom felemelkedése és 1945 utáni közép-európai térhódítása következtében megint csak megfontolandóvá vált a Naumann és Jászi által képviselt gondolatmenet.

A Szovjetunió felbomlása alighanem ismét időszerű értelmet ad ennek a gondolatmenetnek, hiszen kétségtelen, hogy a közép-európai régió legközelebbi jövőjét az egyesült Németország gazdasági és politikai hatalma és befolyása szabja meg. Ennek a befolyásnak a növekedése persze újra életre keltheti a Naumann-tervvel szemben felsorakoztatott 1916-os érveket, a nagy-német túlsúly miatt érzett akkori félelmeket: Kunfi Zsigmond és Ady Endre érveit és félelmeit. A Mitteleurópa-tervezetnek azonban – azon túl, hogy a szovjet impérium történelmileg megbukott (s egy „nagyorosz" birodalom felemelkedésének jelenleg nincs igazán realitása) – igazán az ad új értelmet és jelentőséget, hogy Németország kibontakozó közép-európai jelenléte és befolyása egyszersmind az európai integráció köréhez kapcsolja a régió országait. Németország ma nem Franciaország és Anglia ellenfele, hanem szövetségese és az egységesülő Európa egyik fontos alkotóeleme: következésképp Közép-Európában nem „német", hanem „európai" missziót teljesít. A Naumann- (és Jászi-)féle közép-európai integráció létrehozásában Németország ezért magának az európai integrációnak az összefogó erejét érvényesítheti.

TRIANON ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

Azok között a történelmi tényezők között, amelyek kedvezőtlen módon befolyásolták a közép-európai régió belső kohéziójának alakulását, kétségtelenül igen nagy súllyal vannak jelen az első világháborút követő területi rendelkezések, így mindenekelőtt a trianoni szerződés rendelkezései. A trianoni szerződésről évtizedeken keresztül alig esett szó a második világháború után, pontosabban az 1947-es párizsi békeszerződés után, amely minden magyarországi reménykedéssel és várakozással ellen-

tétben maradéktalanul helyreállította, illetve kisebb tekintetben Magyarország kárára módosította a trianoni rendelkezéseket. A némaság és az elnémítottság persze nem jelentette és nem jelenthette, hogy a trianoni kényszerek fölött eltekintett volna a történelem. Egy veszedelmes sziklaszirt akkor is hajótöréseket idéz elő, ha a térképek semmiféle jelzést nem adnak róla, sőt így még veszedelmesebb és pusztítóbb, még több áldozata van.

Ennek a trianoni hallgatásnak is voltak áldozatai. Nem csak a magyar nemzeti tudat tartozott közéjük, amely nyilvánvalóan nem maradhatott egészséges úgy, hogy a diagnózisra és a gyógyításra még csak sor sem került, s a nemzet egyik legszörnyűbb sebét az úgynevezett „proletár internacionalizmus" teljesen hitelüket veszített közhelyeivel próbálták eltakarni: az a seb vérzett és üszkösödött tovább. De a trianoni hallgatás áldozata lett a közép-európai népek megbékélésének és történelmi együttműködésének ügye is: anélkül ugyanis, hogy a trianoni tályogot felnyitották és megtisztították volna, ennek a kiengesztelődésnek és összefogásnak semmi esélye sem lehetett.

Trianon – Mohács óta – a legfájóbb sebet ejtette a magyarságon, és teljesen természetes dolog volt az, hogy a Trianon utáni korszak magyar közvéleménye: nemcsak a hivatalos politika, hanem a szellemi élet és a magyarság legszélesebb tömegei sem fogadták el, fogadhatták el a diktatórikus békerendszer következményeit. Csak huszadik századi magyarságunk két – sok tekintetben egymás ellen is kijátszott vagy inkább kijátszani kívánt – költőóriására: Ady Endrére és Babits Mihályra hivatkozom. Mindketten egyforma fájdalommal és elkeseredéssel vetettek számot az ország és a nemzet megcsonkításának lehetőségével, illetve következményeivel.

„Elpirulok – írta Ady *S ha Erdélyt elveszik?* című írásában még 1912-ben, midőn a hódításokra vágyó bukaresti politika bejelentette erdélyi igényeit – a magam látszó romantikájától, de leírom, hogy Erdélynek külön lelke van, s fenyegető, brutális, de vajmi lehető térképváltoztatások két emlőről szakítanának le két ikergyermeket, a magyart és a románt... Mi magyarok s az erdélyi románok gyökereinkkel lennénk kiszakítva, mihelyst ez az őrült militáris világ... diplomaták diagnózisa szerint kezd gyógyítani bennünket... Mai, barbár csodák idején el tudom képzelni azt is, hogy Erdély hamarosan megvalósulása lehet tüzes, vad álmoknak, mik nem minden alap nélkül kísértenek az alsó Kárpátok alatt. De a dilemmás Erdéllyel évszázadok marasztaló szellemét lázítja föl a vad hazapolitika, s hazátlanná tenne két szerencsétlent, s minden más, nemes fölszabadulásra joggal váró nációt." Babits Mihály pedig közel négy évtized múlva, 1938 karácsonyán *Gondolatok az ólomgömb alatt* címmel a következőket jegyzi fel: „...rájövök, hogy nem is tudok pontosan visszaemlékezni a csonka ország formájára, holott milyen tévedhetetlenül látom magam előtt ma is a régi, nagy Magyarországét!... Magyarország áll előttem megint, de nem a csonka, hanem az igazi, a történelmi Magyarország, a kerek, ép vonal, amely gyermekkorom óta belém idegződött... Szinte szerelmes voltam ebbe a vonalba, ez volt az én első szerelmem... S amint elképzelem ezt a gyönyörű, élő testet, első szerelmemet, megint elfog a kínzókamrák hangulata."

Igen, a magyar irodalom és a magyar közvélemény így érzett és gondolkodott a fenyegető, majd megvalósult Trianon felől. Trianon mindazonáltal nem csak magyar tragédia: összeomlása és állandósult válsága a közép-európai összefogás eszméjének is. Korábban voltak reményei és lehetőségei egy ilyen összefogásnak (maga Ady és Babits is ezeket a lehetőségeket szerette volna valóra váltani). A trianoni rendezéssel azonban a legkevésbé sem a történelmi igazságtétel jutott érvényre, hanem a fanatikus nacionalisták zsákmányoló szenvedélye és a kisebbségi sorba került és kényszerített népcsoportok

létét és kultúráját fenyegető barbár intolerancia. Ezt a szomorú tényt Trianon után igen sok nyugati államférfi és szellemi kiválóság is elismerte. Sőt többen ráeszméltek arra, hogy Trianon nem csupán a magyarság tragédiája, hanem egész Közép-Európa, sőt egész Európa tragédiája. A szomszédos országok területi nyereségei nagyon is látszatnyereségek voltak, minthogy később ezek okozták a térség elszomorító politikai lezüllését, pontosabban azt a folyamatot, amely által a közép-európai térség valósággal játékszerré vált a nagyhatalmak kezében.

A nyugati nagyhatalmakra valójában egy antidemokratikus területszerző sovinizmus erőszakolta rá a maga akaratát. Ezeknek a hatalmaknak, ha valóban a kölcsönös európai kiengesztelődés és együttműködés lehetőségét kívánják létrehozni, igazából egy minden érdekelt számára elfogadható kölcsönös kompromisszum kialakítására, ha tetszik: kikényszerítésére kellett volna törekedniök. Ez a kompromisszum azt jelentette volna, hogy Magyarország megmarad etnikai határai között nagyjából abban az értelemben, ahogy ezt a Teleki Pál nevéhez fűződő nevezetes etnográfiai térkép rögzítette. Ezt a térképet annak idején a párizsi béketárgyalásokra utazó magyar kormánydelegáció is előterjesztette, amely erre a térkép által is rögzített valóságos etnográfiai állapotra hivatkozva kért több nagyobb körzetben is népszavazást. Ezt a jogos követelést azonban a békekonferencián vezető szerepet játszó (főleg francia) államférfiak rendre elutasították. Holott még akkor például Pozsony, Komárom, Kassa, Ungvár, Szatmárnémeti, Nagyvárad, Arad és Szabadka egyértelműen a magyar nyelvterület határai között helyezkedett el.

Az első világháború utáni rendezés tulajdonképpen három érvelési rendszerre támaszkodott: 1. Az etnográfiai elv a népesség etnikai összetételét vette kiindulásnak – ezt sohasem alkalmazták Magyarország javára, s így mind Csehszlovákia, mind Románia, mind Jugoszlávia vonatkozásában igen nagy magyar tömbök kerültek idegen fennhatóság alá, közvetlenül a trianoni határ túlsó oldalán; 2. a történelmi elv, amely a területek korábbi államjogi hovatartozását vette figyelembe – Magyarország ennek az elvnek az alapján semmiféle könnyítést sem kapott (holott például 3,5 millió németet csatoltak Csehszlovákiához arra hivatkozva, hogy lakóterületük a történelmi cseh királysághoz tartozik); 3. végül a gazdasági, közlekedési és stratégiai elv – ezt ugyancsak mindig következetesen alkalmazták Magyarországgal szemben, például a Dunától északra levő magyar területek elcsatolásakor, ebben az esetben csehszlovák gazdasági érdekekre hivatkoztak, vagy az Arad–Nagyvárad–Szatmárnémeti–Máramarossziget sáv Romániának ítélése során, amikor az szolgált érvül, hogy az itt (magyar lakosságú területen) húzódó vasútvonalra Bukarestnek szüksége van. Magyarország esetében egyaránt elestek az etnikai, történelmi és gazdasági-stratégiai kritériumok, s valóban minden helyi vitát Magyarország kárára oldott meg a „békekonferencia": az országot tulajdonképpen hadizsákmánynak tekintették, amelyből minden jelentkezőnek bőven osztogatni lehet.

Ha a trianoni nagyhatalmak nem minden esetben a magyarság kárára akarták volna megoldani a háború utáni területi rendezést, akkor valójában létre lehetett volna hozni egy olyan helyzetet, amely kölcsönös kompromisszumokra épült volna, a megegyezéses rendszer pedig elvezethetett volna a közép-európai térség egységének valamilyen helyreállításához. Lehetőség nyílt volna arra, hogy a létrejövő nemzeti államok között egy idő után az integrációs törekvések nyerjenek teret, és ezek az államok végül valamilyen (föderatív, konföderatív) államszövetségbe tömörüljenek. Ennek a kívánatos államszövetségnek a létrejöttét, sőt még a lehetőségét is egyértelműen Trianon akadályozta meg. Az, hogy a közép-európai kis országok képtelenek voltak szövetkezni

és egymással összefogni, nos, ez vezetett a régió teljes politikai lezülléséhez és dezintegrációjához, mondhatnám így is: balkanizálódásához: végső soron ez nyitott utat Hitler, majd Sztálin előtt. Ez tette lehetővé azt, hogy az egymástól elszigetelt, kölcsönösen gyűlölködő, egymásra kölcsönösen féltékeny országok sorra áldozatul eshettek annak a nagyhatalomnak, amelyik éppen be akarta kebelezni őket.

Trianon olyan történelmi tragédia, amelynek súlya azóta is bélyeget nyom Közép-Európa sorsára. A trianoni traumák és tragédiák következetes és módszeres enyhítése nélkül nem fogunk előre haladni a közép-európai régió gazdasági és politikai konszolidációja felé. Mindezt a térségbeli országoknak is végig kell egyszer gondolniok, ugyanis csak a kölcsönös engedmények következtében képzelhető el újabb integrációs folyamat. Az, ami Közép-Európából ismét európai hatalmi tényezőt formál, és lehetővé teszi, hogy a régió gazdasági, politikai, kulturális és erkölcsi szempontból ismét a hagyományos európai státus kiépítésének irányába mozduljon el. Trianon a közép-európai egységfolyamatok egyik legnagyobb akadálya volt, a lassanként mégiscsak kibontakozó európai egységesülésnek éppen ezért félre kell söpörnie Trianonnak mindazokat a következményeit, amelyek a jogtalanságok és kisebbségellenes diszkriminációk forrásai lettek.

INTEGRÁCIÓ ÉS DEZINTEGRÁCIÓ

Közép-Európa térképe nem egyszer kaleidoszkópra hasonlított az elmúlt évszázadban: erőszakos kezek időnként jól megrázták a sokféle színből összerakott alakzatot, s egyszeriben minden megváltozott: nagy emberi közösségek állami hovatartozása, városok és falvak elnevezése és etnikai jellege. Egymással gazdasági „szimbiózisban" élő városok között egyszeriben vámsorompók zárták el az utakat, és sajátos huszadik századi abszurdumként megjelentek a térképen az olyan vasútvonalak, amelyek mintegy a semmibe vezettek, minthogy a határövezetben fel kellett szedni a síneket. Holott például éppen a valamikori északi, keleti és részben déli magyar határ, az, amelyet a Kárpátok karéja alkotott, egész Európa leginkább állandó államhatárai közé tartozott. Ebben a tekintetben csak a Pyréneusokban húzódó francia–spanyol határ előzte meg.

Nemcsak az egykori Jugoszláviában végbemenő folyamatokra gondolok, mikor is a korábban jól szervezettnek és központosítottnak tudott titoista állam legalább öt külön köztársaságra oszlik. A szemünk láttára bomlik fel a korábban ugyancsak szilárdnak és konszolidáltnak tartott Csehszlovák (majd Cseh és Szlovák) Köztársaság is, és az új szlovák államnak magának is belső feszítőerőkkel kell megküzdenie. Ilyenek például azok a törekvések, amelyek az új köztársaság déli területein többséget alkotó magyarság helyzetéből adódnak: a szlovák államnak választania kell a széles körű magyar területi és kulturális autonómia létrehozása és aközött, hogy a jogbiztonság nélkül létre kárhoztatott hétszázezres magyar népcsoport egyszerűen hátat fog fordítani a köztársaságnak. Napirendre került a Kárpátalja államjogi berendezkedésének ügye is, minthogy a kijevi politika lényegében egységes ukrán államot kíván, a területen többségben élő ruszinok viszont mindinkább az autonóm Kárpátaljai Köztársaság tervét részesítik előnyben: általában az ukrán határokon belül, néhányan viszont visszatérve a csehszlovák állam kereteibe, ennek föderációs vagy konföderációs elrendezésén belül (már ha lesz ilyen). Ugyancsak mozgásban van a kommunizmus évtizedeiben legalábbis államjogilag konszolidáltnak tetsző román államegyüttes: Moldávia (Besszarábia) nyilvánvalóan, persze nem konfliktusok nélkül, visszatér a bukaresti kormány uralma alá. A két román állam teljes integrációját mindazonáltal nehéz lesz megvalósítani, inkább

valamiféle konföderáció képzelhető el, ez pedig minden bizonnyal ráirányítja arra a figyelmet, hogy Románia valójában mindig is egymástól eltérő karakterű országrészek mesterséges együttese volt, ma is az, és ez előtérbe helyezheti például a moldvai vagy erdélyi föderációs elképzeléseket, de mindenképpen nagyobb lökést adna az erdélyi magyarság autonómiatörekvéseinek.

Az mindenesetre kétségtelen, hogy a közép-európai térségnek az a szerkezete, amelyet az 1919–1920-as Saint Germaine-i és trianoni békeszerződések és az 1947-es párizsi szerződés létrehozott, mára megbukott. Mindenekelőtt megdőlt az utódállamok nacionalista megszervezői által kezdeményezett és a „békecsináló nagyhatalmak által szentesített közép-európai regionális berendezkedés két fontos nemzet- és államideológiai oszlopa: a „csehszlovákizmus" és a „jugoszlávizmus". Mindkettő politikai fikciónak és mítosznak bizonyult, s ugyanúgy negatív fogalommá vált, mint a „proletárdiktatúra" vagy a „szocializmus". Azt most már a nyugati békecsinálók mai utódai is kezdik felismerni, hogy Trianon és Párizs nemhogy megszüntette volna a régióban uralkodó nemzeti-nemzetiségi feszültségeket, inkább megsokszorozta és elmérgesítette ezeket. Ahogy mondani szokás, egyetlen vegyes nemzetiségű nagyállamból (a Monarchiából) létrehozott három vegyes nemzetiségű kisállamot (Csehszlovákiát, Jugoszláviát és Romániát). Legutóbb François Mitterand elnök ismerte el, hogy a „békét mindig a győztesek diktálták, akik általában a szemet szemért, fogat fogért elvet alkalmazták... e század összes békeszerződései, főleg az 1914-től 1918-ig tartó háborút követő szerződések..., de ugyanúgy az 1945-ös szerződés is... mind igazságtalanok voltak. A győztes dicsőségét, hatalomvágyát vagy azonnali érdekeit szolgálták, mindig is figyelmen kívül hagyták a történelmi, földrajzi, szellemi vagy etnikai realitásokat. Az elkövetkező háború drámája mindig le volt írva az azt megelőző békeszerződésben".

Az első világháború befejezése óta eltelt közel háromnegyed évszázad mindenesetre azt tanúsítja, hogy a nagyhatalmak (és az utódállamok) politikája nem a közép-európai régió stabil újjászervezéséhez, hanem minden józan megfontolást nélkülöző és többnyire erőszakos szétzilálásához vezetett. Trianon és Párizs nem hozott olyan rendet, amely a korábbinál igazságosabbnak bizonyult volna, ellenkezőleg, politikai káoszba taszította a Baltikum és az Adria között elterülő térséget, mindig forrón tartotta a nacionalista intoleranciát és újjáélesztette a nemzeti konfliktusokat. Következésképp az éppen soron következő expanzionista birodalomnak és ideológiai diktatúrának szolgáltatta ki a közép-európai népeket. Ezért is jelenik meg a nyugat-európai politikai szakirodalomban a „vissza 1914-hez" gondolata, amely mindenekelőtt azt szorgalmazza, hogy újra kellene gondolni az 1918 után végbement közép-európai változásokat. Jugoszlávia immár bekövetkezett és Csehszlovákia valószínűleg bekövetkező felbomlása már ennek a politikai kényszerűségnek a következménye. Eszembe jut Kuncz Aladár 1929-ben írott tanulmánya, az *Erdély, az én hazám*, amely a transzilvanista irodalom programját fejtette ki. Az Erdélyi Helikon tudós szerkesztője itt az irodalmi (és politikai) dezintegráció és integráció egymást kiegészítő folyamatairól beszélt: „Európa a termékeny, haladó szellemű nagy műveltségi és politikai együttműködéshez csupán magukat szabadon kifejező regionalizmusok útján juthat el. Előbb össze kell törniök a műegységeknek a lehető legkisebb darabokra, hogy egy új és összegző szellemi áramlat megcsinálja belőlük a valódi egységet".

Közép-Európa e századi története: az egymást váltó, szüntelenül egymás ellen ható integrációs és dezintegrációs folyamatok története. Az Osztrák–Magyar–Monarchia által létrehozott és hosszú időn keresztül fenntartott integrációt a vesztes háború után bekövetkezett – a nemzeti önrendelkezés elvére hivatkozó – dezintegráció, majd a művi

úton előállított „csehszlovák", „jugoszláv" (és „nagyromán") államrezonra épülő integráció követte. Ezt az államrezont sodorták el az 1938 és 1941 között végrehajtott határmódosítások (ezeknek a későbbi felszámolását nem az kényszerítette ki, hogy igazságtalanok lettek volna, hanem hogy az új térképeken ott volt Ribbentrop és Ciano kézjegye), illetve a csehszlovák és a jugoszláv állam akkor a német és olasz erőszak hatására bekövetkezett felbomlása, majd ugyanezt az államrezont erősítette meg az 1945 utáni csehszlovák, jugoszláv és részben (mert csak Észak-Erdélyre, Besszarábiára nem kiterjedő) román restauráció. És most az akkor újjáépített integrációt váltja fel az újabb dezintegráció, amelynek következtében Közép-Európa térképe ismét átalakul.

Ez a dezintegrációs folyamat egyszersmind a történelem ítélete a művi úton létrehozott kisállami integrációk fölött. Ezek mögött az integrációk mögött ugyanis sohasem az érdekek kiegyenlítésének valamiféle demokratikus konszenzusra épült „nemzetekfölötti" elve, hanem mindig egy olyan nemzetállami eszme állt, amely tulajdonképpen nem tudta eredményesen megszervezni magát az államot sem: következetesen csupán egyetlen uralkodó nemzetet (például a csehet, a szerbet vagy a románt) képviselt, és képtelen volt kielégíteni a nemzeti kisebbségek jogos kívánságait. Márpedig a középeurópai régió igazi rendezése és konszolidációja csak akkor következhet be, ha a térség államai szakítanak a nemzetállami berendezkedéssel, kivált ennek etnokratikus szélsőségeivel, és úgy oldják meg a nemzetiségi kérdést, hogy egyetlen népcsoport se érezhesse „kisebbségi" létre kárhoztatva önmagát.

Hogy a kívánatos új integrációnak mi lesz a formája, egyelőre nem tudható. Lehet az európai államközösség (ehhez persze csak a régió fejlettebb országai tudnak majd csatlakozni), lehet egy közép-európai konföderáció („Duna-konföderáció"), lehet a „visegrádi hármak" (illetve Szlovákia önállósodásával: „négyek") szorosabb gazdasági és politikai összefogása, lehet akár a Habsburg Monarchia (amelyben az uralkodó személye képviseli a „nemzetekfeletti" elvet). Most mindenesetre a veszedelmes konfliktusokkal fenyegető további dezintegráció van soron. Ez a dezintegrációs folyamat különös szerepet és felelősséget ró a magyar politikára, külpolitikára, amelynek lehetőségei szerint inkább az integrációs, mint a dezintegrációs folyamatokat kellene elősegítenie. A régió nemzeteinek mindenesetre előbb-utóbb egy új „békeszerződés" tárgyalóasztalához kell leülniök. Addig azonban a hagyományos nacionalista szenvedélyek által keltett ideológiai és politikai válságokon, konfliktusokon keresztül vezet az út. Közép-Európa most egy tanulási folyamat részese: csak remélni lehet, hogy Eszék, Szarajevó, Dubrovnik – és Marosvásárhely sorsából végül tanulni fog.

TANULMÁNY

MONOSTORI IMRE

A „mély magyar" Ady (és a „híg magyar" Petőfi)

„A magyarságnak – tizenöt éve vallom – semmire sincs nagyobb szüksége, mint hogy teste fölött ahhoz tartozó magyar öntudatot hordjon."
(Németh László: *Kisebbségben.*
Kecskemét, 1939, 89. l.)

Vajon lehet-e még újat, eredetit mondani Németh László Ady-élményéről? Hiszen olyan kitűnő elemzések szóltak már erről a hatalmas témáról, mint Grezsa Ferencé (*Tiszatáj*, 1977. 12. sz.), Kiss Ferencé (*Forrás*, 1978. 11. sz.) vagy Cs. Varga Istváné (*Hevesi Szemle*, 1977. 1. és 2. sz.). S nem kudarcra ítélt vállalkozás-e megkísérelni – mintegy a szakirodalmi előzményeket „elfelejtve" –, hogy egészen elölről induljunk el, s újra az eredeti Németh-szövegeket tegyük magunk elé: egyetlen, ám a Németh-életműben kitüntetett szerephez jutó fogalom eredetét, tartalmát és jelentésváltozásait vizsgálva. – Nos, természetesen úgy gondoljuk, hogy nem fölösleges ismételgetés egy efféle vállalkozás, sőt: talán az egyetlen lehetőség arra, hogy Németh László Ady-élményét érdemlegesen új mondandó reményében közelítsük meg. *Egyetlen* szálat húzva csak ki e nagyon szoros kapcsolódási felület rendkívül gazdag szőtteséből: egyetlen – de talán a legsúlyosabb – kérdésre keresvén a választ: mit is jelent valójában – Németh László értelmezése szerint – Ady Endre „mély magyarság"-a? (S persze arról is szólunk majd, hogy mit is jelent valójában Petőfi Sándor „híg magyarság"-a.)

Mindenekelőtt a „mély magyarság" fogalom eredetét és tartalmát kell szemügyre vennünk. Először is látnunk kell, hogy a fogalom (szoros összefüggésben a „kisebbségben" értelmű történelmi helyzetértékeléssel) nem Németh László találmánya. Miként Grezsa Ferenc már kimutatta, számos előd és kortárs hatott rá, erősítette-formálta a végül is – a 30-as és 40-es évek fordulóján – „nemzeti ideológiává" terebélyesedett (és ekkorra némileg el is torzult), eredetileg azonban hagyománykereső, a nemzeti múlt értékeit tudatosító irodalomtörténeti programot. A „mély magyarság" fogalomnak mégis mind a mai napig csak pejoratív csengése van (sőt léteznek kifejezetten rasszistának bélyegzett értelmezései is), valószínűleg azért, mivel eleddig a *Kisebbségben* körüli polémiák, illetve a másik két „hívott", idetársuló fogalom: a „híg magyar" s a „jött magyar" viharokat (és vaskos félremagyarázásokat is) indukáló közegében és összefüggésrendszerében értelmeződött leginkább. Sokkal kevesebb figyelem fordítódott a Németh-esszék egyik fontos sajátosságának, a metaforikus élményvilág metaforikus megjelenítésének a tényéből adódó motívumvizsgálatra, ez esetben a „mély magyar(ság)" metafora eredetére és eredeti jelentésére. Pedig itt nem

kevesebbről van szó, mint Németh László magyarság*eszményéről*, történelemszemléletének egyik – talán legerősebb – formáló erejéről, s nem utolsósorban – az előbbiekből következően – irodalomtörténeti hierarchikus rendjének meghatározójáról.

A „mély magyarság" eszme – ne riadjunk meg ezt ilyen határozottan kimondani – Németh László két világháború közötti esszéírásának egyik központi kategóriája, gondolata.

Eredete – időben – a 20-as évek közepének-végének (tehát az ún. „készülődés" korszakának) idejére tehető. Megjelenési helyei pedig – s ez nagyon fontos összefüggés – az Adyról, illetőleg a régi magyar irodalomról szóló tanulmányok.

Az is szembetűnő jelenség, hogy az Adyról szóló esszék, illetőleg a régi magyar irodalomról írt esszék párhuzamosan, egymás mellett, sőt, mintegy egymást is tükrözően, egymásba játszóan születnek és jelennek meg, mégpedig a 20-as évek végén, valamint a 30-as és 40-es évek fordulóján.

Vagyis: a „mély magyarság" fogalom genezisének idején, illetőleg a *Kisebbségben* körüli időszakban.

Az Ady-tanulmányok, valamint a régi magyarságról szóló írások rendre átjátszanak egymásba, megvannak közöttük a nagyon is nyilvánvaló átjárások és közös érintkezési felületek. Ennek oka az, hogy Németh László mindkét tanulmányfüzérben a „mély magyarság" lényegét és megjelenési formáit keresi, illetve mutatja be.

Lássuk először az említett időbeli párhuzamosságot.

ADYRÓL	A RÉGI MAGYARSÁGRÓL
Az Ady-vers genezise (1925)	
Az Ady-pör (1927)	*Balassi Bálint* (1927)
Ady Endre költészete (1927)	
Költő és mecénás (1927)	
	Molnár Albert zsoltárai és ritmikájuk (1928)
Pamflet és kritika (1929)	*Heltai prózája* (1929)
	Sylvester nyelvtana (1929)
	A vizsolyi Biblia (1929)
Ady összes versei (1930)	
Ady Endre (1934)	
Magyarság és Európa (1935)	
A teológus Ady (1936)	*Két templom közt* (1936)
	Berzsenyi (1938)
Vitathatatlan Ady (1939)	*Ágak és gyökerek* (1939)
Krleža Adyról (1939)	
Kisebbségben (1939)	
Magyar ritmus (1940)	
	A református énekeskönyv (1940)
	Kemény Zsigmond (1940)
	A döntés éveire (1940)
	Romlott vagy épült a magyar nyelv? (1940)
Ady ünnepére (1944)	

A fenti kronológiából is jól láthatóan tehát két intervallum köré csoportosulnak-sűrűsödnek össze az Adyról, illetőleg a régi magyarságról szóló Németh-esszék. E két intervallum – miként már mondottuk – a 20-as évek vége, valamint a 30-as és 40-es évek fordulója.

Németh László Ady-képének és a régi magyarság által megtestesített szellemiségnek közös alkotóeleme, sőt: legfontosabb azonosító motívuma a „mély magyarság".

Maga a fogalom keresztül-kasul szövi át Németh esszéisztikáját, és a sokszor fantomizált (nem csak Cs. Szabó László által), illetőleg mitizált (főként Babits ítélete nyomán) értelmezésekkel szemben az eredeti és valóságos tartalma fölöttébb egyszerű és világos. Tudniillik, *nem* elsődlegesen esztétikai értékkategória, nem is valamiféle raszszista alapú diszkrimináció, hanem egy sajátos – a trianoni sokk óta sokakban ott élő – *magyarságvédő* program megalapozása. *Ez* az indíttatás magyarázza Némethnél a 20-as évek lázas „őskeresését": a legfőképpen a 16. és 17. századi régi magyarságnak mint lehetséges kohéziós erőnek, „nemzetragasztó" lehetőségnek a fölfedezését; és *ugyanezt* a magyarságvédő funkciót szolgálja a 30-as évek végén és a 40-es évek elején (persze, már sokkal problematikusabban) az újra föllobbanó „mély magyarság"-kultusz esszéiben és publicisztikájában.

A „mély magyarság" mint fogalom valójában időbeli dimenzió mentén értelmezhető, nemcsak megjelenésének gyakoriságát és változó intenzitását, hanem történelmi tartalmát tekintve is. Persze, megjelenései során azonnal metaforikus alakzatot vesz föl (jellemzően Németh esszéstílusára), és *térbeli* dimenzióban magyarázza önmagát. Nem időben, hanem – *geológusi*, illetőleg kertészi észjárással – a talajrétegek elhelyezkedésének analógiájaként vonul végig az említett évtizedek Németh-írásain. Ő maga 1942-ben hasonlatként írja le a „mély magyar" fogalmat: „Arra gondoltam, amit a gyerekeknek annyiszor magyaráztam: a budai hegyek, amint lebuknak a Rákos homokja alá, s artézi kútjainkban újra fölüzennek." (*Fantomok ellen*. In.: *Sorskérdések*. Bp. 1989. Magvető és Szépirodalmi. 489. l.) A legárulkodóbbak ezzel kapcsolatban a gondolat metaforikus megjelenítései, illetve azok szövegkörnyezete. Legtöbbször a következők: „gyökér", „bazalttömb", „létünk talpa", „artézi kút", „tömör tömb", „sűrű", „sötét", „egy-tömb", – tehát a lefelé mutató térbeliség, a koncentrált erő és a komor történetiség képzetei. E választott metaforaláncsor magyarázata úgyszintén egyszerű: a különböző geológiai rétegek mélyfúrással bármikor elérhetők, egyszersmind jó táptalajt is jelentenek az ide gyökerezőknek.

Illyésről írja Németh 1932-ben, hogy költészetét „mély gyökerű magyarság" hatja át; azaz olyan magyarság, amely a mélyből táplálkozik. Illyés esetében persze nem elsősorban a régi magyarságra utal, hanem a magyar paraszti kultúrára, ámde – miként Németh László Ady-képének, Ady-mítoszának vizsgálata során látni fogjuk – a 20. századi magyarságérzés és magyarságtudat (éppen a „geológiai rétegek" átjárhatósága révén) közvetlen kapcsolatban állhat a 16. és 17. századi magyarságérzéssel és -tudattal; másfelől pedig a régi magyar kultúra, s ezen belül a nemzeti jelleg Németh szerint a magyar parasztságban reinkarnálódott, illetőleg őrződött meg jellegadó módon. Miként a *Magyarság és Európá*ban is írja: „A régi magyar, mint nyelve is, tömör tömb, e rossz idők lerepesztenek belőle, a Habsburg császárok elnevelik tőle urait, a szikla egyre mélyebbre verődik a földbe, de még most is rajta állunk mindannyian; parasztságunk java még mindig a régi Magyarország [...]" (70. l.)

Jellegzetes, sőt képletesnek is nevezhető az is, hogy a *Magyarság és Európa* mint írásmű (melyben Németh László történelmi, filozófiai és kultúrantropológiai kapcsolataiban kívánja bemutatni a címében megjelölt összefüggéseket) úgyszintén a már említ-

tett geológiai rétegződés analógiájára van megszerkesztve, ahhoz hasonló szerkezetet mutat. A „mély európaiság" (hiszen ez a fogalom is megjelenik a „mély magyarság" mintájára) itt a régi görög kultúrával való közvetlen kapcsolatteremtést jelenti. Európa felszabadító élményre vágyik – fejtegeti Németh –, a modern világ civilizációját ellensúlyozó ókori és prehisztorikus kultúrák felé fordul: „az emberiség mélyeit" kívánja megismerni, s abból táplálkozni.

A „mély magyarság" azonban nemcsak a régi magyarságot is jelentő történeti tartalmú kategória Némethnél, hanem – éppen erre utalóan – írói magatartás, szemlélet és lelkiállapot is. Lényege a sorslátó szemlélet, meghatározó színe (vagy inkább: hangulata) pedig a „sötét". „Az igazi irodalmi művet a nagy ellenállás ellen szegett, nagy hit hívja világra [...]", hangsúlyozza már 1929-ben. (*A vizsolyi Biblia.* In: *Az én katedrám.* Bp. 1969, Magvető és Szépirodalmi. 104. l.) „Magyarországnak a szatmári béke a vízválasztója – írja a *Magyarság és Európá*ban –; túl rajta még a sűrű, sötét, egy-tömb Magyarország, innen a Habsburgokhoz hozzákezesedő, világosabb, idegen műveltségű." (71. l.) Pár évvel később pedig így tér vissza ugyanez a gondolat: „a magyar történet [...] két élesen elütő világítású részre szakad – az 1700 előtti »régi magyarság«-ra s az azóta készülő újabbra [...]". (*Most, Punte, Silta.* In: *Európai utas.* Bp. 1973, Magvető és Szépirodalmi. 690. l.) Regényeikben Kemény és Móricz „nem hiába szálltak le" a 16. és 17. századba, „amikor a zsigereikben hordott magyarságról a legsúlyosabbat, a legfontosabbat *akarták* elmondani." (*Magyarság és Európa.* 68. l.)

A „mély magyar" életérzés további attributuma a magyar *sorsközösség* átélése és a közös otthonosság a magyar kultúrában. Németh László történelmi példája itt is a régi magyarság. Az az időszak, amikor „Kolozsvártól Csáktornyáig alapjában ugyanaz a fajta nemcsak széltében, de lefelé is: az úr úr, a paraszt paraszt, de ugyanaz az anyag mind a kettő. A *Halotti beszéd* magyarsága alig más, mint a mienk; a székely alig más, mint a göcseji." (*Magyarság és Európa.* 70. l.) A régi magyarság „egyszerre volt úri és népi életforma: humanistáin és prédikátorain át Európát szopta, s patriarkális udvarházaiban a népiséget szítta és emelte. [...] Ma már úgy érezzük, hogy a régi magyarság a magyar kultúra súlyosabb fele, s *későbbi nagy íróinkat is az növesztette kortársaik fölé, hogy gyökérzetük valahogy leért belé.* A mai népiség, akár magyar nyelv az, akár ritmus, észjárás, bölcsesség: szűk és betokolt; teljesebb és nyíltabb alakja: a magyar régiség. Magyar nép és magyar múlt: csak együtt alap." (*A döntés éveire.* In.: *Sorskérdések.* 619. l. Kiemelés tőlem. M. I.)

Ez utóbbi mondatokat 1940 júliusában vetette papírra Németh László, élesen bevilágítva a „mély magyar" teória eredetébe, tartalmába és persze funkciójába is. Mert a közös kultúra, a közös életforma, a közös gyökérzet a meghatározó jegyek tekintetében a magyarság összességén belül erőteljes szellemi homogenitást, egységessé és erőssé: ellenállóvá kovácsoltságot is jelent.

Ami persze már régen nem létezett a valóságban – különösen nem a 40-es évek elején – Magyarországon. Megmaradt viszont *mint örökség* – fejti ki jó néhányszor Németh – a 16. és 17. század valóban széleskörűen közös magyar kultúrájában: a *kálvinizmus* szellemi *örökségében*, egyszersmind *közösségében.* A vizsolyi biblia például olyan közös szellemi táplálék volt, mely úrnak és parasztnak egyaránt ugyanazt jelentette és ugyanazt sugallta. „A református magyar népben éppúgy benne van a biblia, mint a kenyér, amelyet eszik s a szőlő, amelyet kapál." (*Az én katedrám.* 103. l.) Sőt, Németh szerint a 16. században a kálvinista magyarság jelentette *a* magyarságot, és Szenci Molnár Albert legnagyobb érdeme, bibliafordításának legnagyobb jelentősége az, hogy pillért épített „az akkor magyarságot jelentő kálvinizmus alá." Németh László

felfogása a kultúráról éppen a kálvinizmus jelentőségének az elemzése során formálódik-szilárdul gyakorlatilag véglegessé – már a 20-as évek végén. „A kultúra nem tudás, nem művészi produkció – hangsúlyozza már 1928-ban –, hanem valami életet szabályozó elv, amely egy embercsoport minden tagjának belső mágnese, irányítója. Ilyen értelemben volt a görögöknek és franciáknak, s ilyen értelemben nincs ma minekünk kultúránk. De ha mégis van magyar csoport, mely százezrek alá tudott valami közös szellemi alapot teremteni, akkor a protestantizmus az, mindenhová elért, magyar könyvszámba menő bibliájával és zsoltáraival." (*Molnár Albert zsoltárai és ritmikájuk.* In.: *i. m.* 98. l.)

Ez az „életet szabályozó elv", a magyar protestantizmus Németh László eszmélését és szellemi tájékozódását is jelentősen befolyásolta. A mezőföldi parasztasszony nagymama gyakori bibliaböngészése, s a szilasi templom kórusán a zsoltárokat zengő rokonsághad antropológiailag jelenítették meg számára a protestantizmust: „akkor tudtam – írja –, hogy hozzátartozom, minden kételyemmel is, ehhez a biblia és zsoltár mögé barikádozott, négyszáz éves magyar közösséghez." (Uo.)

Szellemi tájékozódásának ezen irányában jut el a lélekben magyar protestáns írók legjelentősebbjeihez. „Amikor apámat a háború elsodorta, ez a zsoltáros hitetlenség vitt s ültetett eszem nyílásakor Ady Endre, Szabó Dezső és Móricz Zsigmond térdeire. Nem a magyar protestantizmusban voltak-e titkos bátyáim? Nagybátyáim, mert jóval több volt a melegjéből még bennük, mint bennem." (*Két templom közt.* In.: *Életmű szilánkokban.* II. k. Bp. 1989, Magvető és Szépirodalmi. 465. l.)

A „mély magyarság" – végül – Németh László értelmezésében az *európaisággal* való legszorosabb kapcsolatot is jelenti. Hiszen a 16. század magyar írástudója benne élt a közös európai műveltségben, később pedig éppen a „mély magyar" múlthoz vonzódó írók és gondolkodók voltak azok, akik „Janus-arccal", azaz kettős kötődéssel figyeltek a magyar sorskérdésekre, illetőleg Európára. Például Bethlen Miklós, aki „darabosságában is Európa nagy dolgaira figyelő protestáns Ulysszes" volt, de még inkább a 19. század két kiemelkedően nagy politikai gondolkodója: Széchenyi István és Kemény Zsigmond. És persze költészetünkben is kirajzolódik ez a vonulat. Az *Ágak és gyökerek* (metaforikus értelmű ez a cím is!) befejező passzusában, 1939-ben így ír erről: „Európa nemcsak körülöttünk van, hanem alattunk is. Ahogy író elődeinkbe, kultúránk gyökérzetébe visszanézek: elbámulok, mekkora Európa az, ami egy Balassiban, Zrínyiben, Berzsenyiben, Adyban felnyílik alattam." (In.: *Sorskérdések.* 611. l.)

*

Németh László helykijelölése szerint „mély magyarság", protestantizmus és európaiság legteljesebb megtestesítője a 20. században Ady Endre volt.

Nagyon jól ismertek azok a személyes, versbéli élmények, amelyek a még diák Németh Lászlóban halmozódtak fel Adyval kapcsolatban egy életre szólóan. Arról is tudunk, hogy Szabó Dezső 10-es évekbeli nagy tanulmányairól igen jó véleménye volt és maradt, s szerinte éppen Szabó Dezső az, aki áttörte a „*Nyugat* íróit a magyar ifjúságtól eltokoló előítéletet, Ady örökségét ő menti át az özönvízen [...]". (*Magyarság és Európa.* 98. l.) Szabó Dezsővel együtt ő is azt vallja – s ez az alaphangja már korai Ady-tanulmányai egyikének is –, hogy „Az író munkásságának esztétikai értéke szétválaszthatatlan próféciájának társadalmi súlyától, a kettő együtt ítélhető és ítélendő meg [...]". Már ebben az 1927-es (a kettészakadt magyar irodalom vitájához kapcsolódó) esszéjében érzékenyen rámutat Ady nagyságának, jelentőségének,

költészete lényegének mibenlétére. „Adyt én három nagy áram örvényének látom. Az első egy ősi, magyar tendencia, mely ott lappang a magyar irodalom mélyén, s Adyban foglalódott össze legelőször. A másik egy nagy európai koráramlat: a tizenkilencedik század második felének lehelete, mely Nagyvárad, Pest és Párizs levegőjéből szívódott Adyba. A harmadik a vidám életszeretet árama, egy új magyar hellenizmus [...]". (*Az Ady-pör.* In: *Két nemzedék.* Bp. 1970, Magvető és Szépirodalmi. 25. és 35. l.) Adyval kapcsolatban mondja ki tehát először Németh, hogy „mély-magyarság" és európaiság nemhogy távol esnének egymástól, de egyenesen egybetartoznak. Azért is fontos esszé ez az írása, mert szinte tapintható tömörséggel benne van csaknem mindannak az eredete, a lényege, amit azután Adyval kapcsolatban a következő másfél évtizedben elmond. Ugyanis már itt, már ekkor kifejti, hogy Ady magyarsága költői *erejében* nyilvánul meg, ő „visszafűti" a nyelvet a „Károli fordítások biblikus-magyar erejéig [...] Százados gyökerekkel magyar ez a vers [...]" – írja ugyanitt.

A magyarság és európaiság egységének a tétele erősödik föl az ugyancsak 1927-ben, Nagy Sándor könyvéről írott bírálatában. Itt azt hangsúlyozza, hogy „Ady magyar és világirodalmi erők sűrítője és transzformátora [...]", továbbá: „Ady egyetlen tünemény, akit természeti tünemény voltában, keletkezésében és lefolyásában kell rekonstruálni, s a magyar és világirodalom tüneményei közé beilleszteni." (*Ady Endre költészete.* I. m. 364. l.)

Ady verselésének „ősi magyar" jellegét az ugyancsak a 20-as évek végén írt Szenci Molnár-tanulmányában fejti ki először. A régi magyar vers egyetlen eredeti sajátossága szerinte (minden más ismérv európai átvétel, európai örökség) a *tagoló* forma. A „ritmikájukban mélyebben magyar költők" (pl. Csokonai, Ady, Erdélyi József) „a jambusban is tagoló verset írtak [...]". Az Ady-verseknek „ősi magyar lelkük" van. Az „ihlet" az, ami magyarrá teszi a ritmust. Ady verseit pedig „ugyanaz a princípium avatja magyarrá, mely Molnár Albert francia versikéiből belénk döbben. [...] Két költő, akik az ihlet extázisában százados távolokból is ugyanarra a ritmikai eleve elrendeltségre bukkannak. [...] Ez az ölelkezés azonban nem véletlen. Századokat áthidaló viadukt feszül a német egyetemek bolyongója s az Érmindszenten támadt Muszáj-Herkules közt. Ez a viadukt: a magyar protestantizmus." (*Az én katedrám.* 95. és 97. l.)

A *protestantizmus* tehát, a magyarság 400 éves kollektív öröksége!

A másik ilyen erős szál, amely Németh protestantizmusát, egészen pontosan: kálvinizmusát az Adyéval összekapcsolja: „a bennünk lakó Isten" formulává egyszerűsíthető *vallásosság,* vallásos ösztön. 1936-ban a *Tanú*ban jelenteti meg *A teológus Ady* című esszéjét, amelyben az istenes verseket elemezve arra a következtetésre jut, hogy „Adynál az Isten annyira az emberben van, hogy tulajdonképpen nem is láthatjuk őt magától. [...] S ha Kálvin: eleve elrendeltnek tartotta az üdvözülést; Adynál: az üdvözülés *egy* ajándék az élettel; akiket megszáll, azokat kényszeríti is." (*Két nemzedék.* 65. l.) A bennünk lakó Isten, a bennünk élő „foné tis daimonios", e sajátos kálvinista hitmegvallás közös meglétét fedezi fel tehát önmagában és Adyban, s így mint szubjektumnak is a legszorosabb köze van Ady istenes világához.

1930-as keltezésű, *Ady összes versei* című tanulmányban újólag rávilágít Ady Endre „mély magyarság"-ának és európaiságának együttes jelenlétére költészetében. „Ady nyelvében és ritmusában kétségkívül a XVI. század, e legmagyarabb századunk szele zúg. [...]; de végső fokon európai jelenség [...]", aki „a koráramok mélyebb sodrában élt. Mint pszichológus valóban Dosztojevszkij, Proust, sőt ha úgy tetszik Freud rokona; mint gondolkozó Tolsztoj őszintébb öccse, az Unamunok és Andre Gide-ek robusztusabb bátyja; mint kifejező művész a világszerűség elleni kifejezés-forradalom sokszor

barbár, de egészében nagyszerű hérosza." (*Két nemzedék.* 48. l.) A *Tanú*-beli *Visszatekintés*ben (1933-ban) ugyanerről a párhuzamról így ír: „ha Ady igazi társait keressük, Freudhoz, Prousthoz kell fordulnunk. A szín más, de a szellemtörténeti hely hasonló. Ady a pszichologizmus legnagyobb költője." (I. m. 508. l.)

Németh László Adyt „a legnagyobb magyar szellemnek" tartja. De nemcsak magyar, hanem *egyetemes* szellemnek s léleknek is, miként ezt egy 1934-es, *Tanú*-beli esszéjében (*Ady Endre)* kifejti. Mégpedig abban az értelemben, hogy rendkívül tágas világképet bontott ki verseiben. „Nyugatra hajtotta a magyart, de közben ősibb kultúrák felé bocsátott gyökeret: a régi protestáns Magyarországon át a Bibliába, saját lírikus-vérmérsékén át a görögségbe. [...] Ő figyelmeztet rá először, hogy a magyarságnak a keresztény-latin műveltség alatt kell keresnie választott rokonait, s költészete [...] egyszerre nyilall a zsidók vallásos pátosza s a görögök félbarbár zsenialitása felé [...]". (*I. m.* 56. l.) Egy évvel korábbi írásában, a *Visszatekintés* Ady-fejezetében így fogalmazott: „van benne valami a görög előttiek sötét és barbár kozmogonikus küzdelméből (a Biblia volt a kedves könyve...)". Ebből következik, hogy ha „a régiséget nem évszámokkal, hanem az eredet gyökereivel mérjük, Ady a legrégibb magyar költő, versének a gondolati és formai szerkezetéből egy Európa-alatti magyar lélek szól." (*I. m.* 56. l.)

*

És innen, körülbelül a 30-as évek közepétől kezdődően (vö. még: *A teológus Ady)* egyre bonyolultabb feladat lenne – persze, ha egyáltalán szükséges lenne – megkülönböztetni, szétválasztani Németh László Ady-képének, Ady-látomásának a tényleges Ady-életműből visszavezethető, levezethető elemeit azoktól az elemektől, amelyek Németh önnön magyarságképéből, magyarság*eszményéből* való ki-, illetve visszavetítések. Vagyis: Ady hatása Németh Lászlóra oly mértékű, hogy talán tőle kapja a legtöbbet magyarságeszményének megformálásához, egyszersmind azonban ő maga is erőteljesen formálja sajátos és szuverén Ady-látomását: Adyban látja és láttatja kiteljesedni magyarságeszményének legfőbb kritériumait.

S ugyancsak a 30-as évek közepe táján bukkan fel az egyetlen diszharmonikus elem e rendkívül szorosra zárt szellemi kapcsolatban. Németh szerint ugyanis Adynak nem volt ereje az *egész* magyar élettel szembeszállva „magából csinálni pártot magának. Ő odaengedte magát a hazugság egyik felének; belelovallta magát egy félig-hitt verbuválóhangulatba [...]. Hogy a *Nyugat*ban éppen csak föl-föllobbant a magyar öntudat, ebben az ő szemhunyásainak is része van. Műve fölemésztette erejét, az igazi harcra már nem futotta." (*I. m.* 60. l.) Ez a disszonáns mozzanat azután majd történetileg is, problematikájában is fölerősödik. A *Magyarság és Európá*ban azt fejtegeti – ami persze még társadalomtörténeti tény –, hogy a zsidó szellemi előretörés nélkül Ady másfél évtizede elképzelhetetlen, mivel ez a közeg jelentette mögötte a „kórust", ez bátorította, ez teremtette meg körülötte „a tömegek melegét". (92. l.) Ebben az összefüggésben a *Kisebbségben* egyik gondolatmenetében – a Korrobori-cikkre utalva – Ady „zsidószerelmének" és „zsidógyűlöletének" ambivalenciájáról szólva Ady ottani vízióját így kommentálja: ő „annyira veszendő fajtának tudta a magáét, hogy nem látott más mentséget, mint az új fajcsinálást." (64. l.) S Szabó Dezső legfőbb politikai érdemének éppen azt tartja, hogy fölmondta ezt a „korrobori"-szövetséget, fölszámolta ezt a „romlott gondolatot". (Látnivaló tehát, hogy Németh magyarságeszménye azon a ponton válik problematikussá, amelyen éppen a „mély magyarság" kritériumai fogalmazód-

nak meg: az ebbéli „feltételek" például az asszimiláns magyarok legtöbbje számára *eleve*, mintegy objektíve teljesíthetetlenek.)

Mindazonáltal, ez a közvetlen politikai harcot hiányoló, óvatosan bíráló állásfoglalás nem befolyásolja, nem másítja meg, nem színezi át Németh László Ady-élményét. Még a nyersebb megfogalmazása idején (a 30-as évek végén) is elszigetelt, szűk hatókörű marad; mintha Németh szándékosan tokolná be, tenné zárójelbe. Ez persze, végül is nem meglepő, hiszen a 30-as évek második felétől már a nagy megpróbáltatásra: az egyre veszélyesebbé váló külső erők várható hazai megjelenésének ellensúlyozására készül – és erre próbálja minden szellemi erejével a magyarságot is fölkészíteni.

S ebben a megszállott nemzetféltésben – később már a valódi, a lehetséges szövetségeseket és szövetségeket sem mindig fölismerve – különösen fontos hivatkozási példák lesznek a legnagyobb fomátumú „mély magyarok": Berzsenyi, Széchenyi, Kemény – és Ady.

Ők valamennyien (persze, nem csak ők) lényeglátó, sorslátó *történelmi realisták*. Németh szerint ugyanis a „mély magyarság" meghatározó eleme a történelmi realizmus, a történelmi érvényű és hiteles állásfoglalás a magyarság legsúlyosabb ügyeiben. Kemény Zsigmondról írt tanulmányában mutat rá talán a legtömörebben ennek mibenlétére, lényegére. Ez a szemlélet, világlátás – fejtegeti itt – a történelmi valóságot, magát az élet teljességét „történelmi szőttesnek látja, s az új eszmék szálainak is az ősi rámán s a megértett szőttesben keres helyet [...]". (*Az én katedrám*. 595. l.) Vagyis: a „mély magyarság" – ebből az aspektusból nézve – nem más, mint *a nemzeti tradíciók és a nyugati polgárosodás új értékeinek* a szerves összekapcsolása, összeszövése.

A régi magyarságnak és a modern Európának egyként elkötelezett Ady Endre Németh szerint a magyar irodalom *legnagyobb sorslátója*. S érzi azt a bűnt is, „mely kultúránk mély ösztöneitől szakított el. Innen nagy vonzalma a régi Magyarország, a protestantizmus, Csokonai felé. Ahogy Vajda egy áttelelt negyvennyolc, ő a századok előtt elaludt, s most újra fölébredt [...] Régi Magyarország. Ezért látja pusztulását." (*Magyarság és Európa*. 92. l.) *A Kisebbségben* lapjain így folytatódik a gondolat: „Mint minden mély-magyar ő is realista, nem rémlátó és nem bizakodó [...] éppolyan valós lényeglátással veszi fel [...] a magyar status praesenst, mint fél századdal előbb Kemény Zsigmond." (55. l.)

*

Miként arról korábban már szóltunk, jól kitapintható és követhetően szoros összefüggés áll fenn Németh László 20-as évek végi, illetőleg a 30-as és 40-es évek fordulóján született, a „mély magyarság"-gondolatot továbbgörgető és színező esszéi között. Éppen ilyen szoros a kapcsolat az Ady magyarságáról szóló írásai között is a jelzett időszakokban.

Egy szembetűnő súlypontmódosulást azonban észre kell vennünk. Azt ugyanis, hogy magyarság és európaiság korábbi egységben láttatását, egyensúlyát a 30-as évek végétől a magyar nemzeti jellegnek a korábbinál is erőteljesebb hangsúlyozása, kiemelése, gyakori ismétlése, mintegy látványos fölmutatása váltja fel. Mégpedig a „kisebbségben"-érzés, a „kisebbségben"-tudat megerősödésével összefüggésben. Ez utóbbi jelenség racionális oka és magyarázata az, hogy Németh László úgy érzi: a világháború küszöbén, a német veszedelem végzetes meglódulásának idején a *„mély magyar"* szellemiség szorult defenzívába, szorult *kisebbségbe*. Következésképpen nagyon is reális a veszély a jellegvesztésre, a nemzeti jelleg felmorzsolódására. Óriásivá nő benne a félelem attól, hogy a magyarság teste fölött *nem* ahhoz tartozó öntudat lesz úrrá.

1940-ben például újra arról ír, hogy a református énekeskönyv a „magyar nemzet legmagyarabb részében töltötte be az emlékezet szerepét", s Ady költészetét is e zsoltárok határozták meg: újra arról ír, hogy *legmagyarabb* íróink azok voltak, akiknek „gyökérzetükkel ebbe az elfeledt mély magyar rétegbe lejárásuk volt [...]"; s a huszadik század magyar irodalma legnagyobb cselekedetének azt tartja, hogy „ezt a befödött magyar geológiát olyan izzó, modern tüneményekben dobta föl, mint Ady Endre és Móricz Zsigmond." (*A református énekeskönyv.* In.: *Az én katedrám.* 106. l.)

Létünk alapja – hangoztatja Németh László – a régi magyarság, erre kell visszaállnunk.

Az ugyancsak 1940-ben írt *Magyar ritmus* című hosszú tanulmánya már a címében is jelzi vállalkozásának szándékát: a magyar líra történetének áttekintésével arra a kérdésre válaszolni, hogy miben is rejlik e költészet ritmikájának *magyar* jellege. S ennek a tanulmányának a genezise is a „kisebbségben"-gondolat. „Bizonyos – írja –, hogy amit másutt mély magyarságnak neveztünk: annak a tagoló vers a verstani megjelenése. S ha ez a vers bujdosásra kényszerült, szinte a fülünkből is kihalt – nem mehetett végbe anélkül, hogy ez a mélyebb és igazibb magyarság maga is bujdosóvá ne lett légyen a nevét viselő országban." (*I. m.* 26. l.) Évszázadok során szorult feledésbe a tagoló vers (Zrínyi Miklós költészetében szólalt meg utoljára); mígnem Csokonai és Berzsenyi kísérletei után Adyban született újjá. Költészetében – írja a *Vitathatatlan Ady*ban – „a régi magyar vers támad föl százados alvásából [...]". (*Két nemzedék.* 69. l.)

*

A *Kisebbségben* megjelenése előtt egyetlen bírálat sem hangzott el Németh László „mély magyar", („mély magyarság") fogalma ellen. Egyben azt is tükrözve, hogy ameddig csak a fenti értelmezések határain belül maradt, tehát ameddig a „mély magyarság" csupán pozitívan megkülönböztető minősítésként (azaz az *önmagával szembeni* minősítés megjelenése *nélkül)* létezett és értelmeződött, addig csupán egy kétségkívül szuverén, ám világosan körvonalazható magyarságeszmény kifejeződése volt: nem is igen lehetett (volna) másként értelmezni.

A lavinát a „híg magyar" matefora megjelenése indította el.

Az persze már az első pillantásra is látszik, hogy ez a metafora különösen szerencsétlen találmánya Németh Lászlónak. Már csak azért is, mivel sem fogalmilag (tartalmilag), sem pedig metaforikus értelemben nem állítható szembe a „mély magyar" megnevezéssel. Még nagyobb zavarra adnak okot a „híg" melléknév egyes jelzős szerkezeteivel („híg agyú", „híg eszű", „híg a leve" stb.) való önkéntelen képzettársítások. (Szerb Antal már rögtön a *Kisebbségben* megjelenése után észrevette ezt a fogalmi kibicsaklást, arra utalva, hogy a „híg" ellentéte nem a „mély", hanem a „sűrű". Vö.: *Az Ady-mítosz és a Drang nach Westen. Magyar Nemzet*, 1939. júl. 30.)

Az igazi nagy megrázkódtatás okai azonban mégiscsak azok, hogy *1.* a *Kisebbségben* című röpiratban jelenik meg a „jött magyar" kifejezés; *2.* ugyancsak itt szerveződik – vagy inkább torzul – irodalomtörténeti *rendszerré* Németh magyarságeszménye; és *3.* mindez 1939 tavaszán történik: a *Kisebbségben* a második zsidótörvény kihirdetése után robban bele a magyar szellemi közéletbe.

És persze azért is okozott robbanást ez a végletesen sarkító osztályozás, „kategorizálás", mivel sem a „mély magyar", sem a „híg magyar" metafora nem *esztétikai* (persze nem is rasszista szempontú) értékmérő kategória.

Eredetileg Németh a „híg magyar"-t úgy értelmezte (bár még nem nevezte meg), hogy természetesen léteztek szép számmal a magyar szellemi életnek (irodalomnak,

történelemnek) olyan jelentős, olyan nagy alakjai, akik *nem* érintkeztek oly intenzíven a régebbi korok magyar szellemi örökségével, mint Berzsenyi, Kemény, Ady vagy Móricz. (Petőfi, Babits, Füst Milán vagy Kassák jelentőségét, szerepét, fontosságát a magyar irodalomban Németh soha nem vonta kétségbe – pedig őket igazán nem lehet(ne) a „mély magyar" Németh-féle értelmezési körébe szorítani.) Az ő gyökereik tehát – e sajátos, de jól követhető – logika szerint *kevésbé mélyre* nyúlnak le a magyar történelmi évszázadokba.

A „mély magyar" és a „híg magyar" eredetileg tehát nem egymás ellen forduló értékrend volt Németh helykijelölésében, ítélkezésében, hanem csak *egy* (igaz, lényeges) szempont a sok közül, nevezetesen: mily mértékben hordozza az adott életmű a 16–17. századi magyar szellemiséget, illetőleg: beleilleszthető-e a Széchenyi- vagy Kemény-féle „történelmi realizmus" vonulatába?

A fent vázoltakat Németh Lászlónak Petőfi Sándor költészetét értékelő kisesszéinek, illetve tanulmányrészleteinek a tanulságával illusztrálhatjuk talán a legegyszerűbben.

Petőfiről 1928-ban (tehát az első Adyról, ill. a régi magyarságról szóló tanulmányaival egy időben) ír először Karácsony Sándor *Az Erő* című diáklapjába. Költészetét a legnagyobbak közé sorolja. Nagyságának titka a *mohóság*. Petőfi Sándor Németh számára a „legnagyobb példa, amelyet a magyar irodalom fölmutathat." (*Az én katedrám*. 558. l.) 1934-ben a *Magyarország* című napilap március 15-i számában így ír: Petőfi: „ez a szó jelenti irodalmunk legszebb hagyományát és legnagyobb igényét. [...] A magyar irodalomnak Petőfi a legnagyobb fénye. [...] Petőfi nagy tehetség volt, de legnagyobb tehetsége az volt, hogy teret tudott irtani ennek a tehetségnek. [...] Költészetében nyoma sincs a tétovázó erő gyűrődéseinek, az önmagán babráló szellem unalmának." S a cikk befejező sora így hangzik: „Magyar író akarsz lenni? A jelszó: Petőfi!" (*I. m.* 559–562. l.)

A kor és a mű, az élet és a mű tökéletes egységét ünnepli tehát Petőfiben.

Egy évvel később, a *Magyarság és Európa* egyik utalásában Petőfi „társai" Kossuth és Eötvös lesznek. Németh szerint ők hárman „a magyar alluvium óriásai, kivételes magyarok, akik otthon érezték magukat az időben, s műveikben természetük ép mását szerethették." (77. l.) Tehát: Petőfi(ék) kivételes nagysága(i) a magyarságnak, *jóllehet*, gyökerei(k) nem törték át a magyar társadalomfejlődés 19. századi *alluviális*, azaz „hordalék" talajrétegét.

Csak részletezően alapos szakmai vita tárgya lehetne annak a kiderítése, hogy Németh László itteni vélekedése mennyiben felel meg a történelmi, ill. az életműbeli tényeknek; az viszont eléggé nyilvánvaló, hogy a már itt „híg magyar"-nak bemutatott Petőfi Sándor költészete iránti teljes elismerése változatlan.

A *Kisebbségben* lapjain a „mély magyar" és a „híg magyar" kategóriák *osztályozási* szempontként érvényesülnek, tulajdonképpen valamennyi más egyéb szempontot (így az esztétikai érték szempontjait is) háttérbe szorítva, sőt kiszorítva *ebből* a magyar irodalomtörténeti vázlatból, röpiratból. Így azután Petőfi Sándorról szólva is elsősorban a „gyökerek" kérdése nyomul az előtérbe. Németh itt megismétli négy évvel korábbi besorolását (Petőfi alluviális költő, nem ért le a mélyben levő magyarsághoz, nem tudott a „magyar Atlantiszról"), majd így folytatja: „Magyar nyelv és ritmus keserves szülőfájásait sosem érezte. [...] Huszonhat éves korában halt meg, s az ágai voltak a gyökerei. Igen kevés talajra volt szüksége, s igen sok égre, fürödni, kinyújtózni." (23. l.) A pár hónappal később írt *Magyar ritmus*ban ekképpen folytatódik ugyanez a gondolat: „A magyar vers rejtettebb nehézségeihez ő éppúgy nem ért le,

ahogy viszonyainknak és fajiságunknak is fölötte égett. Talán azért is sikerült olyan gyönyörűen huszonhat éve – mert ember lehetett itt, létünk szörnyű nyűgei nélkül." (*Az én katedrám.* 51. l.)

Vagyis: azért, mivel nem volt, nem lehetett „mély magyar".

De még a *Kisebbségben* irodalomtörténeti prekoncepciójában (amelyben tehát *legfontosabb* rendező elv a „mély magyarság" s nem az esztétikai érték), nos, még e művében sem vonja vissza a Petőfi-életművet a legnagyobbra értékelő korábbi véleményét. Sőt, az 1941/42 fordulóján írt *Költők prózája. Petőfi és Arany* című tanulmányában még meg is erősíti. Itt ugyanis azt írja, hogy Petőfi huszonháromhuszonnégy éves ifjúként a magyar prózába „tisztító viharként" ütött bele; s ez még nagyobb teljesítmény, mint az, hogy a „verset úgyszólván első leheletével újjá formálta." Prózájában „a Kazinczy óta gyártódó madárnyelv" elolvadt. „Pedig lentről sem hozott sokat: a régiektől meg éppen nem tanult. Egyedül önmagától." (*Az én katedrám.* 585. l.) Vagyis „híg magyar" létére is a legnagyobb magyar költők és írók közt a helye. Még akkor is, ha szerinte Petőfi „a negyvenes évek fia, a koreszmék léghuzamában lobog, míg Aranyban a faj mélyei álmodoznak." (*I. m.* 589. l.)

1969-ben ír utoljára Petőfiről (*Mit vesztettünk benne? Igaz Szó,* 1969. júl. 7.). Ez a rövid cikk egyben tömör összegzése is mindannak, amivé – Németh szerint – Petőfi Sándor válhatott *volna,* mindannak, amit beteljesíthetett *volna.* Németh László *„irodalmunk újraalapító"* vezéregyéniségének képzeli el az 1849 után is élő és alkotó Petőfit, aki „arra lett volna képes nagyban, amire Vajda kisebben: hogy kitartson és alkalmazkodjék egyszerre; a megőrzött márciusi tüzet modernebb műfaji kohókba vezesse. [...] A század második fele: ez az, amit elvesztettünk benne [...]". (In.: *Megmentett gondolatok.* Bp. 1975. Magvető és Szépirodalmi. 614. l.)

*

A *Kisebbségben* megjelenését követő tengernyi *korabeli* reflexió közül most csak egyetlenegyet emelünk ki: talán a leginkább lényeglátó és bölcsen visszafogott érzelmű kritikát. Hamvas Béla írásáról van szó. Szerinte Németh Lászlónak csak egy általánosan is érvényes jelenség szintjén van igaza (erre utal majd Bibó István is), nevezetesen abban, hogy „az értékes emberek egy idő óta kisebbségben vannak, a kisebbség minden kedvezőtlenségével, hátrányával [...]". Ez a tünet azonban – folytatja Hamvas – nem kifejezetten magyar jelenség, hanem az egész korra jellemző. Másfelől pedig a magyar szellemiség újabbkori történetének Németh-féle kategorizálása („mély magyar", „híg magyar") *megosztja,* eleve széttagolja, egymástól elválasztja, sőt egymással *szembeállítja* (az egyébként egymástól persze nyilvánvalóan és ténylegesen is különböző) magyar szellemi teljesítményeket. Holott egy szellemi közegben a kisebbség és a többség létezésének a tényе természetes szituáció (és világjelenség), sőt *„szükségszerű ott, ahol az egység és teljesség nincsen meg.* A szellem pedig ilyenkor nem előjoga egyiknek sem: mind a kettő párt, oldal, tört, fél, részlet. [...] Kár azt hinni, hogy egy nép, mint amilyen a magyar, mély rétegeiben és legnagyobb képviselőiben ellenzéki és titáni. Ez egyszerűen nem igaz. Éppoly kevéssé, mint az, hogy opportunus, közömbös és lojális. Nemcsak Kemény Zsigmond és nemcsak Kazinczy Ferenc. És éppen ezért nemcsak Németh László és nemcsak ellenfelei. Mindkét csoport jóhiszeműségét feltételezném, hasson mindkettő a maga ereje és súlya szerint a közösségre, amelynek így mindketten értékes összetevői lehetnek." (*Híg-magyar, jött-magyar és mély-magyar. Katholikus Szemle,* 1939. nov. 614. l.)

Kissé hosszú idézetünkből kitűnik: Hamvas Béla alapvető igazsága (különösen 1939 végén) arra is figyelmeztet, hogy ha egy kor szellemi életében egyes részigazságok (mint pl. a „mély magyarság" Németh-féle kritériuma) túlságosan előtérbe nyomulnak és fölnagyítódnak, már-már szociológiai gyökereiktől is függetlenednek, könnyen érezhetik magukat *kirekesztettnek* (holott a szóban forgó teóriából ez nem következnék) azok, akik valamilyen „oknál" fogva nem tartozhatnak bele a kitüntetett kategóriába.

S e ponthoz kapcsolódik Bibó István *történelmi* perspektívát fölvázoló 1948-as fejtegetése és figyelmeztetése a *Kisebbségben* „mély magyar" teóriájával kapcsolatban. Bibó „mindenekelőtt" azzal a tétellel vitatkozik, „mintha a szenvedélyes lényeglátók, beleértve a legnagyobbat közöttük, Adyt, egyben az igazibb, jellegzetesebb, mélyebb magyar alkat jegyeit is megmutatnák. Ahhoz, hogy *igazabb* magyarok, nem tartozik hozzá, hogy *igazibb* magyaroknak is kell lenniök. [...] Abban tehát, hogy ők és társaik mindinkább elesnek az ország mindenirányú vezetésétől, nem az a lényeges, hogy az ő igazi *magyarságuk* kerül hatvanhét után fokozatosan *kisebbségbe*, hanem az – (s éppen ez lehet a klasszikus Bibó István-i tanulság) –, hogy általában ép értelem, ép ítélőerő, ép erkölcsi szenvedély, ép közösségi érzék kerül minden vonalon kisebbségbe, a tényleg érvényesülők és láthatóan szereplők hamis realizmusával szemben." (*Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem. Válasz*, 1948. 4. sz. 310–311. l.)

TŐZSÉR ÁRPÁD

Jelentéseltolódások József Attila Wolker-fordításaiban*

1.

József Attila a század harmincas éveiben a kor legnagyobb magyar szellemeihez, Bartókhoz, Németh Lászlóhoz hasonlóan érdeklődéssel fordult a szomszéd népek kultúrája (elsősorban irodalma) felé. Amint az köztudott, Anton Straka csehszlovák, illetve Moise Balta román sajtóattasék közreműködésével egész sor cseh, illetve román költő verseit fordítja magyarra. Komolyan veszi tehát azt a közép-európai programot, amelyet ő maga így fogalmazott meg: *„rendezni végre közös dolgainkat, ez a mi munkánk; és nem is kevés"*, de ezen az egyetemes programon belül Jiří Wolker, Petr Bezruč, Aron Cotruş, Tudor Arghezi és mások verseinek magyarításával egy speciális célt is követ. *„Saját hangjára talált az akkori* (román és cseh, T. Á.) *baloldali... munkásversekben"* (Gáldi László: *József Attila, a műfordító*. ItK 1955. 2. sz.), s e „munkásversek" magyarra fordításával ezt a „saját hangot", a magyar proletárköltészet hangját akarta felerősíteni.

Kétségkívül tisztes célok ezek, de pontosan úgy, ahogy a „munkásversek" vonatkozásában a költő saját alkotásai is felvetnek bizonyos esztétikai problémákat, úgy e célok műfordítói objektiválása sem egészen problémátlan.

Amint tudjuk, József Attila összesen hat Wolker-verset fordított magyarra, nevezetesen a *Tvář za sklem* (Arc az üveg mögött), a *Balada o očích topičových* (Ballada a fűtő szemeiről), az *Umírající* (Haldokló), a *V parku před polednem* (Délelőtt a parkban), a *Bez názvu*** (József Attila fordításában: Névtelenül) és az *Epitaf* (Sírfelirat) címűeket. Mi e szerencsésnek mondható válogatásból a *V parku před polednem* és a *Balada o očích topičových* című versek fordítását tesszük elemzésünk tárgyává, az ezekben vizsgálható jelentéseltolódások ugyanis megítélésünk szerint a „munkásverseket" fordító József Attila műfordítói alapállására általánosan jellemzőek.

2.

A *V parku před polednem* című Wolker-vers kötetben először 1921-ben, a költő első könyvében, a *Host do domu*ban (a cím szó szerinti jelentése: Vendég a házba) jelent meg. E kötet annak a gyermek-ifjúnak a hitét tükrözi, aki a világot a szív

---

* Tőzsér Árpád tanulmánya a Bihari Irodalmi Társaság pályázatán díjat nyert. *(A szerk.)*

** A válogatást készítő Straka ezt a verset a Wolker hátrahagyott műveit tartalmazó *Pozustalost* (Hagyaték) című kötetből vette, ahol ez valóban ilyen címmel szerepel. Az újabb cseh kiadások azonban általában a *Na nemocniční postel padá svět...* (A kórházi ágyra omlik a világ...) sorral, azaz a vers kezdő sorával jelzik. Wolker ugyanis ennek a versének nem adott címet, a *Bez názvu* (Cím nélkül) megjelölést a *Pozustalost* összeállítója írta a költemény fölé. József Attila a nem Wolkertől származó címet helytelenül fordítja *Névtelenül*re. A *Bez názvu* jelentése itt: Cím nélkül.

jóságával, a szív mindent befogó szeretetével akarja megváltani. Az egykorú kritika (például František Götz, idézi Štěpán Vlašin: *Jiří Wolker*. Praha, 1980. 109–110.) egyfajta „etikai realizmust" emleget a debütáló költővel kapcsolatban. Julius Fučík szerint a *Host do domu „a gyermek világra jöttének és felfedezéseinek a könyve"* (idézi Š. Vlašin, i. m. 109.), arról szól tehát (ha szabad így fogalmaznom egy verskötet esetében), hogy hogyan fogadja be a világ a gyermeket, s hogyan fedezi föl a gyermek a világot. A *V parku před polednem* világlátása azonban részben elüt ettől az alaphelyzettől, mert azt az átmenetet tükrözi, amely a *Host do domu* „etikai realizmusától" a költő második kötetének, az 1922-ben megjelent *Těžká hodinának* (a cím szó szerint „nehéz órát", értelem szerint „vajúdást" jelent) harcos proletárköltészete felé mutat. Íme, a teljes cseh szöveg szó szerinti fordítása:

Délelőtt a parkban

A zöld pázsiton át a fehér kankalinok úszva közelednek,
vitorláshajók hozzák a kék napot,
homokházak mellett gyermekek osztogatják
az egész parknak, melyet a város körülvesz.

Ma még én is gyermek vagyok.
És mindent szerethetek,
ma még és még holnap talán
virágzó imával váltom meg a kőházak fájdalmait.
De az ima is keményedik, akár az érő alma a fák lombjában.
Holnapután
már felnőtt lesz a szem, mely a szeretetet felszítja mellemben.

Férfivá válok
és katonává.
A katona szuronyával imádkozik.

Az első sorban a „kankalinok" (az eredeti szövegben „prvosenky") a tavaszt jelképezik. [A kankalin a „tavaszi" jelző nélkül is főleg tavaszi virág, de a cseh nyelvben ez a tény meghangsúlyozódik, mert a „prvosenka" a „prvý"(első) szóból van képezve.] A két sor képei összetett metaforarendszert alkotnak. Értelem szerint: a pázsit zöld vizén fehér kankalinok mint vitorláshajók úsznak egyre közelebb, s hozzák a kék napot.

A harmadik sorban megjelenik az ember „tavaszának" a hordozója, a gyermek: homokozók (homokházak) mellett gyermekek osztogatják (mármint a kankalint) a parknak, melyet a város körülvesz.

A kezdő képsor fő motívuma a tavasz és a gyermek, az utolsó sorokban pedig már az „érő almáról", tehát a nyárról, s a szeretetet „felszítő" („rozjítří" – elmérgesít, felszít) férfikorról van szó, hogy a befejező sorban felcsattanjon a „szurony", a harc kódája.

A versben tehát a természetet, gyermeket (embert) s társadalmat egyaránt megérlelő idő objektiválódik, s ennek az időnek a kulcsszava a „gyermek" és a „szurony", tehát az a két szó, amely ezt az időt közrefogja. A versstruktúra e közé a két szó közé feszül, s azt a történéssort teszi szemléletessé, az olvasó számára is megélhetővé, amely során a gyermek férfivá, s az ima szuronnyá keményedik.

S hogyan módosítja jelentéseltolódásaival e képpé objektivált történést a műfordító József Attila? Idézzük a verset most az ő fordításában:

Délelőtt a parkban

Fehér kikirics üdít zöld gyepet,
vitorláshajók hozzák a kék napot,
s homokházaknál osztják gyermekek
az egész parknak, melyet a város körbefog.

Még én is gyermek vagyok.
Mindent szerethetek még,
ma is, tán holnap ismét
megoldja kőházak kínjait virító imádságom.
De az ima keményedik, mint az érő alma lombos ágon.
Holnapután
felnőtté lesz a szem, mely szeretetem kibontja sután.

Férfi leszek
és katona.
S a katona imája szuronya.

József Attila azzal, hogy a „prvosenky"-t „kikirics"-nek fordítja, lehetetleníti a verstörténés beindulását. A kikirics ugyanis (szemben a kankalinnal) a köztudatban őszi virág, s így a versidő szempontjából annyira fontos tavaszmotívum a fordítás szövegébe nem mentődik át. Az „üdít" és „zöld gyep" kifejezések a „připlouvají" (úszva közelednek) ige nélkül nem elég egyértelműen utalnak a természet megújulására, az élet kezdetére. Egyik is, másik is elképzelhető nyári környezetben is. Az eredeti szövegben viszont a tavaszt jelképező kankalin („prvosenky" – első virágok) mellett az „úszva közelednek" ige hangsúlyosan a tavasz érkeztét, az élet indulását jelzi.

Az „úszva közelednek" kifejezés elhagyása a kezdő két sor képi összetartozását is elhomályosítja, illetve más jelentéssíkba tolja. Az eredeti szövegből világos, hogy a költő az érkező tavaszi kankalinokat látja vitorláshajóknak, a fordításban a „kikirics" és a „vitorláshajók" tertium comparationisa csak a „fehér" jelző, s a két sor kijelentésének a puszta párhuzama. De tegyük föl, hogy a „kikirics" és a „vitorláshajók" metaforikus kapcsolata így is világos, a történés időbeli távlata azonban akkor is leszűkül, mégpedig a „kék napra". A két sor párhuzamában ugyanis az egyértelmű második sor tölti meg jelentéssel a semlegesebb, s egyben nyitottabb első sort, s így végül is a két sor értelme egy kezdődő nap szemléltetése. József Attila szövegében nem egy évszak, hanem csak egy nap kezdődik egy parkbeli csendélet (játszó gyermekek!) hátttereként. Így viszont e kezdő képsor leválik a vers egészéről, nem kapcsolódik a második rész „érő alma" (az ősz) motívumához, más szóval: a beteljesedő idő kezdetét veszti.

S van a magyar kikericsnek az őszi jellegen kívül még olyan kapcsolt jelentése is, amely itt, e vers struktúrájának szempontjából zavarólag hat.

Ki ne ismerné Apollinaire nagy versét (Radnóti Miklós fordításában), amelyben a többnyire lilás-kékes, kellemetlen színű „kikerics" a „méreg", s az általunk elmondottaknak megfelelően pontosan az „ősz" szinonimája? S ki ne ismerné azokat a beszélt nyelvi fordulatokat, amelyekben ez a már hangalakjával is kiabáló, provokáló virág a dac, a mást akarás szimbóluma? Hiába enyhíti a József Attila-fordításban is e virág ilyenfajta jelentését a „fehér" jelző, hangalakjával a szó azért csak bevillantja a kezdő képbe a lázadás képzetét. S ezzel megint csak a verstörténés gradációja gyöngül, hisz Wolker szövegében csak a vers második részében, illetve a befejező sorokban jelennek meg a lázadást, harcot jelentő „felszítja" és „szurony" kifejezések. Sőt a versnek –

ahogyan azt már többször elmondtam – épp ez az alap-mondanivalója: azt a folyamatot érzékíti meg, amelynek során a gyermek férfivá érik, és a „mindent szeretni" állapotától eljut a lázadás, a harc szükségességének, sőt törvényszerűségének a felismeréséig. József Attila fordításában ez a lázadás, ez a harc a „kikirics"-nek köszönhetően jelzésszerűen már az első sorban előlegeződik, s a „történő" Wolker-vers egyfajta állapotleírás felé tolódik.

Figyelmen kívül hagyja József Attila a verstörténés gradációját a mű további részeinek a fordításában is. Az ötödik sorból elmarad a „ma", s a hetedik sorból az ismétléssel is nyomósított „még" időhatározó szó. Wolker azt mondja: *„Ma még én is gyermek vagyok", „még ma s még holnap talán virágzó imádsággal váltom meg a kőházak fájdalmát"*. A „ma" s a két „még" felhívás, mintegy bejelentése annak, hogy holnapután már valami más következik, nyomatékos figyelmeztetés az idő múlására.

József Attila szövegében távolról sem ilyen hangsúlyos az idő motívuma, a nyolcadik sorral bezáróan a kép csaknem áll, s ehhez a csaknem álló képhez a „holnapután" már nem tud az eredeti szöveg dinamikájával kapcsolódni. Erejét veszti az „ima keményedik" kijelentés is, az idő folyamatából kikapcsolva nem hat törvényszerűnek. Wolker ugyanis azzal, hogy a természet és a gyermek érésének a folyamatát egybejátszatja, a „szurony", a harc idejét törvényszerű, kikerülhetetlen jövőként objektiválja.

Itt kell megjegyeznem, hogy alaptalannak tartom Dobossy Lászlónak azt a véleményét, amely szerint *„a Wolker-költemény... erre a két sorra épül: »Ma is, tán holnap ismét – megváltja kőházak kínjait virító imádságom«"*. (*Jiří Wolker és József Attila*, Irodalmi Szemle, 1964/9, 836.) Hisz az eredeti szövegben a megismételt „még" s a „talán" határozószók pontosan annak az állapotnak az átmeneti, illetve jövőben kétséges voltára utalnak, amelyről e két sorban szó van. Ez a két sor csak irányul valami felé, de önmagában semmiképpen sem súlypontja a versnek.

Tény viszont, hogy József Attila szövegezésében – éppen a két „még" elhagyása következtében – ez az átmeneti jelleg gyöngül, s amint azt fentebb már kifejtettem, a kép szinte állóvá válik, a szeretetnek azt az *állapotát* fejezi ki, amelyben a gyermeki lelkű költő imával (szeretettel) akarja megoldani a világ fájdalmát. Sőt, ha jól megnézzük: a fordításban a kilencedik sor „De" ellentétes kötőszóval nyomósított cezúrája sem annyira éles, mint Wolker szövegében. A cseh „Ale" (de) után már csak az ősz, illetve a harcos férfikor képei következnek, ezzel szemben a fordításnak még a tizedik és tizenegyedik sorában is a gyermek bájosan esetlen, naiv szeretete tér vissza: *„Holnapután / felnőtté lesz a szem, mely szeretetem kibontja után"*. Wolker szövegében a „után" szónak nincs megfelelője, s valószínű, hogy a fordítás szövegébe is csak a „Holnapután" hívórím hangalakja vonta be. Bevonása viszont az ellentétes hangulatértékű „rozjítří" (elmérgesít, felszít) ige megtartását is lehetetlenné tette (nem lehet valamit „után" elmérgesíteni, felszítani!), s így szelídült ez az egyértelműen lázadást kifejező ige a fordításban „kibontjá"-vá. Csakhogy ez a „kibontja" a „szeretet" szelíd felfokozásával nem előre, a harc irányába mutat, hanem visszautal a hatodik, hetedik és nyolcadik sorra, amely sorokban a gyermeki „szeretet" először említődik direkt módon, illetve utalásszerűen. (A „Mindent szerethetek még" és a „virító imádság" kifejezések párhuzamában a „virító imádság" is a „szeretet" jelentésével telítődik.)

József Attila szövegében tehát a lázadás motívuma – a kezdő sor disszonáns „kikirics"-ét leszámítva – egyértelműen tulajdonképpen csak a befejező sorban, a „szurony" metaforájában jelenik meg. (Még a *„Férfi leszek / és katona"* sorokban is van egyfajta gyermeki kedveskedés, akárcsak éppen József Attila *Altatójának* hasonló

sorában: *„Tűzoltó leszel s katona!"*) Ez viszont annyit jelent, hogy a harc szükségességének a felismerése, amely Wolker szövegében fokozatosan, szervesen a mű teljességébe (idejébe) építve valósul meg, József Attila fordításában csattanószerűen, radikális, mintegy „forradalmi" fordulatként következik be.

Az érlelő időnek mint strukturáló elemnek a kikapcsolása mellett a fordítás másik leglényegesebb jelentéseltolódásának a nyolcadik sor „megváltja→megoldja" transzkripciója látszik. A fentebb már idézett Dobossy László (aki szerint a Wolker-vers „kulcsszava" éppen a „megváltásra célzó ige") „jóvá írja" e módosítást, s úgy vélekedik, hogy József Attila ezzel az átírással *„megkeményítette"* a verset, *„kiszűrte belőle a vallásos érzelmességet"*.

Tény, hogy József Attila radikalizáló szándéka ebben a jelentéseltolódásban a legnyilvánvalóbb, de itt figyelhető meg a beavatkozás negatív eredménye: az eredeti szöveg képiségének, gazdag szimbolikájának az elszegényítése, a részeket szerves egységgé integráló kapcsok eltépése is.

Az „imádság" a „megoldja" kifejezés mellett valóban eredeti jelentését veszti, s értelmezhető olyan óhajnak, vágynak is, amely a „kőházak", tehát a felnőtt társadalom „kínjainak" a „megoldását" (könnyítését, megszüntetését) célozza: *„ma is, tán holnap ismét megoldja kőházak kínjait virító imádságom"*. (A „kőházak" motívuma a „homokházak", a gyermekvilág ellenpontja!) Kérdés, hogy szükség volt-e erre a beavatkozásra, hogy nem nyitott kaput dönget-e a fordító, mikor ki akarja szűrni a „vallási érzelmességet" a versből?

Wolker szövegében a „kvetoucí modlitbou" (virágzó imával) kifejezésben a „kvetoucí" (virágzó) szó visszakapcsolás az első sor jelentésére: a tavasz motívumára, a virágzás idejére, a fehér kankalin megjelenésére. Ahogyan a gyermekek virágot osztogatnak a felnőtteknek, úgy próbálja megváltani a gyermek-költő imával (szeretettel) a felnőttek kínjait. A virág a hasonló, az ima a hasonlított: olyan az ima, mint a virág, ez is, az is a tisztaság, a szeretet jelképe. Az „imádság" nem vallásos tartalmával van tehát jelen a versben, hanem azzal a jelentésével, amelyben közös a virággal. Nem valóságos imával akarja megváltani a gyermek Wolker a szenvedő világot, hanem szeretettel, s az „imádság" csak *„szociális szimpátiájának"* képi kifejezése.

József Attila tehát a „megváltja→megoldja" módosítással ugyanazt mondja, amit Wolker, csak míg Wolker bibliai képpel szemlélteti mondanivalóját, addig József Attila ugyanazt a mondandót direkt módon fogalmazza meg.

S az elmondottakat összefoglalva: Wolker műalkotásának stiláris egységét tartva szem előtt, József Attila fordításában a következő legáltalánosabb módosításokat észlelhetjük: az eredeti műben az idő folyamatának, a történésnek sokkal nagyobb a strukturáló szerepe, mint a fordításban; a fordításban nincs következetesen, sorról sorra végigvezetve a virágzó és beérő természet, valamint a szeretettől a harcig növő gyermek-férfi párhuzama; s végül figyelmen kívül hagyta a fordító Wolker versének (s általában lírájának) azt a vastörvényét is, amely szerint a leírt konkrét és reális helyzetek, pillanatképek a szerkezet meghatározott helyén törvényszerűen képpé válnak, s így általános mondanivalót közvetítenek, s hogy a konkrétnak és általánosnak ez az állandó transzmigrációja a makro- és mikrostruktúra szintjén egyaránt szüntelenül mozgásban tartja a művet, olyan párhuzamokat és ellentétpárokat alakít ki benne, amelyek szüntelenül előre- és hátrautalnak, s megteremtik az aránylag rövid szöveg páratlan ökonómiáját.

Következésképpen az olvasó a verset nem egy valóságos ifjú dinamikus fejlődésképének, s ezt a fejlődésképet nem a harchoz felnövés gazdagon motivált szimbólu-

mának érzi, hanem egy olyan költő jellemrajzának, aki a passzív világszeretet állapotában hirtelen, formailag mintegy csattanóra hegyezve, a harc, az aktivitás szükségességére döbben.

Vagyis: a mű eredeti stiláris egysége a fordításban a különböző jelentéseltolódások következtében jelentősen csökken, s így ezeket a jelentéseltolódásokat nem lehet a fordítói egyénítés kategóriájába sorolni, s egyéb módon sem lehet „jóváírni".

3.

Míg a *V parku před polednem* a kevésbé ismert Wolker-versek közé tartozik (például az 1946-ban Stanislav Kostka-Neuman által készített, s ma már klasszikusnak számító Wolker-válogatás sem közli), addig a *Balada o očích topičových* című Wolker-költeménynek csak a magyar nyelvű kritikai visszhangja megtöltene egy vastagabb füzetet. Sajnos azonban – ismerjük be – a fokozott magyar érdeklődést nem annyira a mű vitathatatlan esztétikai értékei, szépségei váltották ki, hanem a záró rész két sorának József Attila-i értelmezése.

Amint az közismert, Wolker ezzel a szentenciával végzi versét: *„Dělník je smrtelný, / práce je živá"* (A munkás halandó, / a munka élő). József Attila e két sort így értelmezi át: *„A munkás halhatatlan, / a munka él"*. E jelentésmódosítás jogosságáról vagy jogtalanságáról máig legalább tízen mondták el alapos tanulmányokban a véleményüket, köztük olyan jelentős irodalomtudósok, mint Dobossy László, Bojtár Endre, Kovács Endre, Gáldi László, cseh részről Richard Pražák és legújabban Štěpán Vlašin. A véleménynyilvánítást mi sem kerülhetjük el (nem is akarjuk), de még előtte (s a teljes vers József Attila-i értelmezése előtt) lássuk – legalább nagy vonalakban – a vers azon esztétikai értékeit, amelyeknek köszönhetően a mű ama bizonyos két sor problematikus fordítása nélkül is rászolgál érdeklődésünkre.

„A líra állapot, az epika tett" – írja Wolker egy 1921. július 1-jén keltezett, A. M. Píšának címzett levelében. S számára az 1921-es év a tett, az epika éve. Ekkor írja a második kötetének tartópilléreit képező epikus kompozíciókat, a *Balada o nenarozeném dítěti* (Ballada a meg nem született gyermekről), a *Balada o očích topičových* (Ballada a fűtő szemeiről), a *Balada o snu* (Ballada az álomról) című szociális tárgyú balladákat.

S a „tartópillért" itt csaknem szó szerint kell érteni: az első ballada a kötet elején, a második a közepén, a harmadik a végén foglal helyet. S mivel egyik a szerelemről, a másik a harcról, a harmadik pedig a munkáról szól, létünk e három alapminősége szinte az emberi teljesség egységébe fogja a kötet anyagát. Igaz, a *Ballada a meg nem született gyermekről* a szerelemnek éppen a lehetetlenülését, a *Ballada a fűtő szemeiről* pedig a munka munkásnyomorító jellegét fogja epikai vázba, de e művek teljes mondandójának csak részét látja, aki csak ezt látja bennük. Azt is látni kell, hogy a szerelemnek ez az ellehetetlenülése és a munkás elnyomorodása itt egy történelmileg meghatározott társadalmi renden és koron belül, egyenesen annak következményeképpen történik, s a két vers – azzal egy időben, hogy ezeket az antagonizmusokat epikába állítja, s a társadalmi rend ellen lázít (emlékezzünk: „az epika tett"), apoteózisa is a szerelemnek és a munkának. A „fűtő-balladának" egyenesen a struktúráját határozza meg a munkának az a képe, ahogyan *„a réti virához hasonló kék munkásszemek / vasdrót-erekben szerteúsznak a város felett"*.

Wolker tehát a *Ballada a fűtő szemeiről*ben azzal a dialektikával szól a munkáról, amelyet magyar versben éppen József Attila fogalmazott meg:

Bár munkádon más keres –
dolgozni csak pontosan, szépen,
ahogy a csillag megy az égen,
úgy érdemes.

Ez a differenciált lírai munkameghatározás a Wolker-balladában természetesen gazdag epikai motivációba, leírásokba, párbeszédekbe, a ballada népi-nemzeti hagyományaiba kódolódik. Lássuk, hogyan!

A bevezető négy sort akár Karel Jaromír Erben, a múlt századi cseh balladaköltő is írhatta volna:

Utichly továrny, utichly ulice,
usnuly hvězdy okolo měsíce
a z města celého v pozdní ty hodiny
nezavřel očí svých jenom dum jediný

Szabadon fordítva:

Elcsendesedtek a gyárak, elcsendesedtek az utcák,
elszunnyadtak a csillagok a hold körül,
s ezekben a kései órákban az egész városból
csak egyetlen ház nem zárta le a szemét.

A sorok ritmusából lehetetlen nem kihallani a cseh és magyar népköltészetből egyaránt jól ismert – itt tizenkettesekké szerveződő – felező hatosokat:

3 3 3 3
Utichly / továrny, / utichly / ulice

A második sor első hatosa ugyan egy szótaggal rövidebb, de a „hvězdy" első (hosszú) szótagját könnyűszerrel ki lehet tartani kétmorányi ideig, s akkor a zökkenőt alig érzékeli a fül.

A kezdő résznek nemcsak a zeneisége, hanem a képisége is a ballada népi-nemzeti hagyományaira utal. A „hold" a romantikának általában is fontos reáliája, de mint a rejtélyesség jelképe, a 19. századi balladákban különösen gyakori kép. Meghatározó szerepe van itt, a Wolker-ballada történést indító helyzetrajzában is: előrevetíti a „balladai homályt", a sejtelmesség fényét szórja a helyszínre.

De a „holdnak", „csillagoknak" és „kései óráknak" ebben a – mondjuk – erbeni terében és idejében a tárgyak egyáltalán nem erbeniek. A „gyár", az „utca", a „város" már a huszadik század szimbóluma. A programszerűen vállalt népi-nemzeti formába tehát szociális és internacionális tartalom kerül.

A következő részben Antonínt (Antalt), a villanytelep munkását és tíz társát látjuk a gyárban munka és beszélgetés közben. A hagyományos balladától meglehetősen idegen tartalom hatására a kötött forma természetesen fellazul, a hosszabb s rövidebb sorok szabálytalanul váltakoznak, az indító sorok zeneisége azonban búvópatakként állandóan jelen van, csak néha erősebben, néha gyengébben halljuk.

Leginkább a régi magyar tagolóversre emlékeztet a mód, ahogyan Wolker az indító négy sor ritmusképletét szinte végig, a vers egészében megtartja: a négy ütem (esetenként két kétütemű sorra törve) a műnek csaknem minden sorából kielemezhető (vannak persze teljesen szabad, kötetlen sorai is), de az egyes ütemeken belül a szótagszám szabálytalanul változik.

A felező hatosok tisztán, oldatlan állapotban ott csendülnek föl ismét, ahol a kemence lángjától megvakuló Antonínt elvtársai hazavezetik, s otthon a vakot a jaj-

veszékelő feleség fogadja. A szereplők belső feszültségének, zaklatottságának megfelelően az elbeszélés tempója itt felgyorsul, a sorok először csak tapogatózva, bizonytalanul, később határozottan megint ősi ütemekbe rendeződnek:

3 3	
Proč si se / miloval	(Mért szeretkeztél
3 3	azzal az átkozott lánnyal,
s tou holkou / proklatou,	vas szeretővel,
3 3	tűzzel és lapáttal?)
s milenkou / železnou,	
3 3	
ohněm a / lopatou?	

Nem lehet véletlen, hogy a hagyományokra utaló hibátlan felező hatosok Antonín asszonyának a szájából hangzanak fel újra a versben. Jelentése csak egy lehet: Antonín felesége hagyományos munkásfeleség. Nem harcostárs, mint például a *Ballada az álomról* hősnője, hanem a férjét a testet nyomorító gyártól, munkától féltő asszony.

Ennek a negatív magatartásnak a versbeli funkciója pedig a következő: általa meghangsúlyozódik az a valami, amire irányul. Az asszony monológjának köszönhetően még erősebben érezzük, hogy a vers igazi témája a munka. A munka, amely ugyan megnyomorítja, sőt elpusztítja a munkást, de ez a munkás mégis a munkának, a munka által teremtett értéknek köszönhetően nő *„teste megkínzott cserepei fölé"*, válik ő maga is objektív értékké.

Ilyen negatív hangsúlyokat kell látnunk a befejező sorokban is:

Dělník je smrtelný,	(A munkás halandó,
práce je živá,	a munka élő,
Antonín umírá,	Antal haldoklik,
žárovka zpívá:	a villanyégő énekel:
Ženo má, – ženo má,	Feleségem, feleségem,
neplač!	ne sírj!)

Az első és második, illetve a harmadik és negyedik sor olyan ellentétpárokat képez, amelyekben az első tag – önmagát problematizálva – a második tag állítását hangsúlyozza: a munkás halandó, de: a munka élő; a villanytelep fűtője haldoklik, de: a villanyégő énekel. A stílus szempontjából pedig olyan szintaktikai párhuzamok ezek, amelyek ellentéteket hoznak tudomásunkra. Aki megbontja őket, a mű stiláris egységét bontja meg.

De megközelíthetjük a befejező részt képisége oldaláról is.

F. X. Šalda épp Wolker balladáiból kiindulva írja le 1926-ban: *„Úgy tűnik, egyfajta új szimbolizmus küszöbén állunk. Ebben a szimbolizmusban az eszme realitássá testesül, de másként, diszkrétebben és életszerűbben, mint a korábbi szimbolisták műveiben."* (Idézi Št. Vlašin, i. m. 147.) A *Ballada a fűtő szemeiről* témája olyan „diszkrét, életszerű" történet, amely a mű meghatározott pontján szimbólummá, a munkának mint az emberi létezés princípiumának szimbólumává lobban. S ez a pont éppen a fent idézett befejező rész második sora:

práce je živá	(a munka élő)

A megelőző sor, a *„Dělník je smrtelný"* (A munkás halandó) még a történet, a „realitás" része, a konkrét fűtő konkrét halálára vonatkozik, de a „práce je živá" már

ennek a történetnek, „realitásnak" (mint szimbólumnak) a jelentése: a munkás lehet halandó, de az általa teremtett mű túléli őt, halhatatlan.

S nem csak a mű halhatatlan. A. M. Píša idézi a költő egyik levelét: a munka *„az élet értelme, célja, eszköze"*, a munka *„kenyér"*, s az a valami, ami *„az embereket ténylegesen egy magasabb rendű testvéri közösségben egyesíti"*. S ez a közösség az egyes ember halálával nem halhat meg – mondja nekünk már a versben a költő. *„A munkás halandó"*, de a munkája által szerveződött *„magasabb rendű... közösség"*, a munkások közössége halhatatlan. *„Antal haldoklik"*, s feleségét már *„az éneklő villanyégő"* (s minden, amit szimbolizál: a munka, a munkások közössége) vigasztalja.

Így, e gazdagon rétegzett alakzatok, szimbólumok segítségével „testesíti meg" Wolker az „eszmét", ezen a többszörösen funkcionált nyelven mondja el, hogy a jövő akkor is a munkásságé, ha az egyes embert-munkást megnyomorítja, tönkreteszi a munka.

S most tegyük föl a kérdést: átmentődött-e minden e gazdag jelentésű, sokfelé vágó stílusból József Attila fordításába, illetve illeszkednek-e költőnk „fordítói egyénítése", módosításai az eredeti mű stiláris egységébe?

Le kell szögeznünk, hogy a mű egészét és arányait tekintve ez a fordítás pontosabb, mint a *Délelőtt a parkban*é, a zavaró jelentéseltolódás itt kevesebb, mint amott. Éppen ezért nem tartjuk fontosnak az egész fordítás aprólékos elemzését, inkább csak a problematikus részekre szorítkozunk.

Kezdjük verstani kérdésekkel!

Érdekes, hogy a fordítást nem egy méltatója „verstechnikailag" és prozódiailag is rendkívül hűnek találta. Kovács Endre szerint a költő a Wolker-fordításokban *„Megtartotta az eredeti versek spáciumait és a szabad kötetlen lejtését"*. S Kovács a *Ballada...* fordításáról értekezve sem felejti el aláhúzni a *„verstechnikai hűséget"*. (It. 1949. 1. 145–46.)

Dobossy László is azt írja a *Ballada...* fordításáról, hogy a fordító *„Tisztelettel követi az eredeti mű értelmi és ritmikai felépítését"*. (I. m.)

Minket pedig mindjárt a vers első négy sorának a fordításában meglep az eredeti szöveg és a magyarítás „ritmikai felépítésének" különbözősége.

József Attila szövege:

A gyárak állnak, az utca halott,
a holdudvarban alvó csillagok.
A városra feküdt az éjszaka,
nem éber, csak egy épület maga.

Fentebb már elmondtuk, hogy Wolker első négy sora szabályos felező hatosokban íródott. József Attila Wolker népi hangolású ütemeit jambusi sorokra dolgozta át, s így az eredeti expozíció népi-nemzeti kötődései fordításában nem érződnek.

S a verstan után egy kis fordításgenetika: mi motiválja vajon ezt a nyilvánvaló és (József Attila tudatossága mellett) véletlennek semmiképpen sem tekinthető eltérést az eredeti szöveg ritmikájától?

Dobossy László a két költő verseszményét összehasonlítva azt az észrevételt rögzíti, hogy József Attilának nem egy verse van, *„amelynek a kompozíciós váza, a gondolati emelkedése és az érzelmi sugárzása is pontosan emlékeztet a második korszakbeli Wolker egyik-másik nagy darabjára. Ilyen például maga a Külvárosi éj is..."*. S fejtegetésének további részében Dobossy a *Külvárosi éj* megfelelő részeit éppen a „fűtőballada" fentebb elemzett bevezető szakaszával veti össze. S miután a kettő között

azonos „motívum-építést" figyel meg, Szántó Judit visszaemlékezéseire hivatkozva még hozzáteszi: *„József Attila ekkor – legtermékenyebb korszakában – valósággal együtt élt a cseh költőtárs verseivel, amelyek csontjaiba vésődtek és amelyekben saját költészetének az érlelőit találta meg."* (I. m. 835–836.)

Dobossy László tehát úgy véli, hogy Wolker versei közvetlenül hatottak József Attilára, s ennek a hatásnak a bizonyítékát elsősorban a *Külvárosi éj* leíró részeiben látja. S valóban, a magyar *Ballada...* kezdő szakaszának „motívum-építése" vitathatatlan egyezéseket mutat a *Külvárosi éj* harmadik és negyedik szakaszába foglalt leírás szerkezetével. De ezt Wolker-hatásnak két okból sem tudhatjuk be. Először is azért nem, mert *„József Attila cseh költőkből való fordításait... 1932 decembere és... 1933 közepe közöttre tehetjük"* (József Attila összes művei IV., Akadémiai Kiadó, Budapest 1967. 207.), a *Külvárosi éj* pedig 1932 októberében már kötetben is megjelent, megírásának idejét tehát jóval korábbra kell tennünk. Másodszor pedig azért nem, mert – amint azt láttuk – a jelzett szakasz szövege József Attila fordításában jelentősen különbözik a wolkeri szövegtől. A *Külvárosi éj* és a Wolker-ballada József Attila-féle fordításának hasonlóságait inkább az magyarázza, hogy költőnk egyszerűen a *Külvárosi éj* nyelvére fordította a cseh verset. A „fűtő-ballada" esetében tehát nem Wolker hatott József Attilára, hanem József Attila alakította magához Wolkert. Ezért nem kerültek át fordításába a cseh szöveg nyilvánvaló népi-nemzeti kötődései, metrumai.

S nem csak a bevezető négy soré nem.

Az a mód, ahogyan a cseh költő a 3+3+3+3 tagolású sorokon belül az egyes ütemeket oldja és szigorítja (tagjaik számát szaporítja, csökkenti és újra rendezi), illetve a kötött ütemrendszerű sorokat a kötetlen (szabad) sorokkal váltogatja, sajátos hullámzást s így egyfajta zenei strukturáltságot biztosít a műnek. S amennyiben ez a strukturáltság a hagyományos (népi-nemzeti) és modern (kötetlen) sorfajták ellenpontjain nyugszik, ebben is Wolker népi-nemzeti allúzióit kell látnunk.

Az eredeti szövegnek ezt a sajátos zenei hullámzását József Attila is érezhette, mert fordításában körülbelül úgy váltakoznak a szigorúan kötött és oldottabb jambusi sorok a szabad sorokkal, ahogyan az eredeti szövegben a négyütemű sorok a kötetlenekkel. Csakhogy amennyiben itt még a kötetlen sorok is jambusokban végződnek:

/∪ –/ /∪ –/

(*„A katlan újból nyílik; mind súlyosabb a kéz", „A katlannál fölfogta huszonöt év nyügét"* stb.)

József Attila zenei ellenpontjai távolról sem olyan markánsak, mint az eredeti szövegé. S ami még ennél is lényegesebb: a fordításban nem a népi és modern ritmusok, hanem a „nyugat-európai" és avantgárd hangolású sorok „hullámzanak", s ezek Wolker népi-nemzeti utalásait természetesen nem tartalmazhatják.

A „népi-modern" ellenpont a wolkeri szövegben azonban másként is jelen van, nem csak a vers prozódiai megoldásaiban. Ilyen ellenpontnak minősíthető az Erbenre és a cseh népballadai hagyományokra utaló, fent elemzett formának és az internacionális-nagyvárosi-proletár tartalomnak az az ellentéte is, amely a balladai cselekmény feszültségét van hivatva növelni.

József Attila modern jambusai a modern iparvárosi tartalommal természetesen nem képeznek antitézist. A költő-fordító célja feltehetően nem is volt ilyen antitézis képzése, hanem éppen fordítva: meg-megiramló, zakatoló jambusaival a *„gépek, rudak, rézfogantyúk"*, „dohogó katlanok" zaját akarta felerősíteni. Pontosan úgy, mint a *Külvárosi éj*ben:

/ ∪ – / – ∪ / – – / ∪ – /
a gépek mogorván szövik
/ ∪ – / – – / – – / ∪ – /
szövőnők omló álmait.

Csakhogy így a cselekmény balladai feszültsége jelentősen csökken, s elvész a költő kötődéseiről (múlthoz, jelenhez!) szóló fentebb jelzett információ is.

Pedig ezeknek az itt (és a wolkeri balladákban általában) demonstratívan kifejeződő kötődéseknek Wolker egykorú és későbbi értékelői rendkívül nagy jelentőséget tulajdonítottak. Pl. Zdeněk Nejedlý idevonatkozó véleményét Štěpán Vlašin így foglalja össze: *„Wolker kollektivizmusának mélységét Nejedlý többek között azokból a mély gyökerekből vezeti le, amelyekkel a költő nemzetünk legmélyebb alapjaihoz és hagyományaihoz kötődik. Abban a korban, amelyben a fiatal nemzedék számára a nemzeti hagyományok és a nemzeti megújhodás szelleme teljességgel idegen volt, Wolker visszatérése Erbenhez elsősorban azt jelentette, hogy költőnk a nemzeti hagyományokban talált támaszra. S Wolker nem mindennapi érettségének okát Nejedlý éppen a személyesnek és közösséginek, a nemzetinek és szocialistának ebben a csodálatos egységében látja."* (Št. Vlašin, i. m. 208.)

Tehát: személyes, közösségi, nemzeti, szocialista, egyén és kollektivizmus – ennyi minden kódolódik bele a *Ballada...* poétikai megoldásaiba, prozódiai rendjébe, alakzataiba – legmélyebb rétegeibe.

Most pedig – mintegy befejezésként – vessünk egy pillantást még a vers szintén ellenpont-szervezettségű képanyagára.

A *Délelőtt a parkban*nal kapcsolatban említettük már Wolker lírájának azon törvényszerűségét, amely szerint a leírt konkrét és reális helyzetek, pillanatképek a szerkezet meghatározott helyén általában rendre képpé válnak, s így általános mondanivalót is közvetítenek. A költő második kötetének nem egy kritikusa úgy vélte, hogy az első kötet gazdag képiségéhez viszonyítva a másodiké szegényesebb. Ennek a természetesen téves ítéletnek esetleg az lehetett az alapja, hogy a *Těžká hodina* verseiben megszaporodtak az epikai elemek, s míg a költő korábbi verseiben egy-egy jelenség – rendszerint tárgy – vált az alapjelentés összefüggéseiben képpé, addig második kötetében, főleg balladáiban egész cselekménysorok, helyzetek váltak fokozatosan összetett, részletező metaforákká. Ezek a cselekménysorok, helyzetek többnyire valóban szikár, kép nélküli, természetelvű leírások. De mivel nemcsak eredeti, hanem átvitt, képi jelentésükkel is részt vesznek a kompozíció alakításában, nem képi szegényedésként érzékeljük őket, hanem éppen ellenkezőleg: a képek belső terének robbanásszerű növekedéseként. Ez a képi entrópia – a proletárköltészeten belül – Wolkernek éppen egyik legforradalmibb újítása.

József Attila a hétköznapinak és monumentálisnak ezeket a láncszerű antitéziseit, nagyméretű metaforáit – a bevezető négy sor és a befejezés disszonanciáit leszámítva – a lehető legadekvátabban oldotta meg. Míg a *Délelőtt a parkban* fordításában aránylag sok az eredeti mű belső elrendeződéséből kiváló, a wolkeri stílussal nem szervesülő idegen anyag, addig ezekben az epikai hasonlatokban a két költő találkozása zavartalan.

Egyetlen példa sok közül. A vers második szakaszának fordítását idézem:

Antal ma is, mint huszonöt éve már,
a katlanajtót vaslapátjával kinyitja,
a láng vörösen felszisszen, kiszáll –
ím a tüzes kemence s ifja!

Antal két, tűznél edzettebb kezén
egy nagy lapáttal tűzbe száll a szén.
S mivel világosság csak emberből fakad,
szemevilágából is belobban egy darab
s a réti virához hasonló kék munkásszemek
vasdrót-erekben szerteúsznak a város felett
s a kávéházban, színházakban, családok meleg
otthonán kigyúlnak, fénylenek.

A szakasz első nyolc sora a tűzre rakás – mondhatnánk – realista leírása. A tűzre rakás aktusát megérzékíteni hivatott megszemélyesítések, metaforák (*„a láng vörösen felszisszen"*, *„tűzbe száll a szén"*, *„világosság... fakad"* stb.) annyira köznyelviek, hogy alig érzékeljük őket. Annál markánsabb, élesebb a tizedik sor cezúrája, annak a képnek a kezdete, amely a munkás szeme világát a világot bevilágító, melegítő villanyfénnyel azonosítja. József Attila érzi e cezúra fontosságát, s gondosan jelöli a váltást. A váltás előtti sorok részképeit pontosan az eredeti képek hatásfokán (köznyelvi szintjén) tartja (csak a *„tűzbe száll a szén"* expresszívebb, mint a wolkeri *„přikládá... uhlí"* – „szenet rak a tűzre"), ahogy aztán a legérettebb József Attila-képekre emlékeztető *„vasdrót-erekben szerteúsznak a város felett"* stb. metafora annál teljesebben uralhassa s értelmezhesse az egész szakaszt: minden fény a látszólag köznapi munkát végző munkás munkájából ered.

S így folytatódik a metamorfózis, válnak egyre magasabb hőfokon a balladai cselekmény fordulói újból és újból képpé a József Attila-i szövegben is, s csak csodálkozhatunk, hogy miért éppen akkor tér el költőnk a wolkeri ellenpontozásnak ettől a módjától, mikor a vers végén – mintegy a spirális csúcsán – a struktúra két síkja, a reális és metaforikus egyetlen ellentétpárba foglalódik *(„A munkás halandó,a munka élő")*, s miért írja át – a vers képisége szempontjából miért egyszerűsíti – az eredeti szöveg képi szentenciáját fogalmi tanulsággá:

A munkás halhatatlan,
a munka él

Valószínűleg Kovács Endrének van igaza, aki szerint *„... József Attila Wolkernek »a munkás halandó, a munka élő« tézisét a vers eszmei hatása szempontjából kevésnek találta"*. (It. 1949. 1. 145–146.) Költőnk súlyosabbá akarta tenni Wolker versét, de – mivel megbontotta az eredeti kompozíció összefüggéseit – könnyebbé tette azt. S mi több, a mozgalmi nyelv ismert fordulatával úgy módosította Wolker stílusát, hogy az a plusz, amit a vers jelentéséhez hozzátett, a cseh szöveg mélyebb rétegeiben – képeiben, alakzataiban – más fekvésben úgy is ott volt.

Összefoglalva:

A különböző műfordítás-elméletek megegyeznek abban, hogy a műfordító műfordításával nemcsak informál (egy idegen mű és stílus létezéséről), hanem polemizál is: az idegen mű képviselte esztétikai modellt szembeállítja a hazai esztétikai normákkal, s megütközteti saját esztétikai ízlésével is, hogy a szembesítésből és ütköztetésből egy új, harmadik minőség: műfordítás szülessen. József Attila *Ballada...*-fordítása mintha a kelleténél polemikusabbra sikerült volna. A költő Wolker segítségével túlságosan csak „saját hangját", s az általa képviselt magyar proletárköltészet hangját erősítette föl, s a forrásszövegnek ez a radikalizálása, balra tolása az eredeti mű

néhány lényeges jelentéssíkjának, esztétikai információjának az átmentését lehetetlenítette.

Fordításának (nyelvi s tematikai) jelentéseltolódásai (főleg a prozódiai módosítások s a zárókép fogalmi jelentésre csupaszítása) nem a mű stiláris egységének irányában hatnak, s így funkciótlanok.

4.

Ezek után pedig bárki joggal kérdezheti tőlem: mi a célom a műfordító József Attilának ezzel a „deheroizálásával"? S nem rajzolom-e el a problémát azzal, hogy a hat helyett csak két Wolker-vers fordítását teszem meg vizsgálódásom tárgyává, s vonok le belőlük messzemenő következtetéseket?

Ez utóbbi elképzelhető kérdésre válaszként csak ennyit: két fordítás elemzésének alapján azt akartam bebizonyítani, hogy József Attila műfordítói alapállása a jelentős és kevésbé jelentős Wolker-versek esetében ugyanaz: Wolker mindenkor konkrét és képi stílusát az általános és fogalmi (ha úgy tetszik: direkt) kifejezés felé tolja. Nem kétséges, hogy ezzel a tudatos jelentéseltolással aktualizálni: forradalmiasítani akarja elődjét, de közben akaratlanul is csak azt demonstrálja (műfordításai szintjén is), hogy bizonyosfajta versbeli radikalizmus, takaratlan eszmei elkötelezettség egyszerűen esztétikumellenes.

Az első kérdésre pedig (amelyben persze tulajdonképpen saját lelkiismeret-furdalásom testesül meg) ezt tudom válaszolni: a műfordítás-irodalomban nincs deheroizálás, mert nincs – heroizmus. Az eredeti mű teljes jelentése nem egyetlen műfordításban, hanem elméletileg a műfordítások végtelen sorában válik felfoghatóvá. A műfordítás olyasvalami, mint a megismerés: a végtelen sok jelentésű mű (a megismerés, a végtelen világ) befogadásának paradoxonát azzal oldja föl, hogy maga is végtelennek tételezi magát. Más szóval: a műfordítás-irodalomban nincs végleges, kikezdhetetlen remeklés. De: egy-egy abszolút irodalmi tekintély fordítása nagyon könnyen leállíthatja a műfordítói megismerésnek ezt a természetes folyamatát. S véleményem szerint ez történt Jiří Wolker öt verse esetében is. Az öt vers (köztük a *V parku před polednem* s a sokkal ismertebb és jelentősebb *Balada o očích topičových* is) a különböző magyar nyelvű világirodalmi vagy cseh gyűjteményekben állandóan József Attila fordításában kerül az olvasók elé, holott – amint azt bizonyítani próbáltam – József Attila Wolker-fordításai nem kikezdhetetlenek, s távolról sem véglegesek, mert a dolog természetéből következően nem lehetnek azok. Írásomban annak a „zárlatnak" a feloldását kíséreltem meg, amelyet József Attila fordításai jelentenek az öt Wolker-vers fölött. S meggyőződésem, hogy végső soron nagy költőnk szellemében jártam el, mert a szomszéd népek nagy szellemeinek egyre tökéletesebb megközelítése változatlanul a „rendezni végre közös dolgainkat" József Attila-i program része.

KRITIKA

Mándy Iván: Tépett füzetlapok

Mándy-novella sokféle van. Hiszen ez a műfaj úgy alakult, formálódott az író keze alatt, mint a vízmosta kavics; mely az idők során puszta, szikár lényegére csupaszodik. Domokos Mátyás ebben a kötetben főként arra a vonulatra irányítja a figyelmet, elsősorban az ötvenes és a hatvanas évek terméséből válogatva, mely a Csáth és Kosztolányi tollán kiforrott magyar novellahagyomány fejlődésvonalába illeszkedik. Feszes szerkezetű, pontos rajzolatú ez a novella, karakterek, pszichológiailag is motivált figurák viszonyát, konfliktusát bontja ki – s általában csattanóval zárul. Tanulságos ez a válogatás abból a szempontból is, hogy világosan megmutatja: milyen remekül tudja ezt a novellatípust is az író; milyen csalhatatlanul egyéni színeket-ízeket, a stílus és a látás milyen – csak rá jellemző – kvintesszenciáját tudta lepárolni ebből a látszatra hagyományos, realisztikus formahagyományból. A későbbi, szürrealisztikus-abszurd novellatípus felől nézve földönjárók – ám korántsem földhöztapadtak – ezek a novellák. Ezekben teremti meg az író azt a (kritikusai által olykor „szűk"-nek aposztrofált) epikai világot, mely jellegzetes földrajzi és szociológiai toposzrendszere által ismerszik meg, s melyet a kitüntetett helyszínek és vissza-visszatérő figurák motívumhálója tart össze.

A Mándy-figurák micsoda változatos menete vonul ezeken a lapokon is... A figura, a karakter azonban sohasem mint puszta kuriózum, a couleur locale-hoz tartozó egzotikum jelenik meg: általa az emberi sors kap formát. Ezt a bélyeget viselik magukon a hősök. A Palack nevű kocsma szakadt, nincstelen – ám büszke és férfiasan bátor vendégei. A szenvtelenül kegyetlen, mégis szánandó és esett téri vagányok. Blum, a fagylaltos; Komlós, a kórházban potyázó szövetügynök. Az öreg Blúz, a Teleki téri ócskás. Aztán az ötvenes évek modernebb kiadású vagánya – akiből hiányzik az igazi keménység, a Nagyvilági Főcső. Az *Előadók, társszerzők* intellektueljei, a „nagy átíró korszak" hősei: Fabulya, Turcsányi, Szász Pipu és a többiek. A hatvanas években feltünedező kamaszlány-hősnők, akik egy új korszak új életérzését sugározzák szét a Mándy-univerzumban: a szabad és őszinte, önmagát lázasan kereső Vera, aki azt hiszi: előtte az élet, övé a világ – hogy nincs idekötve menthetetlenül. Az örök vesztes, kiszolgáltatott és szerencsétlen Borika. Presszóslányok és uszodai démonok, kórházi betegek, orvosok, szende, fityulás nővérek. Féltékeny udvarlók és magányos szülők. És persze Zsámboky, az író, és Apa és Anya – vagy inkább csak illanó, füstből-ködből, emlékfoszlányokból összeálló árnyuk.

Az emberi minőségek, karakterek, szerepek és magatartások milyen változatos, színes skálája, fedezheti fel az olvasó – némileg átszínezve a képet az „egysíkú", „szűk világú" íróról. S a karakterek összeütközése, a konfliktus sem a szokott módon alakul a Mándy-írásokban. Az író nem „bontja ki", inkább csak jelzi a konfliktust, egyetlen villanással érzékeltetve az egymásnak feszülő akaratokat és szenvedélyeket – de ez a villanás olykor feneketlen mélységekbe világít be. A novellák világának kedélyesen banális felszíne mögött féktelen szenvedélyek lobognak; a köznapi érintkezés sima máza mögül hirtelen kicsap a gyűlölet, s valami hideglelős kegyetlenség. Az *Egy látogató* című írásban a két anya kicsit ellenséges, de udvarias társalgása szinte észrevétlenül

csúszik át egy másik dimenzióba, ahol érvényüket vesztik a társasági formák, szabályok: a két nő vöröspecsenyét játszik, s gyűlöletük valami gyerekes szadizmusban ölt testet... Egyre nyilvánvalóbb, hogy a banális hétköznapok – a tér, a presszó, a lányiskola, a család – világa csak a felszíne valaminek, s Mándy ábrázolásmódjának lényege épp a mélységek épphogy sejtetésének művészete. S ahogy a banális-megszokott, a „normális" viselkedésforma agresszív gyűlöletbe, sőt néha brutális kegyetlenségbe csap át, úgy fordul át a novella realitása is a szürreálisba. A kedves és behízelgő Teleki téri kereskedő, Blúz bácsi hirtelen megváltozik, engesztelhetetlenné és szigorúvá válik: lényével szinte megfojtja a kabátot vásárló gyanútlan kislányt – s íme a szürreális fordulat: Irénke eltűnik, felszívódik az ócska kabátok, ruhák között. (*Kulikabát).* Az agresszió, a gyűlölet olykor leplezetlen brutalitásként jelenik meg; a máskor szinte idillikus nyugalmú tér véres grand guignol színtere lesz (*Fagylaltosok).* A kötet írásait olvasva – újraolvasva – arra is rá kell csodálkoznunk újra meg újra, milyen sokat tud Mándy arról is, micsoda ellentétek, szakadékok, s a szakadékokon átívelő, bizonytalan hidak kötik egyik embert a másikhoz abban a furcsa mikroszerkezetben, ami a család. A Vera-novellák szűkszavú, szikár, a sejtetés és elhallgatás módszereivel élő ábrázolásmódja mauriac-i, Julien Green-i mélységeket világít meg a kamaszlány, az apa és az anya kapcsolatában. Minden részletező pszichologizálás nélkül tárul fel ezekben az írásokban, hogy a gyengédséget csak egy hajszál választja el a hideg közönytől – s ezt egy másik hajszál a kegyetlen, engesztelhetetlen gyűlölettől.

És feltárul a kötetben az az időszak is, amikor az irracionalitás az egész társadalom működésében uralomra jutott: az ötvenes évek lidérces korszaka. Az *Előadók, társszerzők* ciklus csaknem teljes egészében szerepel a válogatásban. Ezek a novellák korábrázolásként is elsőrangúak: Pontos és hű, hátborzongatóan valóságos képet adnak nemcsak a lét peremére szorított, küszködő íróértelmiségről, hanem a társadalom szélesebb rétegeiről is. Az előadók útja építőmunkások, szakmunkástanulók, kórházi dolgozók közé vezet, s a külső szemlélő, a vendég nézőpontjából érzékelik a társadalom minden rétegében mindjobban eluralkodó félelem és szorongás, a nyomor és a reménytelenség jeleit. Jelzések, villanások fedik fel a kor sötét, tragikus arcát: az éjszakai elhurcolások, váratlan és megmagyarázhatatlan eltűnések, az állandósult létbizonytalanság kafkai lételményt sugároznak. A puszta realizmus itt óhatatlanul abszurdot eredményez: a kényszerpályákon mozgó individuum falak és áttekinthetetlen labirintusok foglyaként tévelyeg, semerre sem látva kiutat és reményt. S bár a látlelet pontos és érzékletes, a politikum itt is csak áttételesen van jelen – a hősöket fogva tartó társadalmi, politikai csapdák láthatatlanok; a történések nem ezen az aktuális, konkrét dimenzióban zajlanak.

Ugyanezt a valóságélményét évtizedek távolából mutatja fel az *Erkélyen* című novella, melynek hőse egyetlen, zárványként megmaradt mondat varázstükrén keresztül merül le a múlt irrealitásába. Ebben az egyetlen mondatban az egész kor minden rettenete és szorongása benne van, egyetlen képbe sűrítve: „Átizzadt ing az éjszaka". Az emlékek nem múlnak el, jelen vannak, bennünk és körülöttünk: a múlt elevenen él tovább, a hőst évtizedek múltán is kiveri a veríték, újraélve a nyomasztó emlékeket.

Viszonylag kevés írás képviseli a hetvenes, nyolcvanas évek novellisztikáját. Annál nagyobb a súlyuk: Az *Átkelés* és az *Önéletrajz* című kötetek néhány írása betekintést ad abba a novellatípusba, mely ironikusan-önironikusan tematizálja az írói műhelyt, s meditatív, önreflektív módon feszegeti a létezés, az emberi minőség általános kérdéseit. A közvetlen élményszerűség, a realisztikus ábrázolás, az epikus karakter helyét a meditatív, lírai látás veszi át: legtisztább példája ennek a típusnak a hihetetlenül tömör és

mély *Isten* című írás – mely végtelen egyszerűséggel, ugyanakkor játékos frivolsággal nyúl a végső kérdésekhez, megmutatva az individuum földi sorsának szorongató korlátait. Keserű-fáradt önvallomás fogalmazódik meg az *Egy öreg boltos* című, sóhajnyi novellában – mely Mándy legszebb „őszikéi", apró lírai remekei közül való.

A válogatás erényeit méltatva nem hagyhatjuk szó nélkül a kötet bosszantó fogyatékosságát: a kelleténél jóval több – olykor értelemzavaró – sajtóhibát, mely újabb könyvkiadásunkban már-már természetessé kezd válni. Ez némi üröm az örömben – amit Mándy olvasása, újraolvasása szerez az olvasónak. (*Századvég Kiadó, Bp., 1992.* Vál. és szerk.: Domokos Mátyás.)

Erdődy Edit

„A szellem: teremtő nyugtalanság"

BESZÉLGETÉSEK NÉMETH LÁSZLÓVAL

A kötetbe foglalt interjúk közül az időben első több mint félszázados, e beszélgetések legszembetűnőbb vonása mégis: aktualitásuk. S nem is az a fajta aktualitás, ami minden színvonalas és eredeti gondolatnak sajátja, hanem ami azt jelenti: folyton és újra legelemibb ügyeinkről esik szó. Például az 56-os beszélgetés, amely a „magyar műhely" körül forog, a legmaibb ma dilemmáit fogalmazza meg: „a nyugati módszerek kitágítása s ráhangolása a nyugati fejlődésből kimaradt, némely tekintetben szegényebb, másban pedig gazdagabb nemzeti lelkekre, az új világcivilizáció humán alapjára."

De sokkal távolabbra is nyúlhatunk. Az 1935-ös *Rádió Újság*ban olvasható beszélgetés a mai rádió és televízió műsorpolitikájára nézve is tanulságos. A riportkészítő, miközben hevesen támadja Németh László műsorait, látszólag a nagyközönség, a túlságosan is nívós programot unalmassággal, érthetetlenséggel vádoló többség nevében beszél. Valójában azonban az értékes, de sokak számára „fogyasztható" irodalom (Móricztól Tamási Áronig) támogatása, azaz Németh László rádiószerkesztői koncepciója egyértelműen az üres giccsirodalom. az álművészet művelőinek és terjesztőinek anyagi érdekeit fenyegeti.

A mára is alkalmazható érvényesség mellett a Monostori Imre által összeállított kötet másik érdeme: segít eligazodni a Németh László-i életmű régi és új vitatott kérdéseiben. Korántsem arról van szó, mintha minden polémia győztesének eleve és mindig Németh Lászlót akarnánk látni, hanem a bántó, igaztalan hírresztelésektől óv meg e riportkötet tényanyaga. Éppen az utóbbi két-három évben szeretik sokan Németh László szemére vetni, hogy 1956. november 4. után nagyon is hamar fejezte ki lojalitását. Ez a rosszhiszemű beállítás, mely szenvedve az átlagemberi (vagy annál rosszabb) erkölcsi kisebbrendűségi érzéstől, szeretné a morális géniusz állítólagos botlásaival nyugtatni önnön rossz lelkiismeretét, voltaképpen egyszerű tárgyi bizonyítékokkal cáfolható. Azon túl, hogy (persze) a remeteéletet élő író sok mindenről szükségképpen nem tudhatott, s hogy nem is állt szándékában a hatalom provokálása (Monostori Imre kötetéből szembetűnő ez), egyáltalán nem kereste a hatalom kegyeit. E beszélgetésekből

A kötetet összeállította és az előszót írta: Monostori Imre

kitűnik, hogy akik Németh László nem kellő távolságtartását rosszallják 1957 és 1963 között, három alapvető tényt hagynak figyelmen kívül. *1.* Azt, hogy az írónak a 30-as évektől hangoztatott kapitalizmusellenessége, általában az ún. fogyasztói társadalmaktól való idegenkedése, az erkölcsi felemelkedéssel nem társuló jóléttel szembeni fenntartásai lehetetlenné tették számára, hogy általában a szocializmus ellenségének tekintse magát. *2.* A szintén felhánytorgatott szovjet út, s az ott látottakkal kapcsolatos pozitív megnyilatkozások ügyében is döntőnek kell tartanunk az apjától átvett rokonszenv mellett (aki első világháborús hadifogságából inkább érdeklődést és szimpátiát hozott haza mind az oroszok, mind az ott kibontakozó új rendszer iránt) életre szóló Tolsztoj-élményének demokratikus, egyfajta közösségiség mellett érvelő örökségét. *3.* Nyilatkozatai mindemellett is rendkívül tartózkodóak és korrektek. Soha nem akarja azt a benyomást kelteni, mintha engedményeket tenne a posztsztálinista ideológia javára. Csak azt dicséri, amit viszont humánus és demokratikus elme csak dicsérhet: a művelődés kitáguló lehetőségeit, a nagy vagyoni különbségek megszűnését.

Igaz, a 60-as évek reménykedéseit az idő nem igazolta, ámde az idős és beteg Németh Lászlótól aligha jogos elvárni olyan fejlemények előre látását, amelyek sokkal gyakorlatiasabb és a közgazdaságban jártasabb elméket is megleptek. Viszont nagyon is igazolható, hogy nemzetféltő aggodalmainak, a rendszert érintő súlyos fenntartásainak folyamatosan hangot adott. Itt közölt nyilatkozataiban is (a könyv nagyobbik, második fele '57 utáni interjúkat tartalmaz), de főleg közvetett módon, tehát szépirodalmi műveiben. Legvilágosabban, szinte tételszerűen az *Irgalom*ban mondja el, hogy miért nem tud és nem akar azonosulni a „létező" szocializmussal. Személyes sérelmei, kiszolgáltatottsága és kijátszottsága pedig olyan drámáiban szólal meg, mint a Puskinról írt *A csapda* vagy a *Colbert.*

Hozzá kell tenni, hogy ha tüzetes életrajz készül Németh László utolsó évtizedeiről, éppen ezek a riportok (és persze más dokumentumok, visszaemlékezések) alapján rajzolható meg majd az árnyalt kép a 60-as évekről. Az ő „behálózásá"-ra, hivatalos klasszikussá avatására tett jószándékú és nem jószándékú kísérletekről, arról, hogy a már súlyos beteg író milyen célok akaratlan eszközévé válhatott, illetve hogyan állt ellen ilyesfajta törekvéseknek. Egy azonban bizonyos: következetessége, őszinte felelősségérzete csak ma is vállalható megnyilatkozásokra késztette.

S akik ma a jelen politikai konjunktúrájának jegyében arra céloznak, hogy Németh László 1957 után, talán szándéka ellenére, de mégiscsak a kádári konszolidációhoz járult hozzá, azok elfelejtik, hogy Németh Lászlóra sosem volt jellemző a direkt politikai orientáció. Ahogy az egyik beszélgetésben mondja: panaszait egyáltalán nem a szocializmus számlájára írja. S a Horthy-korszakkal kapcsolatos elemi ellenérzéseit ismerve be kell látnunk, hogy nem elsősorban politikus kiindulású gondolkodóról van szó, aki szerint nem a szocialista vagy azzal ellentétes kereteken múlik minden, sokkal inkább az adott közösség szellemi és erkölcsi nívóján. Amikor tehát Németh László nem koncentrálta erejét a Kádár-korszakkal való konfrontálódásra, akkor ezt nem megalkuvásból tette, hanem azért, mert félszázados gondolatrendszere, mint sok más erkölcsi forradalmáré is, egy más síkban, s nem a politikai csatározások szintjén képzelte el a lehetséges jobbítást. Dr. Makay Miklósnak a *Református Lapja* számára adott nyilatkozatában egy korábbi írását idézi erre is vonatkoztathatóan; „Albert Schweitzer okolja meg Bach-könyvében a környező közöny, meg nem értés, s a bámulatos, boldog termékenység szomszédságát azzal, hogy Bach nem embereknek, Istennek komponált. Annak, aki már nem hisz úgy, mint a lipcsei karnagy, ez nehezebben megy majd. Később is fogtam hozzá. De ha Istennek a világ mögött álló, abban csak részben

megvalósult, s bennünk is a megvalósulásért küzdő lehetőséget tekintjük, akkor a világtól elhagyva, de lelkünkben meg nem törve, amíg bírjuk: ennek a lehetőségnek tömjénezni, ennek egy zengő bimbaját hívni elő magunkból, mégiscsak olyasvalami lesz, mint a karthauzi imája Istenéhez."

Az bizonyos, hogy együtt, egyszerre ennyi hasznos és érdekes anyagot nem tarthatott kezében a magyar olvasó ahhoz, hogy Németh László és a kortársi magyar világ viszonyát mintegy külső tükröztetésben tanulmányozhassa. Igaz, s erre okkal utal Monostori Imre előszava, a riporterek kérdéseire adott válaszokban sok az ismétlődés, s az is igaz, hogy az életmű igazi értékei továbbra is az esszék, drámák, regények. Viszont a tagadhatatlan irodalomtörténeti értéken túl van valami sajátos, önmagunk vallatására késztető szubjektív többlete ezeknek a szövegeknek. Ahogy az írói életmű is minden új korszakban, minden újraolvasáskor új és új arcát fordítja felénk, úgy ezek a beszélgetések is mást és többet mondanak, mint ötven vagy harminc évvel ezelőtt.

Lehetne, kellene szakszerűbben is szólni Monostori Imre kötetéről, taglalva az összegyűjtött interjúk műfaji eltéréseit, a riportalany válaszadói magatartásának módozatait. Ezúttal azonban a leginkább közérdekű egy-két kérdésről kívántunk szólni, ami aligha idegen a kötet szerkesztőjének alapgondolatától, hiszen ezt a címet választotta: *A szellem: rendező nyugtalanság.* A kivételes szellemi erő, amit ezek a Németh-nyilatkozatok sugároznak, páratlanul érvényes rendet tesz múlt, jelen és jövő dolgaiban. De nem lezártságot, hanem meg-megújuló önvizsgálatot, nyugtalanságot keltve. Ez a nyugtalanság azonban nem a bizonytalanság, a gyökértelenség tétovasága, hanem hivatásérzetre, kötelességre figyelmeztető intés, mely megváltozott körülmények között is eligazít. *(Argumentum, 1992.)*

Imre László

Én, *Belül*, és mosolyogni

KUKORELLY ENDRE: AZT MONDJA AKI ÉL

Első kötete megjelenésekor, 1984-ben bemutatkozván Kukorelly Endre a megbízható önismeret tanúbizonyságaként így írt kedélyvilágáról: „Komoly vagyok, ha nem is vágok fájdalmas képet." Máskor költői jelleme viszonylagos állandóságáról nyilatkozik. Nem változik – vagy csak alig – az időben, és tényleg érezzük a tartásában, a gesztusaiban, a hangjában, a modorában a csak rá jellemző konstans elemet. Vannak elődei és rokonai a humorban, a játékosságban, a manière-ben, és abban is, hogy mindez javarészt álarc, rejtezkedés, szembeszegülés a nem időszerű „nagy" eszmékkel, az álpátosz és az érzelmesség elhárítása. A nosztalgia és a nevetve nevettetés egymást erősítő szövetsége a clown egyik őstípusát idézi emlékezetünkbe. Kukorelly „titkát" jobbára a hang eredetiségében sejtettük, abban, hogy a szorongó komolysággal együtt a gunyoros szellem adományait is őrizte, a köznapiságot létprobléma-példázatok közegévé tudta alakítani, az elégikus másra vágyódást iróniával vegyítette. Ha némi elmozdulást észlelünk az eddig utolsó kötetben a korábbiak világképétől, akkor az a meditáció komolyodása és komorulása felé irányul. A szenvelgésnélküliség megmaradt, de az arc tűnődőbb lett, a negyvenéves férfi egyre jobban érzi az elmúlás fenyegető leheletét,

valami metafizikai kíváncsiság keríti hatalmába: „Megpróbáltam átdugni / az egyik ujjamat az égbolton."

Szemléletében az ember mintha két részre szakadna, az egyiket a kötet prológusában <én>-nek, a másikat léleknek nevezi. Az <én>-re a gravitáció törvénye érvényes, gyanús sietséggel el is fogadja („gyorsan leesni, az tetszik, az / jobban tetszik nekem"), a másik rész súlytalan, elrugaszkodnia sem kell, „valami továbblibbenti / mindig, mert nem tud hozzáérni a földhöz". A fölszállás, az elrepülés metaforája motívumláncszerűen tér vissza a kötetben. Akit a lélek kalandja felröpít, az együtt ragyoghat az égiekkel, beragyogva embertársait is „itt lent a földön", felfelé és visszavezető útján „nem ütközik bele semmibe", „lelkek fala nem tartóztathatja fel", a megtapasztalt boldogságból mindenkit részeltethet (*Tisztulástábla, Ha ahány lélek felbukkan is).* A beteljesülés a halál lenne, hiszen „aki él és fenn járkál", annak létállapota a bizonytalanság, a keresni és találni vágyás görcsös kényszere, a mechanikus mozgás. „Azt mondja aki él, hogy lenni csak, egy / kicsit is lenni, azt nem lehet: / Az élők, ahogy vannak, / lépkednek / csak, mint a gép. És lépnek, úgy, mint / a gép. Mint a gép, uram." (*Azt mondja aki él)* Az anima fölértékelése az élővel szemben nem jelenti azt, hogy az állapotváltozást siettetni, erőltetni lenne szabad. Menni kell, „Mert menekülés nincs". Kukorelly lírai rezonőrje az élet egészében éppúgy felfedezi az abszurditást („itt lenni, nem, és nem tudni, miért"), mint a részmozzanatokban, érzésekben, cselekedetekben, jelentéktelen helyzetekben.

A versek jó része sztoikus rezignációval való elfogadása annak a ténynek, hogy „az élet menésekből / és vonulásokból áll. / Vagyis tevődik össze." (*Járás)* A cselekvések, a történések kisszerűek, a mozgások marionettszerűen merevek. Az ember, mint aki járni tanul, elsétál egy utcasarokig vagy tovább; a leírt cselekvést az értelmezés tervvé, programmá, megvalósítandó elképzeléssé absztrahálja, majd metaforikusan az élettel azonosítja. Kimegyünk a konyhába és eszünk, iszunk valamit, netán megég az ujjunkon a bőr, fújjuk és rázogatjuk *(Negyedik gyakorlat).* Ilyesmi alkotja a Kukorelly-versek „epikumát". És hogy „ezeket a sorokat leírtam. / Ezt a sort leírtam." A banalitás, a gyakorlatozás állandó tapasztalata, a kisszerű rutin csömöre kételyt ébreszt a létezés autentikusságában: „Talán az van, hogy nem vagyok" (*Talán a könnyem),* és vágyakozást kelt a mosoly világa után, ahol előre adják ki a szeretetet (*Fészkelődés).* A lírai alany deheroizálásához hozzátartozik, hogy a versekbe szőtt életreceptek és szentenciák a közhely (locus communis) alakzatában jelennek meg, például: „Csak jól ki kell választani a szeretetet", vagy: „Kopik / még, mert használtatik a lélek". *Visszahozhatatlanul rohan az idő.* Ehhez a címhez műfaji megjelölés csatlakozik (*Dilettáns vers*), mintegy a stilizáció következetességét, a kicsinyítő perspektíva minden verselemet meghatározó szemléletét jelezve.

A tárgy banális mivolta természetesen hajlam, ízlés és tudatos választás kérdése. A „nagyságról" Kukorelly emlékezetes példákkal érzékeltette véleményét egy előző kötetében, a *Tíz* c. versben. „Ő azonban a legnagyobbakról / szeret írni igazán. Igen, de / kik voltak azok. Igen, de ki volt." A legnagyobb fogalma társulhat egy rozsdás lavórban ácsorgó akárkivel, hasonlíthat egy szál hatalmas virághoz, egy megfonnyadt szilva súlyához. A legpontosabb definíció szerint a nagyság „Valami óriási homokszem. Sehol sem / fél el rajta kívül semmi, attól / ugye nem. Csak egy rabszolga széles / háta. Ő azonban a legnagyobb." A méretek relativizálásán kívül (ami a valóságos emberi és művészeti dimenziókkal való elfogulatlan összehasonlítást jelenti), az erkölcsi maximák szubjektív megítélése, a velük kapcsolatos vívódó, becsületesen kételkedő magatartás vállalása is arra vall, hogy e költészetben a közhely is a kételkedés választóvizében

próbáltatik ki. A *Prosus 1.*-ben infinitívuszok halmozása sugallja egy elképzelhető nyugalmasabb boldogság- és kivonulástan előnyeit: nevetni, menekülni, letűnni, élvezni, győzni, de a csábító argumentációt lélekmélyről fakadó idegenkedés ellenpontozza, az előre eltökélt (vagyis nem belülről fakadó) változás „azért nevetséges", a türelmetlenség időszaka hovatovább letelik, a kínálkozó másik alternatíva sem jobb, mint a helyben maradás, a megváltó önfeladás. „Egy puffanás" nem dicsőbb, mint akár nagyon-nagyon szűk kabátban élve maradni, várni, fáradni. Az elbizonytalanított érvényű szentencia egyik iskolapéldája: „(Nem kell mindjárt hanyatt esni, és ez nem biztos.)"

Kukorelly a korlátozott tudás pozíciójából indul ki, a tudatlanságot tettető bölcsesség szókratészi toposzát eleveníti föl. Szívesebben kérdez, mint válaszol, ha pedig állít valamit, elébe teszi, hogy „talán", vagy kérdéssé alakítja a mondatot: „De hol van az az üdvözítő pokol, kívül-e vagy bent." E szavak az *Extázis, In-stasis* c. ars poeticából valók. Választani kell: *ki*lépni, *át*lépni, mint a színész Artaud, aki minden írást disznóságnak tart, vagy önmagunk mélyébe hatolni, saját szavainkkal ellenállni a formátlanságnak, mint a költő: nem előadni, hanem „lenni és lenni. Én, *Belül*, és mosolyogni." Erre a vallomásra kattan rá a 'kívül vagy bent' idézett dilemmájának egérfogója. Az ontológiai kételyt valóság és képzet schopenhauer-i megkülönböztethetetlenségének ismeretelméleti homálya növeli. A füst belső fölidézése az élő ember valóságos szerveit ingerli. „Csak elképzelem azt, / ami még tart. / Ezektől szakadatlanul köhögök." A negatív élmény fordítottja a *jó* elképzelése, egy fiktív lehetőségé: Mondjuk, egy lánnyal ülsz egy fülkében a Miskolcról hazafelé tartó vonaton (délután megkereshető a *Prosus 3.* c. versben), és átadod magad a lehetséges világok bűvölő, képzeletbeli esélyének: „a húgod, a feleséged, akárki / lehetne ez a nő itt szemben veled [...] van, nincs, van kire várni". A *bianco* abszurd logikája abból a hitből fakad, hogy az ismeretlent nem szabad előre megrágalmazni, mert a jövő jót is tartalékolhat – hátha. Persze rosszat is: „Játék, / komor és egyszerű, esélytelen vagy / és nincsen semmi esélyed / kívüle." Kukorelly egyszerre hatványra emeli az „alapot" és gyököt von belőle, megnöveli, ám diminuálja is a valóságos arányokat. Mentalitása oly módon leleplező, kritikus, hogy az ésszerűség szabályait betartva arra jut: tények vannak, de értékelésük lehetetlen, alig lehet elválasztani a valóságot a képzelettől, az azonosat a csak hajszálnyira eltérő másfélétől.

A fogalmakat illető szkepszisnek derekasan megfelel Kukorellynél a nyelv- és motívumhasználat ambiguitása. Fölidézi például a Kossuth-nótát, de a szavakat, a mondatrészeket oly szélsőségesen és önkényesen bontva szét az eredeti jelentéstől függetlenített betűcsoportokká, hogy már-már nem ismerünk rá az összövegre, vagy ha mégis, akkor profanizáló, dölyfös múlt-kritikára gondolunk. De miért ne értelmezhetnénk ugyanezt a furán tördelt szöveget a szabadságharc melletti védőbeszédként, a nagy küzdelem ironikus, groteszk apológiájaként. Kukorelly nyilván szándékosan nem zárja ki ezt az értelmezési lehetőséget. A magyar *Történelem* az ő szemében csillogó színes fotók és elviselhetetlen magány, magunkrahagyatottság egyvelege – „jó, csak nem lehet kibírni". Verses anekdoták, életképek is színezik a kötetet, olykor suta tanulsággal, máskor anélkül. A *Május egy*re készülő lányok bugyiját nem a matató fiúkéz, hanem az előírt viselethez szükséges lila festékanyag „fogta meg". Ugyancsak a verses anekdotát rehabilitálja a *Harmadik gyakorlat*, amely olyan butuska történet ízes elbeszélésére vállalkozik, hogy a szerepétől unatkozva szenvedő király végre megörül, mert kavicsot talál a lencsefőzelékben. Életképszerű és portréversek is gazdagítják a műfaji spektrumot, a balladás párbeszéd parodizálása sem idegen Kukorellytől. Kitűnő zsánerképet

fest például egy idősebb szomszédasszonyról, aki a tv-műsor végighallgatása után még a Himnuszt is befogadja, „És / néz egy kicsit a sercegésből." Ez a mondat az ironikus szinesztézia remeklése.

Kukorelly stilisztikája (manière-je) szinte erőszakkal kínálja magát látványos elemzésre. Szívesen ír le idegen szót már a címben, némi keresett akcentussal: Bonbonnière. A napokat, a napszakokat lehetőleg összekeveri: péntek vagy vasárnap, fölkelni vagy lefeküdni, lemorzsolódni vagy írni: csaknem mindegy, legalább látszódjunk lezsereknek. Vonzza az általánosítás szóhasználata, az idézés (Haza és haladás), a kifordított közhely („a levét előbb meg lehet inni"). Személytelenségre törekszik, főnévi igenévvel és leplezett hasonlattal kerüli el a nyílt szókimondás egyértelműségét: „Lefelé a liften / a halálra gondol, ami egy cső. / Befeküdni a megoldás és a szenvedély közé, a közértben így fogsz bevágódni a vadaknál." Megbontja a mondatrendet, inverziókat, kihagyásos szerkezeteket halmoz megbotránkoztató pajkossággal, bőkezűen bánik felesleges írásjelekkel. Úgy tesz, mintha játszanék a szavakkal, a betűkkel. Célzatosan ír le goromba nyelvi hibákat, helyesírási vétségeket, eszelős elválasztásokat, egyeztetési képtelenségeket.

Stíluseszközei közül mégis leginkább arra az alakzatra szeretném fölhívni a figyelmet, amelyet jobb szó híján „mutogatásnak" – a latin retorika szerint talán ostentatiónak – nevezhetünk. Nem fitogtatásról, nem kérkedésről van itt szó. Sőt ellenkezőleg, a lírai alany szerénységből mutat önmagára vagy metonimikusan a szívére: ez vagyok, én vagyok, sugallja a nyelvhasználat, minden más öndefiníció a fontoskodás kísértését idézné elő. De akkor a tér és az idő sem határozható meg másképp, mint hogy *itt* és *most* vagyok: „Az én helyem." „Egy gyakorlat." „Most visszamegy." Az első személy harmadikba, a jövő idő feltételes módba kerül. Arany János egyik legszebb sorát („Ha a lehetetlent lehetne letetni") parafrazeálja Kukorelly, amikor otthonosságvágyáról szólva a puszta létezésnek és az emberi szellem függetlenségének maradék esélyeit próbálja kikönyörögni a sorstól: „Szeretne otthon lenni ott, ha nem / piszkálnák érte, *miért épp van*, és / nem mondanák meg, mi miként legyen / ha lehető lehetne a levés."

A *Ha kimozdulna* c. vers vészterhes nemzetkarakterológiáját fatális jóslattal, bénító helyzetelemzéssel húzza alá párdarabja, A *Történelem*. „Egyedül vagyunk, mint a porcukor." Kik vannak egyedül? Mi. A magunkra mutogatással végül is el lehet kerülni az önsajnálat csapdáját, utalhatunk vele valami meghatározhatatlan gyötrelemre, amit csak szégyenkezve mondhatnánk ki, ami definiálhatatlan, ami „Ilyen, ennyi", ami „minden", vagy „semmi sem". Az érzést, a megnevezhetetlen Valamit az odabökő második ujj – egy mozdulat – fejezi ki, helyettesítőleg: „Ahogy / innét a szívére mutat kiárad." Kukorelly nyelvi ténnyé avatja a látszólag primitív gesztikulációt, a gépiesség metaforáit és mechanizmusait olyan fokra fejleszti, hogy fájdalmasan érzékenyekké válunk, belénk hatol valami, „A Szívig. És hazafelé."

Néhány kitűnő nagy vers zárja a kötetet, köztük a figyelmet kihívó címével is fölkeltő *Manière*. Róla szólva mindenről értekezhetünk, csak manierizmusról, modorosságról, másodlagosságról nem. A mitológia kellős közepében találjuk magunkat, a bűnbeesés, a kárhozat, az ördögi keserűség szférájában. A kulcsszavak – gyümölcs és Medusa – a tilosság és a vétkes megkívánás szinonimái. Minden tragikus következmény benne van egyetlen elhibázott pillanatban, Medusa gyilkoló Gorgó-feje, „a tragédia munkája" mindenkit megöl, elsorvaszt, tönkretesz, átváltoztat, nemzedékeken keresztül, Phaeton ártatlan nőrokonaiig. Nekik mért kell elpusztulniuk? A mitikus rémdráma tragikusan abszurd létmagyarázattá függetlenedik, Kukorelly itt lerántja magáról és

messzire hajítja a humorista maszkját, megrendülten tudósít a rémület pillanatáról. Nemes fölháborodásában nem érti meg, „mitől vezettetve cselekszünk" (rosszat), hogy „Mi rángat tehát" minket, embereket, aljasító metamorfózisainkba. *(Jelenkor Kiadó, 1991.)*

Csűrös Miklós

Hárman vagyunk

NÁDAS PÉTER ÉS RICHARD SWARTZ: PÁRBESZÉD

Az *Emlékiratok könyvének* a kolofonjában ott áll, hogy a könyvjelzőn szereplő fényképet Nádas Péterről Richard Swartz készítette. A fénykép ebben a könyvben nem igazán Nádas Péteré, amennyiben a könyvet éppen olvasó olvasó nézi meg, hanem inkább Thomasé, amit Melchior készített, vagy pedig fordítva, Melchioré, amit Thomas készített. A fénykép elválik tárgyától és készítőjétől, metaforaként arra válik alkalmassá, hogy a könyv gyönyörű szövegével együtt élmény legyen belőle. Ha ránézek, el tudom mondani a könyvet, a történetet, ahogy magában a könyvben is szerepelt olyan rész, amelyben egy ikon válik metaforává – az antik falikép a hordozója az itt és most zajló történetnek az elbeszélésben. Richard Swartz neve akkor megzavart, nem tudtam, mit kezdjek ezzel a névvel, amelyik persze annál fogva, hogy megemlíttetett, szerepet is kapott a könyvben. Ő lenne a múzsa helyében álló Hermész tán, aki a sok száz oldal rejtelmet sugallta volna a könyv alkotójának? Ő fogta volna a tollat, ami a szöveg megszületésének a gyötrelmében kieshetett az író kezéből?

A *Párbeszéd*ben előlép a szövegbe Richard Swartz. Tényeket, adatokat tudunk meg róla. Svéd, és mintha újságíró lenne, akit Kelet-Európa érdekel. Nádas Péter barátja. Ők ketten beszélnek végig négy napot kétszáz oldalon. A könyvből szerencsére nem derül ki, minek, így az olvasó szabadon vehet részt a beszélgetésben. „Hárman vagyunk", ahogy meg is jegyzi egyikőjük a 206. oldalon a negyedik beszélgetés vége felé. A beszélgetések nem egymásról beszéltetik Richard Swartzot és Nádas Pétert, hanem egymásnak. Afféle lakoma ez, ahol a világ, az ember, az ember cselekedetei a világban, az állapotok, a szeretet és a halál mind-mind előkerülnek. A formából következik, hogy az állítások nem megállapítások, hanem amolyan javallatok, amikre a másik beszélgető fél mond egy saját megközelítést – és persze az olvasó is mond egy saját gondolatot. A témák közhelyek, és ez azért jó, mert nem riasztja vissza a szöveg befogadóját attól, hogy résztvevőjévé váljék annak, amit olvas. Nádas Péter szépírásaiban ez korántsem így van, hiszen minden mondatánál megáll az ember vagy azért, mert nem fogta föl a sokszoros átgondoltságában magába záródott közlést, vagy azért áll meg, mert olyan szép volt, amit olvasott, hogy újra nekilát még melegében. Ilyen értelemben ez a könyv a fenséges regiszterből alászáll az olvasó jelenlétébe. Nekem nem csodálni kell ezt a szöveget most, hanem továbbírni. Nem gondolom, hogy különösképpen kiemelkedő szellemi teljesítmény részesévé válok ezáltal, de azt sem gondolom, hogy a könyvemnek ez hibája volna.

Négy napig tartott a lakoma 1989-ben. Mint baráti beszélgetésekben elkerülhetetlen, itt is gyakori az emlékezés. Az emlékezés tárgya Richard Swartz és Nádas Péter élettörténete. Ezek az élettörténetek tartalmaznak közös pontokat, maga a *Párbeszéd* is

ilyen. A címet kettétörve fontos kódokat kapunk. A *pár* szó a baráti összetartozás nemes kontextusára utal, a beszéd pedig arra, hogy ez itt nem afféle „írás", hanem valami majdnem történés, ami nagyon más, mint az elbeszélt történet. Az élettörténetek külön-külön is szerepet kapnak, belőlük merít a beszélgetés témákat és motívumokat. Ugyanakkor ezek az egyes élettörténetből adódó helyek mindig a barátság történetében kapnak *jelentőséget*. A *Párbeszéd* résztvevőinek a közös története az egyes élettörténetek értelmezése és konklúziója.

Ha ők ketten regényt írtak volna, *az első nap* a nevelési regénnyel próbálkoztak volna. Itt szerepel főleg a gyerekkor. Az első napon alakulnak ki a fogalmak. A mindkét emberre jellemző másság, kívülállás rámutat arra, hogyan látták meg az életeinket vezérlő, vagy inkább vezénylő elvek másságát saját kívülállásukban. Akinek az iskola kín, mert erőszak, az (ideje)korán jön rá arra, hogy az élet amolyan Londoni szín, hiúságok vására, ahol mindennek megadhatja az értelmét a saját hazug volta, a saját értelmetlensége. Már az első beszélgetéskor is érezhető, hogy egyik fél sem vállalja a másik kérdésekkel való megerőszakolását. S ebbe annyira belefeledkeznek, hogy hamarosan mindkettőjük szövege hosszabb és hosszabb bekezdésekre ragadtatja magát. Ahelyett, hogy föltennék a következő kérdést, válaszolnak a másik válaszára. Egymás kommentárjává lettek. Ha belefeledkezünk az olvasásba, nagyon gyorsan el is felejtjük, hogy most éppen ki beszél. Az egyik ember lámpásként szolgál ahhoz, hogy a másikat „elolvassák". Az a világ, ahonnan az egyik ember jön, a másik ember világának a kiegészítő kontrasztja lesz. Egymástól látszanak meg. Az a piros műanyagból készült lámpa, amit Nádas Péter kap ajándékba apjától, abból a nyugati világból érkezett, ahonnét Richard Swartz is. A lámpa szimbolikusan jelezheti az onnan kapott értelmezési lehetőségeket, csak nem lehet elfeledni, hogy itt olvasunk vele, a mi világunkban. A lámpa ellenpontjának magát a barátságot látom a *Párbeszéd*ben. Ez a nyugatitól különböző összetartozás, ami a keleti embert a másikkal összekapcsolja, megvilágítja a jobb világ nem kielégítő voltát. Ez a barátságérzés rántja vissza Richard Swartzot Európa minden más részéről ide, hozzánk, Kelet-Európába. S ahogyan a lámpáról is kiderül, hogy magában értéktelen tárgy, a barátságról is kiderül, hogy az itt nálunk cselekvéskényszer, netán csak a barátság kényszeredett fikciója.

Általában könnyen megtalálható az elbeszélt történetekben, hogy mi az az elemi történetrész, amely a teljes történet motorja, amelynek a legkiválóbb regény is „csak" a variálása, sokszoros újramondási kísérlete. Ebben a beszélgetésben teljesen egyértelműen el is mondanak mindketten egy-egy ilyen alaptörténetet. Egyikőjük arról mesél, hogy milyen sokk volt számára az, amikor az iskolában a konkrét dolgok megszámolásáról áttértek az absztrakt számolásra. Úgy gondolom, hogy ez a trauma pontosan elég ahhoz, hogy az ember aztán egész életében ezen próbáljon felülkerekedni, mármint a konkrét és az elvont másságán. Az írás, a világ betűkké szépítése akár vezeklés is lehet azért a korai hibáért. A másik alaptörténet is iskolához kötődik. A kisfiú iskolájába látogat a csodálatos zeneszerző, aki az iskolai zeneoktatás atyja, és teljesen véletlenül pont a kisfiúra bök, hogy szolmizáljon. A történetben a legfontosabb, hogy azóta se derült ki, ijedtében – csoda folytán – sikerült-e elszolmizálnia az éneket, vagy kudarcot vallott. Nem tudja ma sem az ember, hogy jót vagy rosszat tett. Ugyanakkor ez a másodikként megemlített alaptörténet már az első alaptörténet variánsa is a *Pár*beszédben, hiszen lényegében a bajt itt is az okozta, hogy a kisgyerek nem látta át az ének hangjegyekké absztrahálásának az értelmét.

Itt jegyzem meg, hogy a könyv alaptörténetének magam a kutyaepizódot tartom, amely a harmadik napon mondatik el.

A *második nap* a tanulóévek után a személyiség birtoklásával foglalkozik. Úgy tűnik, hogy az önazonosság mindkét fél számára csak a másban való megmosdás rítusán keresztül érhető el. Ugyanakkor az a tény, hogy magunkban tudhatjuk a mást, a másikat, életünk történetében pedig kudarcainkat, arra utal, hogy az önazonosság csak meghasonlottsággal érhető el. Nem beszélnek róla a könyvben, de mégis benne van, hogy az önazonosság a köznapi életben a személyiség önfikciója, s mint ilyen, „valójában" nem is létezik. Vannak olyan részei az élettörténetnek, amikor úgy érzi magát az ember, hogy meglelte önmagát, de ez később, az emlékezés keretében elárulja magát, meg azt is, aki elhitte, hogy önmagára talált.

Két ellentétes hozzáállás hajtja a beszélgetést előre. Richard Swartz a világot látni akaró, a polgári eszmékben hívő emberben festi meg önmagát, míg Nádas Péter az otthon ülő és a kényszerek és látszatok által megpróbált emberben. Egyikük a szabadság, egyenlőség, testvériség illúziójában megírja, leírja, mi történt, mi lehet a történet, netán a történelem, míg a másik megéli, részt vesz magában a történetben és a történelemben. Az egyik sorsa az írás, a másiké az előadás. Az előadáson meg kiderül, hogy a megírt szöveg csak lehetséges magyarázat, nagy a valószínűsége, hogy illúzió. Kelet-Európában Nádas Péterrel együtt mi, az olvasók is részt veszünk ebben a történelemmé fajzott történetben. A mi életünk nem a polgári társadalom jogrendszere által szabályozott életmondás, hanem egy műalkotás, performance, ahogy ezt mostanában a divatos elméletek mondják.

Ennek a könyvnek talán egyetlen kevésbé sikerült része az, amikor az asszonyról esik szó. Nem tetszett, mert nem lényegi része a két ember történetének akkor, amikor az egyes történetek találkoznak a barátságban. Másrészt, az asszony ebben a beszélgetésben nem egy lehetséges élet, illetve annak a kerete, hanem egy olyan metafora, amelyben és akiben a két ember egymásra talál úgy, hogy a saját maguk számára nem elfogadható másságukat az asszonyhoz való kötődésükben mossák tisztára, benne élik meg. Az asszony nem a harmadik; itt csak ketten beszélnek. Erről a részről óhatatlanul az *Emlékiratok könyvé*nek a 148. oldala jut eszembe, ahol a 26–29. sorokban a következő áll: „...kellemetlen póz, melyet az ember valamikor kamaszkorában sajátít el, s fölöttébb férfiasnak gondol, nem beszélni, hanem csak jártatni a száját, hogy csupán az irályból, a szavakkal való ügyes kábítás tényéből lehessen megállapítani a rejtett szándék nyílt irányát".

A *harmadik napon* megfogant a szöveg. Az eddig elmondottak értelmezést nyernek. A beszélgetést egyre inkább lehet egy személy szövegének érezni. Ha van a szövegnek személyisége általában, akkor ez a személyiség itt formálódik meg. Ő a barátság, aki különben szükségszerűen homunkulusz, Gólem. Az egyik létrehozó a vágyaival, a másik az igényeivel alakította ilyenné. Vágy és igény csak homunkuluszt szülhet, fiktív életet. Ez a fikció nemcsak barátság lehet, de lehet létállapot is, boldogság. Csakhogy a boldogság mint fikció azonnal önkeserítés is egyben, „fantomfájdalom", ami eredetétől függetlenül teszi szerencsétlenné Keleten és Nyugaton az embert. Ezt a fájdalmat nevezik mások melankóliának. A kritikus úgy gondolja, hogy a fantomfájdalom nem tragikus. Igazából egy olyan retorikai eszköz a kezünkben, amit ha előveszünk, arra kényszerítjük önmagunkat, hogy kizökkenjünk elért vagy elérni vélt egyensúlyunkból, és tovább próbálkozzunk, hogy az imént odahagyott boldogságot ismét elérjük. Ez hajtja az élet történetének a továbbmondását, vagyis magához az élethez elengedhetetlenül szükséges hajtóerő.

Az írás nem ment meg senkit a fantomfájdalomtól, a folytonos önalábecsüléstől, de azzal, hogy egyszerűen leírja, hogy ez megtörténik, valamiképp az ellenpontjává válik. Az írás így segíti az élet folytonosságát.

Most találkozunk a könyv igazi alaptörténetével. Nádas Péter Berlinben mindennap elmegy egy titokzatos diplomáciai épületet őrző rendőr mellett. Igaz, a másik oldalra megy át, mert fél. Néha van egy fekete farkaskutya is a rendőrnél. Az egyik este a kutya elszabadul, leteperi az írót. A rendőr lélekjelenléte menti meg a súlyosabb sérülésektől. Majd a rendőr többszörösen bocsánatot kér, amire a magyar ember csak idétlenül legyint, hogy nem történt semmi, és faképnél hagyja az elképedt rendőrt. Ez a kutya olyan, mint az a vonat a *G. A. úr X-ben* világából, amelyik nem tudni, mikor tűnik föl, és nem tudni, hogy akkor épp kit üt el az arra járók közül. Ettől a kutyától rettegünk és épp ezért talán még szeretni is megpróbáljuk anélkül, hogy rájönnénk, mit csinálunk. Modell a rendőr, modell a kutya, és modell a megtámadott ember. Mindhármójuk viselkedése életlehetőség. Ez a történet összefoglalja a svéd író azon vélekedését, hogy a korrekt megállapodásokon nyugvó rend a jó világ biztosítéka, a magyar író azon vélekedését, hogy a barátságban, a felelősségben, egész életünkben rejtett szervezőerő a félelem. Mert a mi életünket nem a vágy hajtja, hanem a félelem – vagy a félelem vágya? A félelem az oka annak is, hogy a mindannyiunk által megélt allegóriában – mármint a szocializmusban – minden önmaga paródiájává vált, az egyén is. A szeretet és a félelem, a jog és a vágyak szerepet cserélnek. Mi itt hálásak vagyunk a rendőrnek, hogy visszahúzta a kutyát, de a kutyának is, hogy csak ennyire támadott meg. A támadó és az áldozat egyaránt zavarban vannak, nem tudják, jót vagy rosszat tettek, ahogy a kisfiú se tudta, jól szolmizált-e Kodály tanár úrnak.

A *negyedik napon* ismerős motívumok sora zárja le a lakomát. Szó esik a jó és a gonosz megnyilvánulásairól, a beteljesülés beláthatatlanságáról, az életről mint elfojtások soráról, arról, hogy a félkészen maradt embernek önmaga defektusa a szerencséje. Az előző három napba belefáradt a két beszélgető, az olvasó viszont pont ezért a negyedik napba fárad bele. A bekezdések túl hosszúakká nyúlnak, és nem szövi át őket az utalásoknak az a hálója, ami egy szimfónia negyedik tételét hozzákapcsolja az előző háromhoz. Ez talán azért van, mert az érvek sokaságával egy irracionális és nagyon tiszta megállapítás meg tud birkózni; úgy mutatja meg két világ különbségét, hogy örökre összekapcsolja azokat: „...Magyarország mint olyan, azért érdekel, mert ott él Péter." Én itt ehhez csak annyit teszek hozzá, hogy a kutya is ott él.

Ajánlom az olvasó kezébe a *Párbeszéd*et. *(Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó, 1992.)*

Zsélyi Ferenc